

Sveučilište u Zagrebu

FILOZOFSKI FAKULTET

Nikolina Patalen

**SUVREMENA FILOZOFIJA LJUDSKIH
PRAVA I LIBERALNI
GOVERNMENTALITET**

DOKTORSKI RAD

Zagreb, 2017.

Sveučilište u Zagrebu

FILOZOFSKI FAKULTET

Nikolina Patalen

**SUVREMENA FILOZOFIJA LJUDSKIH
PRAVA I LIBERALNI
GUVERNMENTALITET**

DOKTORSKI RAD

Mentorica:
Doc.dr.sc. Ankica Čakardić

Zagreb, 2017.

University of Zagreb

FACULTY OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Nikolina Patalen

**CONTEMPORARY PHILOSOPHY OF
HUMAN RIGHTS AND LIBERAL
GOVERNMENTALITY**

DOCTORAL THESIS

Supervisor:
Doc.dr.sc. Ankica Čakardić

Zagreb, 2017

PODACI O MENTORICI

Ankica Čakardić je od 2007. predavala kao asistentica i potom viša asistentica na Odsjeku za kulturalne studije Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Rijeci gdje je bila predstojnica Katedre za kulturnu teoriju i diskursne studije. Od 2010. zaposlena je kao docentica i nositeljica Katedre za socijalnu filozofiju i nositeljica kolegija Filozofija roda na Odsjeku za filozofiju Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Tu ostvaruje interese za socijalnu i političku filozofiju s naglaskom na marksističku kritiku društvenog ugovora, socijalnu historiju, filozofiju roda i feminističku kritiku političke ekonomije.

Od 2007. godine predaje u Centru za ženske studije, a od 2011. u njemu vodi obrazovni program. U Centru za mirovne studije predaje od 2006. godine. Uredila je dvije knjige, znanstvene i stručne članke, eseje te prijevode objavljuje u domaćim i međunarodnim časopisima i zbornicima. Sudjelovala je s izlaganjima na šezdesetak domaćih i međunarodnih znanstvenih skupova te održala u Hrvatskoj i inozemstvu pedesetak javnih predavanja o društveno-političkim i kulturnim temama. Surađuje s različitim znanstvenim, kulturnim i društvenim organizacijama, inicijativama i projektima.

Recentna bibliografija (izbor):

„Kämpfe der Frauen und die politische Ökonomie: von der jugoslawischen Selbstverwaltung zur neoliberalen Austerität“, *Das Argument*, 317/2016, str. 362-372.

„Teorija akumulacije i suvremena luksemburgijanska kritika političke ekonomije“, *Filozofska istraživanja*, 2015 (138/2), str. 323-341.

„Women’s Struggles and Political Economy: From Yugoslav Self-management to Neoliberal Austerity“, u: Srećko Horvat i Igor Štiks (ur.), *Welcome to the Desert of Post-Socialism: Radical Politics After Yugoslavia*, London/New York: Verso, 2015, str. 223.-243.

„Minimalna država i neoliberalne strategije kapitalizma“, u: Jadžić, Maljković i Veselinović (ur.), *Kriza, odgovori, Levica*, Beograd: Rosa Luxemburg Stiftung, 2012, str. 159.-179.

“Why Do We Need Identity”, *International Association for Philosophy/News and Views (IAPH)*, Vol. 2 (2011), No. 3 (27), str. 59-71.

„Um i spol. Kontingencija feminističkoga koncepta socijalne epistemologije“, u: Čakardić, Ankica (ur.), *Privilegiranje rubova. Intervencije i prilozi feminističkoj epistemologiji*, Centar za ženske studije i Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, 2010, str. 19-65.

SAŽETAK

U radu se istražuje dominantno razumijevanje ostvarivanja ljudskih prava u suvremenosti. Među temeljnim odrednicama ovog diskursa u suvremenom političkom prostoru je njegov status oruđa za borbu 'protiv moći' te ga se stoga ispituje paralelno s tumačenjem djelovanja moći kao liberalnog governmentaliteta. Analiziraju se pojedini konkretni odnosi podrazumijevani njime i zagovarana djelovanja te se argumentira teza kako su aktualna značenja i upotrebe, strategije upravljanja unutar šire tehnologije moći. No, s obzirom na rijetko osporavano mišljenje o apolitičnom i neutralnom karakteru diskursa, prvotno se prikazuju postojeći kritički pristupi te širi politički učinci primjene ljudskih prava u suvremenosti. Iznose se feminističke kritike koje naglašavaju problematične aspekte postizanja (rodne) ravnopravnosti pravom i ljudskim pravima. Dodatno se problematiziraju uloga prava u ljudskim pravima te uvjetovanosti (ne)primjene načela univerzalnosti i nedjeljivosti kao i međunarodni sustav nadzora nad implementacijom.

Tumačenje odnosa moći u široj tehnologiji liberalnog governmentaliteta uvodi Michel Foucault, ukazujući na sve učestalije djelovanje političkih i drugih autoriteta na način upravljanja. U liberalnom governmentalitetu ono uključuje upravljanje populacijama, društvom i njihovom dobrobiti, no uz poštivanje načela minimalne intervencije u područje ekonomije. Kontekstualizacijom ljudskih prava kako je predložena u radu, pokazuje se kako suvremeni diskurs potiče i ujedno legitimira više upravljačkih postupaka državnih vlasti afirmacijom zaštitničke uloge države te konstrukcijom problema pogodnom i namijenjenom državnim vlastima za rješavanje. Njime se također formaliziraju te tako reguliraju pojedinačni zahtjevi u okviru liberalne političke racionalnosti. Naposljetku, dominantnim diskursom su građani/ke konstruirani kao odgovorni za zaštitu vlastitih prava, što omogućuje liberalno upravljanje. Kroz provedeno razmatranje se potvrđuje produktivnost diskursa suvremenih ljudskih prava za liberalni governmentalitet te stoga i teza kako su pojedine upotrebe, strategije unutar ove tehnologije moći, nasuprot viđenju kako su oruđe za borbu 'protiv moći'.

PROŠIRENI SAŽETAK

UVOD

Polazeći od shvaćanja kako o ulozi ljudskih prava nije moguće govoriti općenito i akontekstualno, nego jedino temeljem značenja ostvarivanja pravednosti, jednakosti i slobode podrazumijevanog ovim diskursom u historijski određenom političkom i ekonomskom kontekstu, u radu se ispituje njihov status borbe 'protiv moći' pomoću perspektive šire tehnologije moći u suvremenosti, koju Michel Foucault opisuje kao liberalni governmentality.

Ljudska prava su dominirajući diskurs posredstvom kojeg se danas izražavaju zahtjevi za pravednim postupanjem i pravednošću. Naime, povrh toga što su globalno najzastupljeniji i najrasprostranjeniji vokabular za artikuliranje pitanja pravednosti, ne postoji pandan ovom diskursu te se legitimna potraživanja pravednog postupanja sve više izražavaju njime. Zbog nepostojanja alternative, ali i činjenice kako unatrag šezdeset godina, od kada je koncept kodificiran međunarodnim pravom, nepravedni postupci državnih vlasti, eksploatacija i marginalizacija nisu umanjene, valja ponovno postaviti i pitanje o emancipatornoj snazi ovog diskursa. Razmatranje polazi od razumijevanja ljudskih prava kao suvremenog političkog diskursa u kojem su konceptualizirana značenja zaštite ljudskih prava i predlagani načini njihova ostvarivanja.

I DIO

LJUDSKA PRAVA U SUVREMENOSTI

U ovome su području već provedena istraživanja te je stoga prvi dio doktorskog rada posvećen pregledu postojećih interpretacija produktivnih učinaka zaštite putem prava ljudskih prava za politički i/ili ekonomski poredak i u tom smislu, upitnom potencijalu za borbu 'protiv moći'. Kao kritike samorazumljivosti permanentnog i od konteksta neovisnog kapaciteta prava za postizanje ravnopravnosti, ovdje su izneseni feministički pristupi. Uz opća mjesta kritika, posebno su izdvojena razmatranja pozicije i učinaka prava i ljudskih prava u radovima feminističkih teoretičarki Carol Smart i Wendy Brown. Smart pravo smatra mehanizmom koji pronosi moć, za razliku od uvriježene percepcije kako je protiv ili izvan nje te stoga, neprimjerenim alatom za rodnu emancipaciju. Brown identificira manjkavosti ljudskih prava kao mehanizma slijepog za različite društvene pozicioniranosti kojima je, u konačnici, mogućnost korištenja prava determinirana. Obje teoretičarke u promišljanju prava koriste analitički instrumentarij Michela Foucaulta.

Uz feminističke, u disertaciji se izlažu dodatne, problemski podijeljene kritike upućene dominantnom diskursu. Ova čitanja ukazuju na veze suvremenih diskurzivnih praksi i upotreba univerzalnih prava s dominantnim političkim i ekonomskim poretom. Rasprostranjen i općeprihvaćen narativ o nastanku ili postepenom povijesnom razvoju ljudskih prava koji kulminira nakon završetka Drugog svjetskog rata, reinterpretiran je naglašavanjem tada aktualne političke potrebe za ponovnom uspostavom poretka sastavljenog od država, ali i potrebe za premještanjem kontroverznih političkih pitanja na sudbene i administrativne instance. Nadalje, kritičkim čitanjima propituje se uvriježeno shvaćanje kako je riječ o politički neutralnim alatima odriješena od 'moći' koje proizlazi iz izražavanja ljudskih prava putem međunarodno pravnih normi, koje slove kao neovisne od partikularnih političkih interesa. Problematizirana pitanja oko aktualnih upotreba tiču se također i horizontalnih načela ljudskih prava, definiranih u dominantom diskursu. U radu su izdvojene kritičke interpretacije razumijevanja proklamiranih načela univerzalnosti i nedjeljivosti, odnosno normativne postavke kako sva ljudska prava pripadaju svima. Univerzalnost se pokazuje neostvarivom, budući da ovaj diskurs ne dovodi u pitanje dominantnu formu političke organizacije života, odnosno podjelu svjetskog stanovništva u nacionalne države. Nedjeljivost se ne ostvaruje jer je praktično jamstvo socijalnih, ekonomskih i kulturnih prava ovisno o načinu organizacije ekonomije u globalnim razmjerima, a njihov status ljudskih prava se kontinuirano propituje u teorijskim raspravama. Posljednji aspekt suvremenih upotreba, u kojima kritičari/ke vide vezu s postojećim političkim poretom, je istovremenost pojave međunarodnog sustava nadzora nad primjenom prava u nacionalnim državama sa stjecanjem političkog suvereniteta država na kolonijaliziranim teritorijima.

Uz prikaz kritika, u disertaciji se uvodi dodatna problematizacija statusa ljudskih prava kao oruđa za borbu 'protiv moći' temeljem Foucaultove analitike moći. S ciljem kontekstualizacije uloge univerzalnih prava u liberalnom governmentality, interpretiraju se konceptualizacija odnosa i zadataka političkih autoriteta u dominantom diskursu te uobičajeni rasprostranjeni načini upotrebe univerzalnih prava.

II DIO

GENEALOGIJA LIBERALNOG GOVERNMENTALITETA

Governmentality kao tehnologiju moći Foucault opisuje u kasnijim radovima i predavanjima, pronalazeći njenom bitnom karakteristikom preuzimanje sve intenzivnije zadaće upravljanja, sve većim brojem stvari. Naglašavajući razliku između suvremenih odnosa moći te onih u vidu zabrane suverene moći i detaljne regulacije u disciplinarnom modelu, Foucault tumači

kako navedeni načini djelovanja nisu iščezli, no kako governmentality u suvremenosti ima prevagu.

Liberalna politička racionalnost koja se pojavljuje u 18. stoljeću, zadatak upravljanja transformira u skladu sa znanjima političke ekonomije te problematizira doseg upravljanja konstruirajući nove sfere za djelovanje političkim autoritetima, budući da djelovanje na tržište postaje nepoželjno i smatrano lošim upravljanjem. Upravljačke prakse liberalnog governmentality same moraju slijediti načelo ekonomičnosti, a usmjeravaju se u forme osiguravanja prirodnih procesa te se stoga i pojedincima/kama trebaju osigurati slobode kako bi nesmetano realizirali vlastite interese u polju ekonomije. No, formalno jamstvo sloboda praćeno je nizom manje formalnih regulacija njihova korištenja koje jednako provode državni i ne-državni akteri. Nadalje, nove sfere djelovanja za političke autoritete postaju dva kolektivna entiteta, to jest populacija, s čijim statistički kumuliranim 'prirodnim' karakteristikama se vlast počinje baviti i temeljem kojih planira djelovanje te sfera društva. Razloživši na ovaj način pojedine konceptualne kategorije u temelju suvremene političke racionalnosti, Foucault pokazuje kako osiguravanje sloboda ili intervencije u društvo nisu samorazumljiva djelovanja, nego strateški izbori objašnjivi kao korelati upravljanja na liberalan način.

III DIO

LJUDSKA PRAVA U LIBERALNOM GOVERNMENTALITETU

U trećem dijelu se pomoću perspektive liberalnog governmentality ispituju dominantne konceptualizacije ostvarivanja ljudskih prava, koje se formiraju od pedesetih godina 20. stoljeća, odnosno od donošenja međunarodno obvezujućih pravnih normi s jamstvom univerzalne zaštite. Pokazuje se kako je konceptualizacija uloge državnih vlasti neposredno povezana s načinom na koji se u liberalnom governmentality misli zadatak političkih autoriteta – kao osiguravanje dobrobiti stanovništva i interveniranje u velik broj područja, regulativnim postupcima. Jednako tako, posredovano ovim diskursom, širi se broj područja za legitimno upravljanje državnim vlastima, a kao objekt upravljanja potvrđuju se ponovno populacija i društvo. Umreženost dominantnog diskursa s liberalnim upravljanjem moguće je vidjeti i u uvriježenim postupcima konstruiranja znanja, budući da relevantna postaju ona statistička, čime pravednost postaje 'upravljiva' za političke autoritete.

U ovom dijelu rada se razmatraju i učinci upotrebe prava na individualnoj razini te se pojašnjava kako politička moć u suvremenosti upravo nju koristi, s ciljem što ekonomičnijeg upravljanja. U tom okviru se ljudska prava mogu smatrati tehnologijom sebstva, kako koncept uvodi i koristi Foucault, odnosno jednim od mnogih društvenih i kulturnih obrazaca koje

pojedinač/ka preuzima iz svog okruženja kako bi postao/la njegovim funkcionalnim članom/icom, a koji neosporno ima političko značenje i učinke. Kako se pojašnjava, ljudska prava sudjeluju u konstrukciji vertikalnog odnosa građanin/ka-država, u društvima gdje je upotreba prava uobičajeni način komunikacije s političkim autoritetima. Politički relevantni učinci koje u ovom kontekstu valja primijetiti su konstrukcija države kao jedine institucije nadležne za obeštećenje nepravdi te stoga središnjeg zaštitnika te sistematizacija i regulacija zahtjeva za pravednošću u sustavom predviđene forme.

Naposljetku, razmatraju se učinci jedne suvremene prakse za ostvarivanje ljudskih prava. Činjenica kako se sve rasprostranjenijom metodom njihova ostvarivanja smatra informiranje građana/ki o vlastitim pravima, reinterpreтира se u perspektivi liberalnog governmentalitya gdje se strategije upravljanja strukturiraju tako da odgovornost za izvršenje pojedinih zadaća države biva prebačena na građane/ke. Budući da je informiranim nositeljima/cama prava moguće upravljati podrazumijevajući kako će samostalno izazvati nepravde, informiranje se pokazuje kao način transferiranja dijela odgovornosti za zaštitu prava na građane/ke. Pritom državne vlasti i dalje imaju zadaću upravljati, odnosno osiguravati okruženje potrebno za ostvarivanje pravednosti, no nemaju permanentnu odgovornost za nepravedna postupanja.

ZAKLJUČAK

Kritičkom interpretacijom suvremenog diskursa ljudskih prava pokazuje se njegova umreženost s liberalnim governmentalityom, budući da se predviđeno ostvarivanje ovih prava pojavljuje s učincima koji podržavaju liberalno upravljanje. Produktivnost pojedinih konceptualizacija ostvarivanja prava za liberalni governmentality čini ih strategijama unutar ove tehnologije moći te dovodi u pitanje razumijevanje ljudskih prava kao oruđa za borbu 'protiv moći'.

KLJUČNE RIJEČI: ljudska prava, analiza diskursa, kritički pristupi, feministička kritika prava, Michel Foucault, liberalni governmentality, strategije upravljanja, tehnologije sebstva

EXTENDED SUMMARY

INTRODUCTION

Relying on the view that, rather than considering the role of human rights in general terms and acontextually, it can only be deliberated based on discursively specific understanding of achieving justice, equity and liberty in historically specific political and economic context, the paper examines the status of human rights as a point of struggle 'against power', utilizing the perspective of a broader technology of power, described by Michel Foucault as liberal governmentality.

Today, human rights are the dominant discourse used to express demands for fair treatment and justice. In addition to being the globally most represented and widespread vocabulary for the articulation of issues of justice, this discourse has no counterpart – demands for justice most often are legitimately to be expressed using this discourse. Due to the lack of an alternative, but also due to the fact that within the last sixty years, since the concept was codified by international law, unfair treatment by state governments, exploitation and marginalization have not been reduced, the question of the emancipatory power of this discourse should be reconsidered. This consideration will start from their understanding as a contemporary political discourse conceptualizing the meanings of human rights protection and forms of their application.

PART I

HUMAN RIGHTS IN CONTEMPORARY CONTEXT

The first part of the paper examines the existing research and interpretations of the productive effects of protection based on human rights on the political and/the economic order and, in this sense, the questionable potential for struggle 'against power'. Feminist approaches are outlined as a critique of the self-explanatory permanent and acontextual capacity of rights to ensure equity. In addition to the general points of this criticism, particular emphasis is given to the considerations of the position and effects of rights and human rights of the feminist theoreticians Carol Smart and Wendy Brown. Smart considers rights to be a mechanism that transfers power, as opposed to the ingrained perception that they are against or outside of power. This, she argues, makes rights an inappropriate tool for gender emancipation. Brown identifies the inadequacies of human rights as a mechanism that is blind to different social positions which, ultimately, determine the possibility of exercising any given right. Both theoreticians utilize the analytic instruments of Michel Foucault in these considerations.

In addition to feminist, the thesis also presents few problem oriented critics of the dominant discourse. These readings demonstrate a relation between contemporary discursive practices and the use of universal rights on the one hand, and the dominant political and economic order on the other. The widespread and universally accepted narrative of the origin or gradual historical development of human rights culminating after World War II, is reinterpreted by stressing the then current political need for the reestablishment of order by the states, but also their need to shift controversial political issues to the judicial and administrative fields. Furthermore, the paper critically deliberates the ingrained view that human rights are a politically neutral tool not embroiled in 'power', expressed through international standards considered to be independent from particular political interests. Issues surrounding the current uses of human rights also regard horizontal principles of human rights, defined in the dominant discourse. This paper points to critical interpretations of the understanding of proclaimed principles of universality and indivisibility – the normative propositions that all human rights belong to everyone. The universality is hardly achievable since contemporary human rights do not call into question the dominant forms of the political organisation of life, which is the division of the world population into national states. The indivisibility cannot be achieved because the practical guarantee of social, economic and cultural rights depends on the organisational style of the economy on a global scale, and their status of human rights is continually questioned in theoretical discussions. The final aspect of the contemporary uses in which critics see a connection with the existing political order is the establishment of an international system of control over the application of rights in national states at a time when countries in colonised territories obtained political sovereignty.

In addition to demonstrating the various points of criticism, the dissertation introduces additional problematizing of the status of human rights as a tool for a struggle 'against power' based on Foucault's analytics. With the goal of further contextualizing the role of universal rights in liberal governmentality, the conceptualization of the relations and tasks of political authorities in the dominant discourse are interpreted as well as the common widespread uses of universal rights.

PART II

THE GENEALOGY OF LIBERAL GOVERNMENTALITY

Governmentality as a technology of power is described by Foucault in his later works and lectures, pointing to the important characteristic of taking over the increasingly significant task of governing an increasing number of areas of life. Emphasizing the difference between

modern power relations and prohibition in sovereign power as well as the detailed regulation in the disciplinary model, Foucault insists that, although these relations have not disappeared, governmentality prevails in contemporary times.

Liberal political rationality that appeared in the 18th century has transformed the task of governing in accordance with the knowledge of political economy that problematizes the reach of government, constructing new spheres for the impact of political authorities, since impact on the market has become undesirable and considered to be bad. The governmental practices of liberal governmentality must follow the principle of the economy, and focus on forms of ensuring natural processes. This is how it has become key to ensure freedoms to individuals in order for them to freely accomplish their own interests in the field of economy. However, the formal guarantee of these freedoms is accompanied by a series of less formal regulations of their use, carried out by both state non-state stakeholders. Furthermore, two collective entities have become new spheres for action by political authorities: the population, with whose statistically cumulative 'natural' characteristics the authorities have begun to deal with and based on which they plan their actions, and society. Having dissected the individual conceptual categories at the base of the contemporary political rationality, Foucault shows that ensuring the freedoms or interventions into the society are not self-explanatory actions, but strategic choices that can be explained as correlates of liberal governmentality.

PART III

HUMAN RIGHTS IN LIBERAL GOVERNMENTALITY

Third part of the paper deals with discursive practices of the dominant discourse of human rights and their application, as they started to appear in 1950s, that is from the adoption of internationally binding legal regulations that guarantee universal protections of these rights. It demonstrates how the conceptualization of the role of state authorities is directly linked to the way in which liberal governmentality deliberates the task of political authorities – the ensurance of the wellbeing of the population and interventions in a great number of areas by regulating them. Also, through the mediation of this discourse, the number of areas governed by state authorities is expanding, and the population and society are reaffirmed as the legitimate objects of governing. The interconnection of the dominant discourse and liberal government can also be seen and in the common procedures of constructing knowledge, since it is statistical knowledge that has become relevant, making justice governable for political authorities.

This part of the paper also considers the effects of the use of rights at the level of individuals and explains how political power in contemporary times uses precisely this individual level with the goal of economical governing. In this sense, human rights can be considered a technology of the self, as introduced and defined by Foucault – social and cultural forms taken over by the individual from her or his surroundings in order to become a functional member, which inevitably have political meanings and effects. Human rights, it is shown, participate, among other political concepts, in the structure of vertical relations between the citizens and the state in societies in which the exercise of rights is a conventional way of communicating with political authorities. The politically relevant effects of this are the construction of the state as the only institution competent for the indemnification of injustice, thus being seen as the ultimate protector, and the regulation of demands for justice by a system of envisaged forms.

Finally the paper considers one current practice for achieving human rights. The fact that informing citizens of their rights is an increasingly ubiquitous method of exercising human rights is reinterpreted from the perspective of liberal governmentality, where the responsibility for exercising particular tasks is shifted from the state to the citizens. Informed holders of rights can be governed with the expectation that they will independently proclaim injustices, whereby responsibility is transferred to citizens. However the state governments continue to have the task of governing, that is ensuring the environment necessary for securing justice but they cease to have permanent responsibility for injustices.

CONCLUSION

Critical interpretation of the contemporary human rights discourse points to its interconnectedness with liberal governmentality since the achievement of these rights has effects in sustain liberal governing. Conceptualizations of how rights should be realized make them strategies within this technology of power and lead to the question whether their understanding as struggle ‘against power’ should still be relevant.

KEY WORDS: human rights, discourse analysis, critical approaches, feminist critique of law, Michel Foucault, liberal governmentality, governing strategies, technologies of the self

SADRŽAJ

UVOD	1
METODOLOŠKE NAPOMENE O MOĆI, DRŽAVI, LIBERALIZMU I ZAŠTO PROUČAVATI GOVERNMENTALITET	19
I LJUDSKA PRAVA U SUVREMENOSTI	31
1. UVODNE NAPOMENE	31
2. KRITIKE LJUDSKIH PRAVA	38
2.1 <i>Kritike prava iz feminističkih perspektiva</i>	46
2.1.1 Središnja mjesta kritika	46
2.1.2 Pravo kao mehanizam moći - kritika Carol Smart	50
2.1.3 O produktivnoj snazi 'neutralnog' diskursa ljudskih prava - kritika Wendy Brown	57
2.2 <i>Kritike dominantnog diskursa i suvremenih upotreba univerzalnih prava</i>	60
2.2.1 Historijski narativ i učinci prava u ljudskim pravima	60
2.2.2 Univerzalnost ljudskih prava - pravednost bez države i državljanstva	70
2.2.3 Ne(do)djeljivost ljudskih prava	75
2.2.4 Neokolonijalna administracija kroz ljudska prava	80
II GENEALOGIJA LIBERALNOG GOVERNMENTALITETA	85
1. UVODNE NAPOMENE	85
2. KONCEPT GOVERNMENTALITETA	89
3. DISKUSIJE OKO OPSEGA KONCEPTA	93
4. GENEALOGIJA GOVERNMENTALITETA	96
4.1 <i>Pojava governmentaliteta</i>	96
4.2 <i>Nove granice i fokus upravljanja – liberalni i neoliberalni governmentalitet</i>	101
4.3 <i>Slobode i prava u liberalnoj političkoj racionalnosti i governmentalitetu</i>	107
4.4 <i>Mjesto društva u liberalnoj političkoj racionalnosti</i>	112
III LJUDSKA PRAVA U LIBERALNOM GOVERNMENTALITETU	116
1. UVODNE NAPOMENE	116
2. ODGOVORNE DRŽAVE ŠTITE LJUDSKA PRAVA	121
2.1 <i>Legitimitet upravljanja države kroz ljudska prava</i>	121
2.2 <i>Okvir upravljanja populacijama i društvom</i>	128
2.3 <i>Tehnologije upravljanja- mjerenje i praćenje stanja ljudskih prava</i>	134
2.4 <i>Upravljanje izvan državnog aparata – drugi akteri uključeni u provedbu ljudskih prava</i>	140
3. ODGOVORNI GRAĐANI/KE ŠTITE SAMI/E SEBE	144
3.1 <i>Politička konstrukcija individualne razine u liberalnom governmentalitetu</i>	144
3.2 <i>Samoregulacija kroz ljudska prava</i>	150
3.3 <i>Znati štiti sebe</i>	156
ZAKLJUČAK	164
LITERATURA:	169

Uvod

Ljudska prava zauzimaju značajno mjesto u suvremenom političkom prostoru. Osim što su međunarodno pravno prepoznata deklaracijama i konvencijama Ujedinjenih naroda, potpisanim i ratificiranim od strane mnogih država svijeta, kodificirana regionalnim instrumentima te ugrađena u ustave i zakonodavstva mnogih nacionalnih država, ona su i predmet akademskog bavljenja u polju prava, međunarodnih odnosa, politologije, filozofije, sociologije, antropologije, ali i drugih društveno-humanističkih disciplina. Jednako tako, možemo čuti kako o njima govore političari/ke, predstavnici/e međunarodnih institucija povezanih, ali i onih nepovezanih isključivo ili primarno s njihovom zaštitom. Na njih se također pozivaju i aktivisti/kinje, prozivajući nacionalne vlade zbog kršenja, a koriste ih i građani/ke (usp. Chandler 2006:1-6, Duzinas 2009:30).

Široko rasprostranjena upotreba razlog je zbog kojeg ih pojedini teoretičari/ke nazivaju „jedinom političko-moralnom idejom koja ima univerzalnu prihvaćenost“ (Henkin u Chandler 2006:1), „jedinom najprivlačnijom političkom idejom u suvremenosti“ (Brzezinski u Lauren 2003:3), smatraju kako su „*lingua franca*“ globalne moralne i političke misli (Ignatieff 2003:53) ili čak „hegemonijski politički diskurs“ (Donnelly 2003:38). Štoviše, njihova pozicija sveprisutnosti neke autore/ice navodi na zaključak kako je suvremeno doba „doba ljudskih prava“ (Baxi 2006:1), a ovaj diskurs „zajednički jezik čovječanstva“ današnjice (Lauren:2003:303). Ova karakterizacija reprezentira jednako široko rasprostranjeno te uglavnom neosporavano razumijevanje ljudskih prava, kao jedinog diskursa u kojemu se artikuliraju pitanja i problemi nepravednog postupanja, kada ono postoji izvan pojedinačnih i osobnih odnosa, to jest na razini djelovanja sustava, a zbog čega ga je moguće nazvati i dominantnim diskursom političke pravednosti u suvremenosti.¹

Sukladno navedenom shvaćanju njihove uloge i pozicije, povjesničar i politički teoretičar Michael Ignatieff drži kako je međunarodno prihvaćanje normi te širenje diskursa ljudskih prava nedvojbeni znak napretka civilizacije u cjelini (usp. Ignatieff 2003:4-7), a njihova snaga nalazi se u univerzalnoj privlačnosti neovisnoj o kulturi kojoj pojedinac/ka pripada, budući da ovi mehanizmi „pospješuju interese *nemoćnih*“ (Ignatieff 2003:7, moj kurziv). Na istom tragu, također povjesničar, Paul Gordon Lauren, u knjizi kojom nastoji konstruirati njihovu

¹ Uz ovu poziciju, ljudska prava prati i status nadnacionalnog moralnog diskursa. Ignatieff ga naziva „moralnim vokabularom“ današnjice (usp. Ignatieff 2002), a Chandler također primjećuje moralnu dimenziju govoreći o globalnoj „moralnoj zajednici“ koja nastaje širenjem međunarodnih normi (usp. Chandler 2006:4). U ovom radu će se razmatrat učinci upotreba ljudskih prava kao dominantnog diskursa za artikulaciju političke pravednosti.

'evoluciju' pronalazeći im začetke u religijskim tradicijama Zapada kao i Istoka, ljudska prava ponajprije smatra alatom antisistemskih i revolucioniranih pothvata (usp. Lauren 2003:284-286). Kroz ovu povijest su „vizije“ povezane s ljudskim pravima, kako ih Lauren naziva, kontinuirano nailazile na žestoku opoziciju zbog toga što je ideja prava za sve „izazivala autoritet država i nastojala ograničiti arbitrarno vršenje *moći*“ (Lauren 2003:2, moj kurziv). Snaga ljudskih prava nalazi se u potencijalu za izazivanje sustava u kojemu je državna vlast mišljena kao neograničen te stoga, u postupcima potencijalno arbitraran izvor moći, čije djelovanje kroz nedopuštanja, zabrane, zatvaranje ili ograničavanje može ugroziti ljudske živote i ljudsko dostojanstvo. U tom su smislu zaštite pojedinaca/ki putem jamstva ljudskih prava smatrana 'kočnicama' i oruđem za borbu protiv stvarnosti u kojoj „snažni rade što žele, a oni slabi ono što moraju“ (Lauren 2003:2).

Pozicija ljudskih prava u suvremenom je političkom imaginariju oslonjena na percepciju o potencijalu za osnaživanje pojedinaca/ki koju imaju i kapacitetu za borbu protiv 'moći' shvaćene kao posjed ili svojina aktera s jedne strane asimetričnog odnosa. Osim što je nekritički preuzimaju mnogi zagovornici/e ljudskih prava, nju potvrđuju i autor/ice manje uvjereni u neutralnost primjene ovih prava. Tako na primjer, teoretičar međunarodnih odnosa David Chandler, posebice kritičan prema upotrebama s intencijom opravdanja humanitarističkih i militarističkih intervencija te interesnih političkih poteza pojedinih država, tvrdi kako su tri ideje sadržane u ideji o ljudskim pravima. Riječ je o idejama univerzalnosti te etičkog okvira koje nadilazi partikularne političke afilijacije, ali i onoj osnaživanja u odnosu na 'moćne' (usp. Chandler 2006:3). Kao vrijednosti i minimalni standardi valjani za sva ljudska bića, bez obzira na konkretne političke poretke u kojima žive, univerzalna prava su široko poimana kao mehanizam osnaživanja marginaliziranih nasuprot privilegiranim te kao alat koji pruža „zaštitu od nejednakosti i *dominacije moćnih* nad slabima“ (Chandler 2006:5, moj kurziv).

Generalno govoreći, u suvremenosti su im pridana zaštitnička svojstva temeljem viđenja djelovanja 'moći' kroz figure za koje se uobičajeno drži kako posjeduju 'moć' i vrše je ograničavajući, zabranjujući ili prisiljavajući. Odnosno, u skladu s izričajem iz dominantnog diskursa, uskraćujući one vrijednosti i ovlaštenja koja ne smiju biti osporena niti jednom ljudskom biću. Vrijednosti i prava upisana u međunarodne norme, formulirani su stoga kako bi bili minimalni standardi čije poštivanje će jamčiti izostanak pojedinih nepravednih postupanja 'jakih', odnosno država, nad 'slabima', to jest građanima/kama. Onim građanima/kama čije države su ih prihvatile, ljudska prava omogućuju praktičnu zaštitu od

ugrožavajućih i arbitrarnih djelovanja vlasti država u kojima žive. Onima pak čije vlade (još) nisu pristale uz međunarodne obveze, predstavljaju alat za artikulaciju zahtjeva za ispravljanje nepravdi, na razini univerzalnih i humanističkih simboličkih traženja. Ujedinjeni narodi, kao organizacija u čijem su okrilju prvo kodificirana², promiču ovu sliku te se na službenoj *web* stranici Ureda Visokog povjerenika za ljudska prava Ujedinjenih naroda u uvodnom objašnjenju njihova značenja navodi kako „Međunarodno pravo ljudskih prava donosi obveze Vladama da postupaju na određene načine ili da se suzdrže od određenih djelovanja kako bi promovirale i štatile ljudska prava i temeljne slobode pojedinaca/ki i grupa“ (Službene *web* stranice Ureda Visokog povjerenika za ljudska prava Ujedinjenih naroda). Ona, dakle, pružaju zaštitu od instanci 'moći', odnosno države i aktualnih političkih vlasti za koje se smatra kako jedine imaju neograničenu mogućnost djelovati ugrožavajuće na živote ljudi i njihovo dostojanstvo. Pritom su sama ljudska prava i prakse s ciljem njihova ostvarenja shvaćene kao neutralna sredstva za borbu 'protiv moći', neovisno o tome što ih često implementiraju upravo državne vlasti.

Svi aspekti njihova suvremenog razumijevanja zasigurno se ne iscrpljuju u prethodno iznesenim tvrdnjama o poziciji danas raširenog diskursa pravednosti i neutralnog oruđa za osnaživanje 'nemoćnih'. Ipak, ove karakterizacije čine ključne sastavnice dominantnog shvaćanja i utoliko su bitne polazišne točke za razradu teze disertacije. Činjenica normativne rasprostranjenosti i percepcija opće valjanosti govore o statusu ovog diskursa kojim su potencijalno istisnute drugačije vizije pravednog društvenog uređenja. Jednako tako, percepcija neutralnosti te kapaciteta za izazivanje 'moći,' navodi na zaključak kako je postojeća ljudska prava potrebno samo bolje implementirati. Kada im se pristupa iz potonje pozicije, tada je zagovarateljski govor sužen na prokazivanje neprimjene i inzistiranje na njoj kao da neosporno vodi isključivo k eliminaciji nepravednih postupanja, nejednakosti, eksploatacije i marginalizacije. Posljedično, kada je fokus zagovaratelja/ica ljudskih prava dominantno na implementaciji korpusa postojećih normi, po strani ostaju pitanja oko njihova sadržaja i provenijencije, učinaka primjene, ali i potencijala za promjenu odnosa i struktura koje danas participiraju u perpetuiranju nepravdi.

² Opća skupština Ujedinjenih naroda 1948. godine proglasila je Opću deklaraciju o ljudskim pravima. Premda pravno neobvezujući, ovaj dokument predstavljao je sadržajni izvor za donošenje drugih koji to jesu, a među kojima su od strane Ujedinjenih naroda prvi doneseni Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima te Međunarodni pakt o gospodarskim, socijalnim i kulturnim pravima. Ista organizacija usvojila je potom još ukupno sedam temeljnih obvezujućih instrumenata te devet opcionalnih protokola uz njih. Osim navedenih dokumenata nazvanih i 'temeljnim ljudsko-pravnim instrumentima' (engl. *Core Human Rights Instruments*) donesen je i niz rezolucija, deklaracija, protokola i programa djelovanja, od kojih su neki otvoreni državama za potpisivanje, a neki imaju funkciju smjernica (Službene *web* stranice Ureda Visokog povjerenika za ljudska prava Ujedinjenih naroda).

Cilj ovog rada je predložiti jednu moguću interpretaciju suvremenih upotreba ljudskih prava te tako doprinijeti rijetkim, no prisutnim diskusijama o pitanjima jednoznačnih učinaka primjene univerzalnih prava, kako su danas konceptualizirana. U okviru interpretacije koja se iznosi u radu, otvara se prostor za novo promišljanje ovog diskursa kao alata borbe 'protiv moći', instrumentarija pomoću kojeg je moguće dokinuti njene (zlo)upotrebe, diskursa koji pruža mogućnost artikuliranja zahtjeva za destabilizaciju poretka, kada nije u skladu s vrijednostima pravednosti, jednakosti i slobode. Pritom se tvrdnja kako jesu ili kako mogu biti alat 'protiv moći' preuzima u značenju neupitno valjane tvrdnje inherentne dominantnom diskursu, dok se kroz rad pokazuju nedostaci podrazumijevane statične interpretacije za opis uloge i učinaka ljudskih prava kako ih danas možemo vidjeti. Bez namjere dovođenja u pitanje vrijednosti podrazumijevanih ovim konceptom ili procjenjivanja vode li ljudska prava k pravednosti, u radu će se kritički ispitivati potencijal njihovih uvriježenih upotreba za ovako formuliranu vrst borbe, ako se političkom moći ne smatraju samo ograničavanje ili zabrana već upravljanje okolnostima 'slobodnog' postupanja i 'prirodnih' procesa, odnosno liberalni governmentalitet. U tu svrhu bit će potrebno sagledati kako je ostvarivanje ljudskih prava konceptualizirano u dominantnom diskursu gdje se konstruiraju relevantna i 'valjana' znanja te uz pomoć opisa djelovanja političke moći u suvremenosti kao governmentaliteta, ispitati korelacije koje među njima postoje.

U ovoj kontekstualizaciji pokazat će se kako, diskursom podrazumijevani odnosi i uobičajeni načini provedbe koncepta univerzalnih prava, vrlo često nisu u opoziciji spram 'moći' kako je uobičajeno misliti, već su usklađeni s liberalnim governmentalitetom i imaju produktivne učinke za ovu tehnologiju. Na tom se tragu u disertaciji argumentira centralna teza kako su, značenjima iz dominantnog diskursa informirane rasprostranjene prakse ostvarivanja prava u suvremenosti, strategije unutar liberalnog governmentaliteta, koje omogućuju strukturiranje zahtjeva za pravednošću na kakve sustav može odgovoriti kao i legitimno upravljanje državnih vlasti širokim područjem ljudskog života.

Naime, u ovom će se kontekstu očekivana postupanja za ljudska prava reinterpretirati kao takva koja državnim vlastima otvaraju mogućnost za nebrojene intervencije u područja života u kojima do sada nisu djelovale. Pravne norme ljudskih prava kao i institucije koje im nadziru primjenu, daju efektivni poticaj političkoj moći za planiranje ciljeva i mjera usmjerenih na stanovništvo (shvaćeno kao populacija i kao društvo) te istovremeno na pojedince/ke, sa svrhom zaštite ili ostvarenja njihovih prava. Ova strukturalna, no prije svega tehnička

moćnost, nedvojbeno otvara pitanje o njihovoj ulozi kao mehanizma zaštite od državnih vlasti, ali i pitanje opravdanosti šire slike ljudskih prava kao borbe 'protiv moći'.

Jednako tako, smještanjem u okvir liberalnog governmentality, pokazat će se kompatibilnost između proizvodnje znanja karakteristične za ovu tehnologiju moći, s relevantnim znanjima o ljudskim pravima, budući da se potonja sve više nadaju u administrativno birokratskim formama, nastalima na pozicijama stručnih autoriteta, što posljedično ima učinak u tehnikalizaciji razumijevanja pravednosti. Neodvojivost aktualnih upotreba ljudskih prava od suvremene tehnologije moći s tendencijom delegiranja zadataka državnih vlasti na nedržavne instance, pokazat će se i u tipu aktera uključenih u proizvodnju znanja o pravima te njihovu implementaciju.

Naposljetku, interpretacija ljudskih prava u kontekstu liberalnog governmentality dodatno omogućuje propitivanje učinaka sustava u kojemu su prava namijenjena za postavljanje zahtjeva na individualnoj razini. Naime, kroz ovu perspektivu se individualno postupanje može sagledati kao instrument političke moći. Štoviše, teoretičari/ke governmentality tvrde kako se političke strategije u suvremenosti u najvećoj mjeri upravo i oslanjaju na uključivanje individualne razine u upravljanje, budući da je potrebna za efikasno funkcioniranje sustava. Univerzalna prava su politički koncept namijenjen za upotrebu pojedincima/kama te se stoga mogu smatrati *tehnologijama sebstva* (usp. Foucault 1988, 1990b, 1997a, 1997c, 1997d, 1997e, 1997f, 2011, 2013a, 2013b) i to takvima, koje proizvode posebnu vrstu odnosa između građana/ki suvremenih država i političkih autoriteta. Na tom tragu se u radu ispituju učinci regulacije sadržaja individualnih zahtjeva za pravednošću u diskursu ljudskih prava, u vidu njihova usmjeravanja prema državi, čime se stvara vertikalni odnos zavisnosti građana/ki od nadređene figure države kao potrebnog zaštitnika i moralnog aktera. Osim toga, aktualni pristupi ostvarivanju prava koji smjeraju osnažiti pojedince/ke također su kompatibilni sa širom tehnologijom moći, budući da doprinose prebacivanju odgovornosti za zaštitu vlastitih prava na građane/ke. Tako se prilikom razmatranja upotreba prava na individualnoj razini, ponovno pokazuje kako je suvremena konceptualizacija njihove zaštite unutar okvira djelovanja moći u suvremenosti, suprotno stavu kako 'posjedovanje' ljudskih prava osigurava borbu 'protiv moći'.

Naznačeni centralni argumenti, iznose se u posljednjem dijelu rada. Njemu prethodi dio u kojemu se uvodi i objašnjava koncept liberalnog governmentality te dio s izdvojenim postojećim kritičkim pristupima ljudskim pravima.

Kako se u disertaciji tvrdi, pretpostavku o neupitnosti potencijala za ispravljanje nepravdi koje 'moć' može uzrokovati, potrebno je staviti u kontekst njenog djelovanja u suvremenosti, a koje je Michel Foucault opisivao kao „vladanje vladanjima“ (Foucault 2001e:341) te uže kao upravljanje na liberalan način ili *liberalni governmentality* (usp. Foucault 2009, 2010). Ovaj posebni tip djelovanja, različit od zabranjivanja ili discipliniranja, usmjerava postupanje pojedinaca/ki i kolektiva, uređujući okvir u kojemu se odvija. Od 16. stoljeća, kada zadatak državnih vlasti u zapadnim europskim državama, postaje upravljati širokim spektrom 'stvari', te osiguravati ovostranu dobrobit stanovništva, politička se moć sve više počinje pojavljivati upravo u ovom obliku, tvrdi Foucault. Dva stoljeća nakon, zadaća političkih autoriteta bit će reformulirana tako da upravljanje podrazumijeva djelovanje prema biološkoj dimenziji stanovništva, odnosno prema populaciji te osiguravanje 'prirodnog' tijeka procesa populacije i tržišta. Načelo minimiziranja upravljanja državnih vlasti, koje u ovom periodu postaje relevantno, proizlazi iz razumijevanja određenih dijelova stvarnosti kao prirodnih i nespoznatljivih te stoga i neupravljivih, zbog čega se kao predmet upravljanja počinju misliti i drugi (novi) aspekti stvarnosti, kao što je primjerice društvo. Ovako široko postavljena, liberalna racionalizacija upravljanja, aktualna je i u suvremenosti te informira oblike i intenzitet djelovanja, jednako političkih autoriteta kao i onih koje smatramo odvojenima od političkog prostora. Kao što će se u radu prikazati, riječ je o djelovanju usmjerenom na postizanje raznih ciljeva (prije svega dobrobiti stanovništva) u sve većem broju područja života, a koje je (paradoksalno) poduprto, političkom racionalnošću posvećenoj minimiziranju državnog djelovanja (usp. Foucault 2010:28, 2009:354, 2009a).

Governmentality kao metodološki okvir i tehnologija moći posebno se tematiziraju u drugom dijelu rada pomoću Foucaultovih analitičkih uvida iz predavanja održanih na *Collège de France* 1977/78. i 1978/79. godine (Foucault 2009, 2010). Ondje će se kroz prikaz genealogije liberalnog governmentality naznačiti vrste djelovanja koje trebamo uzeti u obzir pri istraživanju odnosa moći u suvremenom političkom prostoru, a kako bismo mogli adekvatno objasniti složenu političku stvarnost koja nas okružuje. Naime, prijedlog proširenja perspektive kakav sugerira Foucault, a preuzimaju ga teoretičari/ke iz područja takozvanih 'studija governmentality', predstavlja konstruktivni odmak od postojećih teorijskih pristupa koji izvor moći vide centraliziran u državi ili manifestan kao zabrana i ograničavanje (o čemu će posebno biti riječi u Metodološkim napomenama te također u sklopu prikaza genealogije governmentality). Kada se obrazloži kako djelovanje moći nije prisutno samo u odnosima i formama kao što su zatvaranje, sprečavanje, cenzura i propisivanje, već i u postupcima koji

nisu *prima facie* restriktivni, ali jesu regulativni i oblikuju uvjete u kojima se odvija ljudski život (usp. Foucault 2013:73-81), bit će moguće iznova postaviti pitanje o emancipatornom potencijalu današnjih ljudskih prava. Naime, tada će se pojedina podrazumijevana značenja i očekivane upotrebe moći interpretirati kao strategije unutar šire tehnologije moći, odnosno pokazat će se kako ljudskim pravima izražavani zahtjevi za slobodom, jednakošću i pravednošću, na nekoliko razina podržavaju okvir potreban za liberalno upravljanje.

Kritičko ispitivanje emancipatornog potencijala ljudskih prava nameće se potrebnim budući da je riječ o danas dominirajućem diskursu pravednosti, iako svjedočimo paralelizmu hiperprodukcije prava (usp. Duzinas 2009:46-49) i permanentnom ugrožavanju i uništavanju ljudskih života i dostojanstva, eksploataciji, osiromašenju i marginalizaciji (usp. Pogge 2002, 2002a, Duzinas 2009, Evans 2005, 2005a). Drugim riječima, kako govoreći o ljudskim pravima piše Jacques Derrida, postojanje univerzalnog diskursa pravednosti ne smije se samo po sebi smatrati onemogućujućim za nepravedna postupanja jer ih danas ne vidimo u manjem broju. Ovaj stav izražava dok govori sljedeće:

„Umjesto najavljanja dolaska ideala liberalne demokracije i kapitalističkog tržišta u oduševljenju kraja povijesti, umjesto slavljenja „kraja ideologija“ i kraja velikih emancipatornih diskursa, neka nikada ne zaboravimo ovu očitu makroskopsku činjenicu sačinjenu od nebrojenih pojedinačnih patnji: nikakav stupanj napretka ne dopušta da ignoriramo da nikada prije, govoreći u apsolutnim brojkama, nikada nisu toliki muškarci, žene i djeca bili podčinjeni, izgladnjeli ili istrebljivani na zemlji [...]“
(Derrida 2001:266)

Stoga se u radu polazi od stava kako je supostojanje ljudskih prava, kao gotovo univerzalno prihvaćenih normi³ i realno prisutnih svakodnevnih povreda i ugroza života te dostojanstva većine stanovnika/ca na zemlji, po sebi dovoljan razlog za reproblematicizaciju, ne ideje ljudskih prava, već njihove upotrebe u suvremenim kontekstima. Dodatno se zbog toga pitanja o emancipatornom potencijalu postavljaju na ravni gdje se ljudska prava zbivaju te je predmet rada kritička analiza recentnih diskurzivnih praksi i formi provedbe, a ne vrijednosti sadržanih u normama. Pri tom je bitno napomenuti kako se o učinkovitoj implementaciji već mnogo i dugo govori također u dominantom diskursu. Točnije, kritiziranje 'iz perspektive ljudskih prava' nosivi je dio ovog diskursa u cjelini. Izvješća međunarodnih tijela i

³ Primjerice Međunarodnom paktu o građanskim i političkim pravima pristupilo je 168 od ukupno 197 država svijeta, još sedam država ga je potpisalo, a samo 22 nisu pristupnice ovog dokumenta (Službene *web* stranice Ureda Visokog povjerenika za ljudska prava Ujedinjenih naroda,).

organizacija nastalih za rad na njihovoj zaštiti kao i nacionalnih institucija, predstavljaju značajan dio korpusa ljudskih prava (uz pravne norme) i u njima se tematizira primjena, odnosno češće od toga neprimjena te zagovara njeno osiguravanje i osnaživanje. Budući da pristup fokusiran na (ne)ostvarivanje postojećih prava jest prisutan u diskursu, s njime će se u radu polemizirati, no on ne pruža adekvatno polazište za kritičku interpretaciju upotreba u suvremenosti koja se ovdje iznosi. Kritiziranje stanja ljudskih prava i prozivanje vlada zbog njihova nepoštivanja ili kršenja nije usmjereno na prakse u kojima se ljudska prava odvijaju nego na njihov izostanak, što se uobičajeno smatra uzrokom nepravdi ispravljivih poduzimanjem koraka propisanih u preporukama i boljom implementacijom međunarodnih standarda. Uobičajeno je, naime, misliti kako su sve bitne vrijednosti te poželjna i pravedna načela postupanja država prema građanima/kama, u potpunosti izražena kroz ljudska prava ili blisko tome, kako se postepeno razvijaju kroz sve preciznije propisivanje sadržaja te dopunjavanje liste prava, a jedino što nedostaje jest njihova konzistentna i beskompromisna implementacija u stvarnosti. Posljedično, o problemu 'neuspjeha' ljudskih prava te činjenici da broj niti razmjeri nepravednih postupanja ili nejednakosti nisu umanjeni tijekom više od šezdeset godina postojanja međunarodno-pravnih normi za njihovu zaštitu, najčešće se govori kao o izostanku implementacije.

Kritike iz dominantnog diskursa polaze od doktrinarne pretpostavke o primjeni koja je uvijek 'protiv moći' i kada ju traže i kada se odvija. Ovi pristupi stoga ne mogu sagledati mnogostruke učinke diskurzivnih i materijalnih praksi u kojima se ljudska prava danas pojavljuju, katkad i produktivne za postojeće odnose moći. Misli ih se isključivo kao restrikcije postupanju političkih autoriteta, ali što proizvode, kakve veze konstruiraju ili potvrđuju, kakve subjektivitete, podrazumijevajući ih, u stvarnosti potiču, ove kritike ne propituju. Iz tih su razloga Tony Evans i David Chandler, koji se bave problematičnim aspektima upotreba i širim učincima u aktualnom političkom i ekonomskom kontekstu, skloni interpretaciji kako bez obzira na mnogobrojna kritiziranja, danas postoji nedostatak kritika (usp. Evans 2005a:35-36, Chandler 2006:11-14). Ograničenost raširenog dominantnog pristupa koji se može nazvati i kritiziranjem 'iz perspektive ljudskih prava' nalazi se u nemogućnosti postavljanja pitanja o njihovoj emancipatornoj snazi (jer se drži neupitnom) te o produktivnim aspektima upotreba (jer se prava smatraju apolitičnim sredstvom izvan moći). Ujedno je ovim pristupom nemoguće problematizirati činjenicu kako je diskurs ljudskih prava jedino (pravno) sredstvo dostupno građanima/kama suvremenih država za zaštitu od

arbitrarnog, genocidnog, nasilničkog, eksploatacijskog, diskriminirajućeg ili na drugi način nepravednog postupanja državnih vlasti.

U ovome će se radu preuzeti drugačiji metodološki pristup od kritiziranja implementacije te će se ljudskim pravima pristupati kao dominantnom diskursu, određujućem za razumijevanje pravednosti i opisivat će se njegove pojedine značajke u kontekstu pojavljivanja odnosa moći kao liberalnog governmentaliteta. Pri tome će se u skladu s Foucaultovom metodologijom, podrazumijevati kako analiza diskursa jest analiza narativnih formi i pravila njihove formacije, no kako ona nužno uključuje i identifikaciju povezanosti diskursa s nizom drugih paralelnih praksi i institucija u prostoru političkog, u određenom trenutku (usp. Foucault 1991:64). Naime, fundamentalni diskurzivni mediji jesu jezik i govor, no interna tvorbena pravila nisu samo ona gramatička i sintaktička. Na razini semantike, diskurs također određuju vanjski regulativni čimbenici koji pripadaju širem režimu istine, nedvojbeno političke provenijencije te se stoga svaki diskurs može ispitivati iz motrišta njegovih širih političkih značenja. Premda je diskurs na jednoj razini „uobičajeni set lingvističkih činjenica“, na drugoj je to „uređeni set polemičkih i strateških činjenica.“ (Foucault 2001d:2-3). U ovom smislu, Foucault daje ilustraciju mjesta koja treba obuhvatiti kada nastojimo opisati i objasniti pojedinačne diskurzivne prakse, govoreći kako:

„Diskurzivne prakse nisu naprosto i jednostavno načini proizvodnje diskursa. One se oblikuju u tehničkim sklopovima, u institucijama, u biheviornalnim shemama, u tipovima prijenosa i diseminacije, u pedagoškim formama koje ih istovremeno nameću i održavaju.“ (Foucault 1997g:12)

Metodološki pristup kojim se mogu ispitivati njihova politička relevantnost i međusobna umreženost je „genealogija tehnologija moći“, kojom se Foucault koristio u kasnijim radovima pa u predavanjima o guvernmetalitetu istražuje narative 'o upravljanju' temeljem „ciljeva koje imaju, strategija koje ih vode, te programa političkog djelovanja kakvog predlažu“, a ne pravila njihove formacije (Foucault 2010:36). Slijedeći naznačene opaske, u ovom radu će se ispitivati značenja ljudskih prava proizvedena u dominantnom diskursu, točnije, identificirat će se podrazumijevani akteri i njihov međusobni odnos, reprezentacija stvarnosti koja se smatra valjanim znanjem o ljudskim pravima te naposljetku, djelovanja u praksi, a koja se drže potrebnima za realizaciju prava. Pritom će se razmatrati dodirne točke ovih aspekata diskursa sa širom tehnologijom moći, odnosno s liberalnim governmentalitetom.

Premda postoje mnogi govori o ljudskim pravima i mnogi potencijalni govornici/e (među ostalim i zbog toga što je svaka osoba potencijalna ili već jest žrtva njihova kršenja), dominantan je „pravni diskurs“ (usp. Evans 2005:1053, 2005a:40) te s njime povezan administrativni vokabular. Naime, na ovim mjestima se sistematiziraju, uređuju i determiniraju granice dopuštenih iskaza, budući da se kroz njih filtrira i 'prevodi' širok dijapazon heterogenih zahtjeva za ispravljanje nepravdi. Zbog toga će interpretacija biti usredotočena na pravne i administrativne narative koje proizvode instance na pozicijama autoriteta za ljudska prava. S obzirom da su Ujedinjeni narodi najznačajniji izvor relevantnih znanja u ovom polju te ujedno institucionalni autoritet i kreator međunarodnog institucionalnog sustava za njihovu zaštitu, u radu će se najviše referirati na tekstualne izvore nastale u njihovom okrilju kao i na prakse provođene u okviru tijela Ujedinjenih naroda.

Paralelno s time valja reći, kako se prepoznavanjem središnje i dominirajuće uloge Ujedinjenih naroda za formiranje ovog diskursa, sam termin ljudska prava nužno koristi u historijski omeđenom značenju. Ono je mjerodavno i za ovaj rad gdje će se sintagmom ljudska prava referirati na korpus znanja o njima, kako se konstruirao od pedesetih godina 20. stoljeća, kada je usvojen i prvi međunarodni dokument za njihovu zaštitu⁴. Iako se o njima često govori kao o ideji postojećoj već u religijskim te filozofskim tekstovima, puno prije početka prošlog stoljeća ili se kao izvorišta navode pravni instrumenti za zaštitu pojedinih građanskih prava⁵, neosporno je kako univerzalno rasprostranjenim i koherentnim diskursom, postaju tek kada su kodificirana međunarodnim pravom. Baviti se njihovim statusom kroz perspektivu civilizacijske i transhistorijske ideje (pristup od kojeg se ograđuje u prvom dijelu rada, gdje se također detaljnije objašnjava na koji se način termin koristi) značilo bi smatrati ih neutralnim i akontekstualnim govorom, zbog čega ne bi bilo moguće razmatranje njihovih učinaka kao stvarnih političkih i društvenih djelovanja u suvremenom kontekstu.

Kritičari prava ljudskih prava (engl. *Human Rights Law*) poput pravnik Costasa Douzinas, o njima također govore u povijesnoj perspektivi, osporavajući dominantnu interpretaciju linearnog razvoja i evolucije kroz povijest te vide suvremena ljudska prava isključivo kao produkciju znanja i normi koja slijedi od trenutka donošenja Povelje Ujedinjenih naroda (usp. Duzinas 2009:37). Točno je tvrditi kako prava nastaju s ciljem zaštite od moći i države, kaže Douzinas kada opisuje njihove historijske izvore, no današnja ljudska prava ne možemo

⁴ Vidjeti fusnotu 2.

⁵ Britanska povelja o pravima iz 1689., Američka deklaracija o neovisnosti iz 1776., Francuska deklaracija o pravima čovjeka i građanina iz 1789. godine (usp. Maritain 2007:3).

naprosto promatrati kao sljednika tradicije prirodnih prava, budući da su im primarni stvaratelji, ali i pronositelji, nacionalne državne vlasti (usp. Douzinas 2009:48-49). Posebice Douzinas u ovom kontekstu naglašava za emancipatorni potencijal negativne reperkusije povezanosti suvremenih normi s djelovanjima vlasti, govoreći kako su:

„Prirodna prava bila shvaćena kao sredstvo za obranu od despotske vlasti i arogancije bogatstva. Njihovo kooptiranje u nadležnost vlade znak je da su izgubila kritičku snagu i da su se njihova cilj i uloga preokrenuli.“ (Duzinas 2009:49)

Rast, širenje te masovna produkcija pravnih instrumenata i drugih znanja o ljudskim pravima, potaknuti su raširenim poimanjem njihova potencijala u borbi 'protiv moći' i sustava, no za Douzinas nema nikakve sumnje kako su im masovna upotreba, podržavljenje i rasprostranjenost kroz čitav politički spektar, ujedno i slabosti (usp. Douzinas 2009:60).

Drugi autori/ce koji se bave njihovom pozicijom u suvremenosti također odabiru govoriti o periodu nakon Drugog svjetskog rata kao formativnom za ovaj diskurs. Pravni teoretičar Makau Mutua, kritičar eurocentrizma ljudskih prava, jednako kao i njihovi zagovornici liberalni teoretičari Michael Ignatieff i Jack Donnelly, o ljudskim pravima misle kao o pravnoj, institucionalnoj i široj diskurzivnoj strukturi koja se počinje formirati iz političkih posljedica Drugog svjetskog rata te nakon donošenja Opće deklaracije o ljudskim pravima (usp. Mutua 2002:16-17, Ignatieff 2003:5, Donnelly 2003:22)

U radu se stoga kritički interpretira jedna povijesno specifična i omeđena, no opet vrlo široka, diskurzivna praksa, čije izvore nije potrebno tražiti dalje od perioda koji naznačuju i spomenuti teoretičari. Naime, od pedesetih godina 20. stoljeća oblikuju se i nadograđuju pravni i institucionalni sustav za zaštitu i promicanje ljudskih prava s intencijom obuhvaćanja svih država svijeta, a putem kojih državne vlasti dobivaju izravnu zadaću poštivanja i osiguravanja vrijednosti definiranih kao univerzalna prava. Ovo diskurzivno polje predstavlja suvremeni diskurs ljudska prava.

U prvom te posebno u trećem dijelu rada tematizira se veza ljudska prava-država, polazeći od tvrdnje kako je riječ o međunarodnim normama prvenstveno namijenim državnim vlastima za izvršavanje, odnosno o oruđu građana/ki za preispitivanje njihova djelovanja. Budući da je Foucault, kao i kasnije teoretičari/ke iz polja studija gubernamentaliteta, pokazao kako suvremene odnose moći ne generira samo država, nego i mnoge nedržavne instance te one koje držimo ne-političkima (usp. Foucault 2001e:334-335, Miller i Rose 2013:35, 142-172,

200, Rose 2004:49-51, Dean 2010:65-67, 149-154), apostrofiranje uloge države se može činiti kao odmak od preuzete metodologije. No, u radu se neće tvrditi kako su postupci državnih vlasti jedini relevantni za upravljanje kroz ljudska prava (u istim poglavljima, naime, bit će govora i o upravljanju kroz međunarodna tijela te putem civilnog društva), već kako je diskurs ljudskih prava produktivan za liberalni governmentalitet jer pruža retoričko uporište za više upravljanja države u koje se uključuju i akteri s drugih razina te pojedinci/ke.

Ukazivanje na veze diskursa ljudskih prava i njegovih upotreba u suvremenosti sa širom tehnologijom moći, dodatno će potkrijepiti tvrdnju iznošenu u nekim kritičkim promišljanjima, kako se formalnim priznavanjem i zaštitom određenih vrijednosti, artikuliranje zahtjeva za ispravljanje nepravdi više regulira, nego omogućuje te kako se formalno priznavanje ljudskih prava, ironično, ne ispostavlja manje problematičnim od toga da nisu na ovaj način zajamčena.

Kritike na tom tragu, iako rijetke, svejedno su prisutne i ukazuju na potrebu daljnjeg promišljanja uloge i učinaka ovog diskursa pravednosti. Za razliku od prije spomenutih kritika nedovoljne ili neadekvatne implementacije, one su diskursu upućene iz različitih pozicija i stajališta. Propituju im sadržaj, situiraju ih u globalni politički i ekonomski okvir, pronalazeći s njih konstitutivne veze, uspoređuju deklarativna opredjeljenja s realnim praksama, razmatraju njihove negativne učinke za podčinjene grupe i identitete, napominju kako se ne mogu tumačiti van konteksta neokolonijalnog ustroja suvremenog poretka država te ih prokazuju kao zapadni etnocentizam i lažni kozmopolitizam. Njihov je sadržaj temeljen na upotrebama ovog vokabulara kakvima svjedočimo, odnosno kada se njime pojedinci/ke ili skupine nastoje štititi od nepravednog postupanja, nejednakosti, marginalizacije i eksploatacije te na identifikaciji učinaka mimo onih planiranih i proklamiranih. Utoliko predstavljaju protutežu dominantnom diskursu i uvjerljive argumente za postaviti pitanje treba li u suvremenosti ljudska prava smatrati oruđem emancipacije. Pojedini odabrani kritički pristupi iznose se u prvom dijelu rada, u cilju prikaza do sada provedenih istraživanja o ambivalentnoj ulozi i učincima provedbe univerzalnih prava, s apostrofiranjem aspekata u kojima se ogleda nemogućnost preispitivanja i restrukturiranja aktualnog političkog i ekonomskog poretka. Naime, na ovim se mjestima uočavaju granice današnjeg diskursa kao alata za borbu 'protiv moći'.

No, uvodno valja dodati i kako ovaj rad nije pisan protiv ljudskih prava jer njihovo kritičko promišljanje i smještanje u kontekst šire tehnologije moći nije kritika ideje o jednakoj

vrijednosti svih ljudi koju podrazumijevaju, niti negiranje potrebe za postojanjem pravom prepoznatih prava u suvremenim političkim poredcima, budući da su trenutno u njima jedine dostupne zaštite. Intenciju rada u tom se smislu može usporediti s kritičkom interpretacijom koju Wendy Brown poduzima u vezi jednako rasprostranjenog i popularnog, navodno apolitičnog, koncepta tolerancije. Također koristeći Foucaultov analitički instrumentarij⁶ u knjizi „*Regulating Aversion: Tolerance in the Age of Identity and Empire*“, Brown kritički ispituje ovaj koncept, naglašavajući kako reproblematicizacijom ne želi govoriti o potrebi njegova odbacivanja. Zbog toga višestruko ponavlja kako pojam razumije kao historijski, društveno i kulturno omeđen te značenjski određen diskurs moći, suprotno uvriježenom shvaćanju kako je neutralan “princip, doktrina ili praksa suživota” (Brown 2008:9). Kontekstualno sagledavajući njegove upotrebe u suvremenosti, ponajprije u političkom prostoru Sjedinjenih američkih država u doba kasnog moderniteta, ona ne teži umanjiti ulogu koju je u ispravljanju pojedinih nepravdi ovaj diskurs, historijski gledano imao i katkad može imati (usp. Brown 2008:10). Predmet njenog bavljenja su pojave diskursa tolerancije danas, temeljem kojih ispituje kako se posredovano njime proizvode, stratificiraju i neegalitarno pozicioniraju subjekti u širem političkom imaginariju te kako konstruira političku stvarnost reartikulirajući pozicije marginaliziranosti dok iznova proizvodi opreku „civiliziranost-barbarizam“ (usp. Brown 2008:10-13)

Koncept tolerancije (često upotrebljavan i u diskursu ljudskih prava) Brown interpretira kao governmentalitet s učinkom depolitizacije primarno političkih pitanja i afirmacije djelovanja državnih vlasti te državnog nasilja. Potreba za njegovom upotrebom od strane države, kako tvrdi ova autorica, potaknuta je manjkom legitimnosti u kontekstu globalnih promjena i nemogućnošću države da „ispuni obvezu društvenog ugovora“ u dijelu osiguravanja jednakosti (Brown 2008:84) te ograničenom sposobnošću ove institucije da „univerzalno

⁶ Brown smatra kako se koncept tolerancije i njegove upotrebe mogu adekvatno analizirati upravo primjenom Foucaultova teorijskog alata, odnosno koncepta governmentalitet. Razlog tomu je što se ovaj 'diskurs moći' dominantno drži apolitičnim, budući da nije primarno reguliran kroz pravne norme niti ga pronose državne institucije (već one koje tradicionalno držimo odvojenima od politike poput crkava, škola, društvenih grupa i organizacija civilnog društva), a opet ima regulativne učinke (usp. Brown 2008:4). Pritom Brown tvrdi kako je pojam governmentalitet potrebno proširiti kako bismo mogli zamijetiti široki opseg učinaka upotreba tolerancije, navodeći kako je opisavši djelovanje moći na ovaj način, Foucault umanjio značaj uloge države, dok ju autorica drži ključnom institucijom koja proizvodi odnose moći u suvremenosti pa tako i one konstruirane u upotrebama tolerancije (usp. Brown 2008:80-83). No, protivno njenoj metodološkoj opasci, možemo reći kako elaboracija governmentaliteta ili „governmentalizacije države“ kod Foucaulta ne znači umanjivanje važnosti državnog djelovanja za razumijevanje djelovanja moći. U tekstu „*The Subject and Power*“ Foucault jasno sugerira kako su postupci državnih instanci itekako relevantni za razumijevanje odnosa moći kada govori kako „Država nije jedini oblik vršenja moći, premda je najznačajniji“ (Foucault 2001e:345). Stoga nije točno tvrditi kako, bez posebne napomene o važnosti države, governmentalitet ne bi bio dovoljno obuhvatan teorijski alat za interpretaciju moći u suvremenosti. Opsežnije o razumijevanju države kod Foucaulta te posebno o državi kao učinku governmentaliteta bit će riječi u Metodološkim napomenama.

predstavlja“ sve one kojima upravlja (Brown 2008:96). Rješenje ovih problema zazivanjem tolerancije kao načela suživota, nadaje se u izmiještanju nejednakosti, marginalizacije i subordinacije iz političkog u prostor privatnog, gdje postaju naturalizirani i rješivi problemi tako da ih se 'tolerira' (usp. Brown 2008:15-16). Ovakvim čitanjem suvremenih upotreba, Brown pokazuje kako je tolerancija diskurs moći koji naturalizira razlike i subjekte pozicionira u istu matricu koja je razlike proizvela (usp. Brown 2008:71), a marginalizirane grupe inkorporira u poredak bez uznemiravanja “hegemonije normi koje ih marginaliziraju” (Brown 2008:36). Istovremeno, upotrebom tolerancije u političkom prostoru, legitimira se državna vlast, budući da se ovim konceptom služe politički autoriteti kada nastoje prikazati očekivani „neutralni status“ države u odnosu na postojeće identitetske razlike u društvu (Brown 2008:96). Stoga prema njenom mišljenju, diskurs tolerancije, u konačnici nema kapacitet za propitati izvor razlika ili razlog njihove političke relevantnosti, odnosno manjkav je za postizanje jednakosti kojoj navodno teži, a za postojeći neegalitarni politički poredak ima produktivne učinke.

Napomenom o pristupu kakav usvaja Wendy Brown se smjera ilustrirati kako kritička analiza ne znači negiranje mogućnosti drugačijih značenja, upotreba ili učinaka razmatranog pojma/koncepta u drugom povijesnom i političkom kontekstu. Kao što Brown ne odbacuje 'toleranciju', iako identificira produktivne aspekte aktualnih upotreba za održavanje odnosa nejednakosti, tako ni ovaj rad nije protivan zagovaranju ideje da su svi ljudi jednaki ili drugih vrijednosti šticećenih postojećim pravnim normama. Kao što je već spomenuto, analiza koja će se u disertaciji ponuditi, smjera ukazati na konkretne upotrebe univerzalnih prava i konkretna djelovanja kakva u suvremenosti postoje za njihovu zaštitu, suprotno ispitivanju značenja ili vrijednosti ljudskih prava kao neutralne, transhistorijske ideje. Kada se kontekstualno promatra proizvodnja modela ostvarivanja ovih vrijednosti, pokazuje se kako je diskurs ljudskih prava jedan mogući vokabular njihove artikulacije (ujedno danas dominantan) te kako je značenjski reduktivan i ograničavajući. Ispitivanje formi u kojima se jednakost, pravednost i sloboda danas konstruiraju te koji ih akteri i kojim metodama pretaču u stvarne prakse, ne dovodi u pitanje izbor ovih vrijednosti. Gledano u široj perspektivi, neosporno je pozitivno težiti njihovom ostvarenju. No, medij njihove realizacije može biti podvrgnut kritici s ciljem identifikacije aspekata upotreba produktivnih za političku moć, nevezano uz vrijednosti koje se njime načelno proklamiraju. Disertacija nije usmjerena ni osporavanju nužnosti takvog odnošenja državnih autoriteta prema građanima/kama koje podrazumijeva jednakost, neugrožavanje njihovih života i dostojanstva te osiguravanje pravednosti, kakvo

god značenje ona podrazumijevala za one koji/e je traže. No, kao što je na primjeru razlaganja koncepta tolerancije kao diskursa moći koji strukturira odnose u političkom prostoru pokazala Wendy Brown, diskurse emancipacije moguće je istraživati kao produktivne za aktualni politički poredak zbog čega je moguće ispitivati i veze ljudskih prava sa širom tehnologijom moći. Poseban poticaj za ovakvu vrstu ispitivanja daje današnji status ljudskih prava kao dominirajućeg političkog diskursa za artikulaciju ovih vrijednosti. Naime, središnja pozicija koju ovaj diskurs zauzima, čini ga sve više i jedinim dostupnim rječnikom za formuliranje problema te jedinim dostupnim sredstvom građanima/kama kada osporavaju nepravdna postupanja. Utoliko nam posebno treba biti stalo do načina na koji će strukturirati stvarnost. Od toga što je prepoznato kao univerzalno pravo za sve ljude do toga jesu li uopće i kako rastumačeni uzroci nepravdi i nejednakosti i kako se pristupa njihovoj eliminaciji ili na koji način se prikazuje ostvarenost spominjanih vrijednosti, nadaju se polazišta za promišljanje diskurzivnog alata kojim raspolažemo. Perspektiva suvremene političke moći kao liberalnog governmentaliteta pruža mogući okvir za bolje razumijevanje složene mreže aktualnih odnosa moći formativnih i za ovaj diskurs. Na se tom tragu u disertaciji razrađuju elementi postojećeg diskursa, kako bi se otvorilo pitanje o opravdanosti statusa neutralnog alata za borbu 'protiv moći', koju najavljuje.

Rad je podijeljen u tri dijela. U prvom dijelu izlažu se kritičke interpretacije suvremenih ljudskih prava budući da su one ujedno i pokazatelj nužnosti ponovnog promišljanja njihove uloge kao danas dominantnog diskursa slobode, jednakosti i pravednosti. Uvodno se objašnjava značenje u kojem se u radu razumije i koristi pojam ljudska prava. Pojašnjava se kako je riječ o diskursu koji se pojavio i uvijek se odvija u određenom historijskom kontekstu, a zbog čega je o njemu pogrešno misliti kao o ideji koja se postupno razvijala kroz povijest i realizirala u praksi te na tom tragu i kako je izostanak njihove implementacije jedini nedostatak uspostavljenog sustava. Ovakav pogled je neupotrebljiv jer onemogućuje da se djelovanje 'za ljudska prava' poveže sa širim odnosima moći i ne zahvaća učinke upotreba onkraj promoviranih unutar razumijevanja kako je riječ o neutralnom i apolitičnom alatu za dokidanje nepravdi. Ovaj dio rada posvećen je također detaljnom prikazu kritika, odnosno teorijskih promišljanja kontekstualiziranih ljudskih prava, gdje se detektiraju i opisuju mnogi neemancipatorni učinci te se ukazuje na potrebu izmijenjenog razumijevanja njihove uloge u suvremenosti. Riječ je o feminističkim kritikama u kontekstu kojih se detaljnije iznosi kritika prava Carol Smart te ona Wendy Brown, s obzirom da pravo promatraju u okviru Foucaultove analitike moći. Ostale kritike zastupljene u ovom dijelu, smještaju sadržaj i upotrebe ljudskih

prava u širu perspektivu, ukazujući na neodvojivost ovog diskursa i političko-ekonomsko-društvenog konteksta. One su iznesene problemski i propituju, u dominantnom diskursu nekritički predstavljen nastanak i razvoj univerzalnih zaštita kao i apolitični karakter pravnih normi, kontradikcije u primjeni načela univerzalnosti, sistemsku nemogućnost ostvarenja načela nedjeljivosti te ulogu ljudskih prava u odnosima zemalja 'Zapada' i 'Trećeg svijeta'.

Dominacija ljudskih prava kao diskursa za ostvarenje pravednosti, slobode i jednakosti prikazana je kroz kritičke pristupe, za razliku od mogućeg (isto tako dominantnog) prikazivanja u obliku 'napretka' iznošenjem kronologije događaja putem kojih postaju međunarodno prihvaćeni standardi i središnji projekt za ostvarivanje pravednosti. Izbor ovog načina prikaza proizlazi iz nastojanja da se dominacija prikaže u njenim mnogostrukim (negativnim) učincima u stvarnosti. Autori/ce čiji su stavovi ovdje izneseni utoliko se ne trebaju smatrati reprezentativnima za sva teorijska i/ili iskustvena stajališta iz kojih su do sada upućene kritike ovom diskursu (primjerice marksistička, kritika kritičkih pravnih studija, postkolonijalna kritika). Makar bi i sažeti prikaz svih pristupa na ovome polju zasigurno bio vrijedan jer bi ispunio teorijsku prazninu koja trenutno postoji, intencija ovog rada nije dati njihovu klasifikaciju. Odabrane i izložene interpretacije izdvojene su u cilju davanja pregleda do sada razmatranih problematičnih aspekata te učinaka upotrebi ljudskih prava u suvremenosti, proizašlih iz njihove umreženosti sa širim političko-ekonomsko-društvenim kontekstom.

U drugom dijelu rada iznosi se Foucaultova interpretacija djelovanja moći u suvremenosti dominantno kao upravljanja, odnosno kao liberalnog governmentaliteta. S obzirom na mnoga tumačenja koncepta, prezentira se jedna aktualna dilema te argumentira u prilog razumijevanja governmentaliteta kao šire tehnologije moći. Nadalje, u ovom dijelu detaljno se iznose Foucaultove teze o djelovanju moći u liberalnom governmentalitetu, specifičnosti u odnosu na državni razlog i policiju te izdvojene značajke neo-liberalnog governmentaliteta. S obzirom na posebnost tumačenja konstituiranja prava i sloboda kao neodvojivih korelata suvremenom upravljanju, a u cilju kasnijeg problematiziranja diskursa ljudskih prava u ovom kontekstu, ovdje se zasebno razjašnjava njihov status u liberalnom governmentalitetu. Budući da se u radu argumentira teza kako su pojedine suvremene upotrebe ljudskih prava strategije kompatibilne s ovom širom tehnologijom moći, iz opisa specifičnosti djelovanja u liberalnom governmentalitetu, posebno se izdvaja i Foucaultova interpretacija nastanka 'građanskog društva' u 18. stoljeću kao sfere koja omogućuje intervencije državnih vlasti, ograničene načelom neinterveniranja u područje 'ekonomskog'. Djelovanje za ljudska prava primarno je

usmjereno na sferu (građanskog) društva zbog čega je potrebno objasniti i funkcionalnu pretpostavku koja se nalazi u pozadini pojave upravljanja njime.

U posljednjem dijelu rada, kao dopuna postojećim kritikama, iznosi se centralna teza o povezanosti upotreba ljudskih prava u suvremenosti s liberalnim governmentalityom.

Treći dio rada tako uključuje izlaganje aktualnog razumijevanja zaštite prava u okviru šire tehnologije moći. Na početku se tumači kako se konceptualiziranjem države kao primarno odgovorne za zaštitu prava, dopušta ograničena artikulacija zahtjeva za pravednošću te se države konstruiraju neupitnim organizacijskim formama sa zadatkom osiguravanja dobrobiti (i u sklopu toga pravednosti) za stanovništvo. Nakon toga se objašnjava kako podrazumijevani načini provedbe djeluju proširujući mogućnost intervencija državnih vlasti u sve veći broj područja života i na sve intenzivnije načine te kako osiguravaju legitimitet upravljanja populacijama i društvom. Potom se izlaže konstrukcija znanja o pravima populacija i društvenih grupa. Pokazuje se kako danas aktualna relevantna znanja o ostvarenosti prava omogućuju upravljanje stvarnošću prevodjenjem supstancijalnih pitanja (poput pravednosti) u tehnička. Jedno poglavlje u ovom dijelu rada također je posvećeno identifikaciji drugih autoriteta uključenih u formuliranje sadržaja i provedbu ljudskih prava, pored državnih vlasti. Ispitivanje njihove uloge kao povezane s djelovanjem moći moguće je s obzirom da su u perspektivi governmentalitya i 'ne-politički' akteri identificirani kao oni koji participiraju u pronosjenju odnosa moći.

Tri posljednja poglavlja u ovom dijelu obuhvaćaju analizu političke upotrebe individualnog djelovanja kroz korištenje univerzalnih prava. Usvajanje znanja o pravima i postupcima za njihovo ostvarivanje te korištenje vokabulara ljudskih prava kada se postavljaju konkretni zahtjevi, razmatraju se kao 'tehnologije sebstva' kako ih Foucault tumači u kontekstu „genealogije modernog pojedinca/ke kao subjekta“ (Foucault 2001e:326). Stoga se prije problematiziranja širih političkih učinaka upotrebe prava 'na sebi', objašnjava značenje ovog termina.

Razmatranja dodirnih točaka između suvremene tehnologije moći, diskursa ljudskih prava i individualne razine do sada su bila rijetka, odnosno njima su se bavile samo dvije teoretičarke: Louiza Odysseos i Bal Sokhi-Bulley. Obje autorice smještaju ljudska prava u kontekst liberalnog governmentalitya tvrdeći kako su diskurs za sistematizaciju zahtjeva za pravednost, jednako u sadržajnom kao i u formalnom-proceduralnom smislu, s reduktivnim učincima. Referirajući se na njihove uvide, u dva završna poglavlja se tvrdi kako su u

liberalnom guvernamentalitetu, gdje je upravljanje uvelike oslonjeno na 'upravljanje sobom' zbog čega se može reći kako individualna razina postaje instrumentom političke moći, ljudska prava tehnologija sebstva koja se građanima/kama nudi kako bi unutar postojećeg okvira sebe konstruirali i mogli misliti kao slobodne, jednake i zaštićene. Njihovom upotrebom se svi, potencijalno mnogostruki politički zahtjevi za promjenom postojećih nejednakih i nepravednih odnosa, usmjeravaju u ograničeni vokabular univerzalno priznatih prava, a država se konstruira kao dobrohotni zaštitnik. Istovremeno, suvremena nastojanja u zaštiti prava se kreću u smjeru sve učestalijeg naglašavanja poznavanja vlastitih prava i njihove aktivne upotrebe, čime se dio odgovornosti prebacuje s državnih vlasti na građane/ke. Ovakav odnos političkih autoriteta prema onima kojima upravljaju, teoretičari/ke guvernamentaliteta smatraju raširenom strategijom karakterističnom za djelovanje političke moći u suvremenosti.

Metodološke napomene o moći, državi, liberalizmu i zašto proučavati governmentality

Metodološki gledano, ovaj rad napisan je kao kritičko-filozofska analiza suvremenih značenja ostvarivanja ljudskih prava konstruiranih u dominantnom diskursu. Budući da je teza rada kako je riječ o diskursu višestruko povezanom sa širom političkom racionalnošću i liberalnim governmentalityom, nužno je obrazložiti značenje ovih koncepata, čemu je posvećen drugi dio rada. Sumiranje glavnih karakteristika governmentalitya i liberalnog governmentalitya, relevantnih za ovaj rad, temeljem Foucaultovih predavanja „*Security, Territory, Population*“ i „*The Birth of Biopolitics*“ održanih na *Collège de France* 1977/1978. i 1978/1979. godine (Foucault 2009, 2010), u tom je dijelu poduprto zaključcima i analizama teoretičara/ki iz područja takozvanih 'studija governmentalitya'.

Governmentality je koncept kojim Foucault opisuje suvremenu tehnologiju moći te stoga u ovim Metodološkim napomenama valja reći nekoliko riječi o razumijevanju i upotrebi termina moć za koje pledira Foucault. Naime, on relevantnima smatra mehanizme moći te se ne bavi konceptualizacijom teorije o tomu što ona jest (usp. Foucault 2001e:327). Inzistirat će na njenom 'neortodoksnom' tumačenju, smatrajući isključivo bitnima relacije u kojima se nadaže te uvijek iznova ponavljajući kako moć nije svojina već upravo karakteristika procesa i odnosa (Foucault 2001e:336-342, 2001a:324-325, 2009:1-4, 2013:84-86, Gordon 2001:XIX-XXI). Na tom tragu važno je naglasiti kako se djelovanje moći može istraživati jedino kroz opise odnosa u konkretnom historijskom i političkom kontekstu jer je 'moć' „ime što se daje nekoj složenoj strateškoj situaciji u nekom danom društvu“ (Foucault 2013:84). Razmatranje se stoga treba provesti analizom: „gdje i kako, među kime, između kojih točaka, u skladu s kojim procesima te s kojim posljedicama se moć primjenjuje.“ (Foucault 2010:2). Pritom na umu valja imati i kako relacije moći ne egzistiraju same za sebe, one su dio obuhvatnijeg režima istine u kojemu se odnos pojavljuje takvim kakvog ga vidimo i razumijemo. Drugim riječima, moć je generator, ali i posljedica nekog „režima istine“, odnosno znanja (usp. Foucault 2012: 98, 106).

Ako unutar ovih općenitih hipoteza detaljnije promotrimo što sve može biti smatrano djelovanjem moći kada pod njime mislimo relaciju, tehnologiju ili strateški odnos, vidimo kako se mnogi postupci mogu nazvati odnosima moći, iako ih obično ne držimo takvima. Naime, moć se uobičajeno misli kao zabrana, prisila ili kao ograničavanje te se pritom podrazumijeva jedan aktivni element i pasivnost druge strane (usp. Foucault 2013:74-81). Ovakvo razumijevanje moći Foucault je nazivao shvaćanjem u modelu juridičke/suverene

moći, a njime se mogu opisati relacije između političkih autoriteta i podanika u zapadnim društvima i političkim zajednicama do kraja Srednjeg vijeka (usp. Foucault 2003:35, 2009:5). Temeljni mehanizmi djelovanja na način suvereniteta su juridički (zakoni), odnosno mehanizmi uređivanja odnosa kroz zabrane, nedopuštanje, cenzure te u konačnici kaznu kada se pojavi nepoštivanje. Model moći usko shvaćene u formi zabrane podrazumijeva i nužnu figuru provedbe koja posjeduje 'moć' identificiranu u instanci suverena (koji donosi zakone), a suvremeno razumijevanje političke moći kao i njene interpretacije, dominantno se služe upravo ovim modelom (usp. Foucault 2003:13, 25-26, 2012:99-100, 2013:74-81). Kao što je već spomenuto, Foucault ga smatra adekvatnim za opisivanje nekih odnosa prisutnijih u vremenu koje je iza nas te pojedinih odnosa u sadašnjosti (usp. Foucault 2009:107), no s ograničenim potencijalom za misliti dinamiku odnosa moći kao i nedovoljnim interpretativnim kapacitetom za opisati sve njihove manifestacije (usp. Foucault 2003:43-44). Zbog apsolutne dominacije, ali nedostatnosti u razumijevanju djelovanja političke moći, Foucault ima potrebu polemizirati s ovim pristupom, metaforički govoreći kako sebi postavlja teorijsku zadaću kao „odrubiti kralju glavu“ (Foucault 2013:79), odnosno destabilizirati postojeći juridičko-suvereni model. Naime, moć se ne „posjeduje“ nego „izvršava“ (Foucault 1994a:26) i nije rezervirana za neke pozicije ili svojina nekih aktera, nego prožima čitavu društvenu stvarnost i odnose u njoj te, već spomenuto, također i znanja (usp. Foucault 2003:24-25, 2013:83-84, 1994a:26-27, Lynch 2011:15, 21).

U tom smislu istraživački pristup podrazumijeva napustiti dedukcije moći kao da postoji njen izvor ili izolirane, drugima nadređene pojedinačne figure koje je provode te njima nasuprot neke koje je 'nemaju'. Pročišćenu od ovakvog shvaćanja, analizu je moguće poduzeti u vezi bilo kojeg djelovanja, prakse ili mehanizma (i onih najsitnijih), no počevši od njih samih, rekonstruirajući njihovu „sopstvenu historiju, sopstvenu putanju, sopstvenu tehniku i taktiku“ (Foucault 2012:103) te promatrati kako i na kojim pretpostavkama funkcioniraju te kako se uklapaju u širu tehnologiju strukturiranja društvenih praksi i režima istine.

Pristupajući pojavnostima na ovaj način, Foucault je mogao razmatrati drugačiji način vršenja moći, a koji nije zabrana ili ograničavanje. Riječ je, naime, o disciplini, postupanju karakterističnom za političke, ali i mnoge druge autoritete (poput onih u školama, zatvorima, bolnicama, vojsci) kako se ono pojavljuje u zapadnim društvima tijekom 18. stoljeća (usp. Foucault 1994a, 2003:35-36, 2009:4-5). Disciplinarna moć je, shematski gledano, tip djelovanja usmjeren na određene skupine ljudi koje se odvija u zatvorenim prostorima (učionicama, zatvorima, vojnim ustanovama, itd.) te je usmjereno na ponašanje svakog

pojedinka/ke ponaosob s težnjom da ga/ju se (pre)oblikuje i učini usklađenim/om s normom. Stavljanjem u odnos spram neke norme, postiže se hijerarhizacija pojedinaca/ki, posredstvom čije tjelesne dimenzije operira disciplina, a krajnji cilj ovakvog postupanja je postizanje poslušnosti i temeljem nje nekog vida njihove korisnosti (usp. Foucault 1994a, Hoffman 2011:28). Naposljetku, postupci vršeni iz mnogih mjesta autoriteta (ne samo državnih vlasti), u disciplinarnom djelovanju, postaju vidljivi kao participirajući u strukturiranju odnosa moći.

Daleko od toga da su suverenost ili disciplina nestale iz naših političkih ili društvenih odnosa, no u Foucaultovim kasnijim tekstovima nalazimo tumačenje kako su postupanja na način zabrane ili discipliniranja, mnogo manje učestala u suvremenosti (usp. Foucault 2009:6-9). Naime, u suvremenosti dominantnom možemo vidjeti drugačiju tehnologiju i drugačije mehanizme moći, odnosno governmentalitet (usp. Foucault 2009:5). Počevši sa 16. stoljećem, djelovanja raznih instanci autoriteta postaju manje restriktivnog karaktera i transformiraju se prema usmjeravanju ljudskog postupanja u skladu s određenim priželjkivanim ciljevima. Jednako se to odnosi i na djelovanje državnih vlasti i na političku moć (u središtu Foucaultovih interpretacija u predavanjima iz 1977/78. te iz 1978/79.), koja od 18. stoljeća, dodatno postaje posvećena regulaciji i očuvanju bioloških aspekata života. Odnosno, izraženo Foucaultovim riječima, koja postepeno preuzima „odgovornost za život ljudi, ljudi kao živih tijela“ (Foucault 2013:79). Pojavu samostalne vještine upravljanja i znanja o državi kao neupitnoj i nužnoj organizaciji života ljudi iz 16. stoljeća i preuzimanje intenzivne zadaće upravljanja okvirom mogućnosti ljudskog djelovanja, ljudskim biološkim i društvenim životom, povezuje, naime, ista logika djelovanja – upravljanje postupanjem drugih, odnosno governmentalitet.

No, 18. stoljeće svjedoči izmjeni 'prve' upravljačke racionalnosti, vezane uz doktrinu državnog razloga i merkantilistički nauk o trgovini. Problematizacija upravljanja kao relevantno epistemološko polje, kako Foucault pokazuje, tada se već drži samorazumljivom, a pitanja koja se unutar nje postavljaju ne smjeraju dati odgovor u vezi nužnosti ili legitimnog izvora upravljanja državnih vlasti, već se traže odgovori na pitanje „kako ne upravljati previše“ (Foucault 2010:13). Fundamentalno pitanje ove nove upravljačke racionalnosti i prakse, odnosno liberalizma, nadaje se kao ono o svrsishodnosti upravljanja i može se sažeti u upitu: „Koja je utilitarna vrijednost upravljanja i svih aktivnosti vlasti u društvu gdje razmjena definira vrijednost stvari“ (Foucault 2010:46). Naime, izmijenjena racionalizacija upravljanja u sebe integrira i poimanje nove sfere ljudske stvarnosti - ekonomije - koja se drži autonomnom i 'prirodnom', a poželjne upravljačke radnje procjenjuju se temeljem korisnosti u

odnosu spram nje. Tehnologiju moći oslonjenu na ovu upravljačku racionalnost Foucault naziva liberalnim governmentalityom, a u svojim bitnim odrednicama ona je prisutna i u suvremenosti te strukturira djelovanja političkih i drugih autoriteta u zapadnim državama.

Pod terminom liberalizam obično se razumije politička doktrina ili skup političkih teorija s polazištem u slobodi pojedinaca/ki, oko koje se zamišlja politički poredak (usp. Gaus, Courtland i Schmitz 2015). No, budući da Foucault liberalizmom zove široko polje znanja i praksi upravljanja, kako su se pojavili u 18. stoljeću u Europi, u ovim metodološkim napomenama potrebno je pojasniti zašto se suvremena moć smatra liberalnim governmentalityom, odnosno kako valja shvatiti liberalizam u kontekstu Foucaultovih predavanja o governmentalityu.

Za početak treba naglasiti kako rekonstruirajući diskurzivne izvore spomenute transformacije misli, s direktnim učincima na prostor političkog, Foucault o njoj ne zaključuje temeljem tekstova liberalnih filozofa i teoretičara ili klasične političke doktrine liberalizma. Naime, on liberalnim označava opsegom šire diskurzivno polje, u kojemu se misli o upravljačkim praksama, tako da se njegov intenzitet i količina dovode u pitanje te ono stoga uključuje i ekonomske teoretičare (usp. posebno Foucault 2010:347-348)⁷. Ova metodološka opaska o liberalizmu vrlo je važna i Foucault ju ističe u nekoliko navrata tijekom te posebno u sažetku predavanja „*The Birth of Biopolitics*“ (Foucault 2010). Na ovome mjestu ponavlja kako liberalizam nije promatrao kao doktrinu, teoriju ili politički program, već kao „načelo i metodu racionalizacije vršenja upravljanja“ prema kojima polje ekonomije mora postavljati granicu ulozi i zadacima političkih autoriteta te kao upravljačku praksu ili „način na koji se koji se rade stvari“ u okvirima države (Foucault 2010:318). Područje ekonomskog, točnije tržište, postavlja granicu državnom upravljanju tako što ju ovo polje predstavlja te u odnosu na njega upravljanje treba biti svedeno na minimum (usp. Foucault 2010:317-324). Novi režim istine za umijeće upravljanja liberalizma je načelo neintervencije, odnosno „skromnost vlasti je uistinu pitanje liberalizma“ (Foucault 2010:29). Tako liberalni governmentality nije racionalizacija djelovanja političkih autoriteta proizašla iz političke doktrine ili filozofske teorije koja primarno afirmira slobodu pojedinca/ke, nego je temeljena na mišljenju koje se bavi samim upravljanjem, no prema njemu se odnosi govoreći: „Ja prihvaćam, želim, planiram i kalkuliram da sve ovo treba biti ostavljeno na miru“ (Foucault 2010:20).

⁷ Foucault će u predavanjima govoriti i o političkoj ekonomiji fiziokrata, teoriji Adama Smitha te naposljetku shvaćanjima američkih i njemačkih neoliberalnih teoretičara (Foucault 2009, 2010).

Governmentalitet koji se pojavljuje u 18. stoljeću, može se nazvati liberalnim stoga što je intrinzično povezan sa slobodom (usp. Foucault 2010:62), budući da za svoju realizaciju iziskuje mnoga slobodna postupanja, s obzirom na ostale pretpostavke o funkcioniranju stvarnosti (usp. Foucault 2009:353, 2010:63-64). Detaljnije će o vezi liberalnog governmentaliteta i sloboda biti govora u drugom dijelu rada, no u ovim napomenama kratko valja reći kako su u ograničenom ili „skromnom upravljanju“ (Foucault 2010:28), dopuštanje i proizvodnja sloboda, strategija ili učinak praktične primjene zamisli o potrebi izuzimanja ekonomije i tržišta iz izravnog djelovanja političkih autoriteta s ciljem osiguravanja njihovog 'spontanog' i 'prirodnog' odvijanja. Odnosno, u liberalnoj upravljačkoj praksi i problematizaciji upravljanja, izvorište propitivanja državnog djelovanja ne polazi od slobode pojedinaca/ki kao primordijalne ili neotuđive svojine⁸, nego od prirodnosti nekih procesa i sfera od kojih se dobro upravljanje treba suzdržati (ili kao što ću u drugom dijelu pokazati u vezi neoliberalizma, za koje vlast treba biti legislator, stvarajući opći okvir i okruženje). Tako upotrebu liberalizma u Foucaultovim radovima ne treba shvaćati kao referencu na „posebnu društvenu filozofiju“ (kako je primjerice naziva Dewey (Dewey 2004:11)), nego kao racionalizaciju nužnog upravljanja koja misli tržište u njegovoj nedohvatljivosti, poštuje njegove prirodne procese spontane u liberalizmu, a u neoliberalizmu krhke te koje zagovara osiguravanje sloboda pojedinaca/ki jer su potrebne i korisne za provedbu ograničenog, to jest 'dobrog' upravljanja.

Zamjerka koju Foucaultu upućuje jedan od mnogih recenzenata izdanja predavanja „*The Birth of Biopolitics*“ Samuel Mansell, dobar je primjer toga kako se Foucaultovo bavljenje liberalizmom, bez razumijevanja značaja ovih metodoloških opaski, može pogrešno iščitati kao neplauzibilno prikazivanje veze liberalizma s governmentalitetom. Naime, Mansell Foucaultu spočitava povezivanje slobode i liberalizma s upravljanjem, biopolitikom i regulacijom u suvremenim društvima, navodeći kako je zanemario klasične liberalne teoretičare za koje vrijednost slobode nikako nije u korisnosti za upravljanje, već je ona vrijednost po sebi i ima apsolutni primat ponad svih drugih političkih vrijednosti. Foucault je propustio u obzir uzeti Milтона, Lockeja, Milla, Berlina, Rawlsa, Nozicka, kako Mansell navodi, kao i one liberalne teorije i postavke koje osporavaju i izazivaju biopolitičko postupanje (usp. Mansell 2011:90-91, također David Burchell (usp. Burchell D. 1997)). Zašto Foucault tvrdi da su slobode dopuštene jer su korisne te zašto razlogom poštivanja sloboda od

⁸ Kao što to čini tradicionalna liberalna filozofska i politička misao, primjerice Locke (2013), Mill (1988) ili Berlin (2000).

strane političkih autoriteta, drži pristajanje uz načelo ekonomičnosti, za ovog je autora posve nejasno. No, njegova kritika te inzistiranje na naglašavanju propusta, nisu relevantno postavljeni te posebice začuđuju stoga što u ovom prikazu i sam Mansell također iznosi Foucaultove metodološke opaske o liberalizmu. Ako uzmemo u obzir količinu prostora koji im u ovim predavanjima daje Foucault, izravno i jasno objašnjavajući kako mu je fokus na liberalnoj političkoj racionalnosti i governmentality te na liberalizmu kao upravljačkoj praksi, nasuprot tomu da pojam koristi referirajući se na teorijsku poziciju ili političku doktrinu liberalizma iščitavajući njegovu povijest (usp. Foucault 2010:78), očigledno je kako se ovakva kritika ne može odnositi na Foucaultovu rekonstrukciju liberalizma. Budući da se i sam Foucault metodološki ograđuje od uobičajenog baljenja liberalizmom, suvišno je tražiti razloge iz kojih se ne bavi tradicionalnim liberalnim teorijama i teoretičarima. Dodatno, njegov se pristup ne bi trebao smatrati propustom, kao što smatra Mansell, jer pomoću njega se rekonstruira šire polje problematiziranja upravljanja i to će se u ovim predavanjima jasno isticati. Tvrditi kako je njegov pristup neadekvatan ili nepotpun, pogrešno je i iz tri dodatna razloga. Kao prvo, na teorijskoj razini, to znači propustiti u obzir uzeti višestruke metodološke napomene koje Foucault ističe te drugo, na interpretativnoj, davati primat filozofskim i političkim teorijama u konstrukciji stvarnosti pa posljedično i u interpretaciji toga što se može misliti i reći o njoj. No, pogrešno je, naposljetku i zbog toga što zanemaruje kako je Foucault pisao povijesne analize imajući na umu sadašnjost. Naime, njima se bavio kako bi pokazao na koji način je sadašnjost mogla postati ovakvom kakvoj svjedočimo te istovremeno destabilizirati samorazumljivost danas općeprihvaćenih pojmova.⁹ Stoga ako danas vidimo paralelizam težnje k minimalnom, no zapravo ekstenzivno upravljanje, koje se oslanja na slobode i s posebnom pažnjom se odnosi prema intervencijama u tržište, okvir razumijevanja mogućnosti njegova pojavljivanja valjao se proširiti izvan klasičnih teorija liberalizma.

Za razliku od ovakve vrste kritike, teoretičar governmentalitya Nikolas Rose, objasniti će vrlo dobro i u skladu s Foucaultovim metodološkim pristupom, kako treba razumjeti uvriježene koncepte političke filozofije i teorije, kada političku stvarnost interpretiramo uz pomoć tehnologije moći nazvane governmentalityom. Rose će kazati kako u studijama

⁹ Foucaultov pristup kao 'povijest sadašnjosti' posebno je elaboriran u tekstovima „*Foucault's "History of the Present"*“ Michaela S. Roth (Roth 1981) te „*What is a "History of the Present"?*“ *On Foucault's Genealogies and their Critical Preconditions*“ Davida Garlanda (Garland 2014). U njima možemo čitati kako je za Foucaulta ključno rekonstruirati uvjete i okolnosti koji su oblikovali današnja specifična značenja pojmova i razumijevanje pojava. U tom smislu su za adekvatno razumijevanje djelovanja moći u suvremenosti, koje vidimo kao liberalno upravljanje, problematizacije proširene izvan polja političke filozofije ili teorije.

governmentalitetu pojmove liberalizam, države blagostanja, neoliberalizam i slično, ne valja smatrati idejama, doktrinama ili periodima, već specifičnim problematizacijama odabranih elemenata stvarnosti, odnosno kao „pokušaje racionalizacije prirode, sredstava, ciljeva, granica vršenja moći i načina upravljanja, instrumenata, tehnika i praksi s kojima postaju povezani“ (Rose 2004:28). Kako ovaj autor napominje, mnogi/e su teoretičari/ke do sada već promišljali političku i društvenu stvarnost preuzevši Foucaultov interpretativni okvir¹⁰ i analizirali specifične sinergije djelovanja iz raznih izvora (onih koje držimo političkima kao i onih za koje smatramo da su nepovezani s 'politikom') pokazujući kako su se povijesno konstruirali kao danas koherentni instituti ili prakse (usp. Rose 2004:7-9). Stoga je u uvodnom dijelu također potrebno iznijeti nekoliko napomena u vezi pomaka teorijskog motrišta te pojasniti zašto je governmentalitet dobar alat za izučavanje suvremene političke stvarnosti.

Kao što smo vidjeli, vršenje moći u suvremenosti može se, prema Foucaultu, okarakterizirati kao posebna vrsta djelovanja ili kao governmentalitet što se odnosi i na političku moć koja dominantno djeluje tako da upravlja – upravlja odnosima, stvarima i ljudima (Foucault 2009). No, za razumijevanje različitih procesa, njihove logike i uvjetovanosti te za promišljanje djelovanja institucija i autoriteta, unutar ove metodologije, nije relevantno stavljati u fokus procese i institucije kao koherentne i unaprijed dane, već mnogostruke prakse i s njima povezana znanja koji ih konstruiraju i podupiru (usp. Foucault 2009:117-118). Foucault, a slijedeći njega i teoretičari/ke governmentaliteta, tvrde kako se složeno funkcioniranje moći u suvremenosti zbiva kroz umnogostručena mjesta autoriteta i izvora znanja, uključujući državna tijela, nedržavne autoritete i stručnjake/inje za pojedina područja (usp. Foucault 2001e:334-335, Miller i Rose 2013:35, 142-172, 200, Rose 2004:49-51, Dean 2010:65-67, 149-154). Njeni složeni učinci manifestiraju se pak kao regulacija mogućnosti djelovanja i to ne samo formalnim (primjerice pravnim) putem, nego u najvećoj mjeri utjecanjem na šire okolnosti koje određuju okvir djelovanja te reguliranjem postupanja pojedinaca/ki koje je

¹⁰ Kritička teorijska istraživanja na ovome tragu odnose se na veliki broj područja života u suvremenosti, među ostalima, provedena su u vezi: „pojave socijalnog osiguranja, obrazovanja; računovodstva; poduzetništva, ekonomskog građanstva i novih tehnologija upravljanja, kontrole zločina, regulacije nezaposlenosti; siromaštva i nesigurnosti, strategija razvoja; medicine, psihijatrije i regulacije zdravlja; zlostavljanja djece i seksualnih prijestupa; i novih strategija osnaživanja.“ (Rose 2004:7). O recepciji Foucaulta i takozvanom polju 'studija governmentaliteta' govori Jacques Donzelot u intervjuu naziva „*Governing Liberal Societies – The Foucault Effect in the English-speaking World*“ gdje navodi i pojedine relevantne teoretičare/ke, a čije uvide iznosim u ovome radu (među njima su: Peter Miller, Nikolas Rose, Mitchell Dean, Graham Burchell, Barbara Cruikshank i Thomas Lemke) (Donzelot i Gordon 2008, također Miller i Rose 2013:13-14).

manje izravno i često se odvija kao „upravljanje iz daljine“ (Miller i Rose 2013:34)¹¹. Isticanje ovih opaski važno je kako bi se posebno naglasilo da guvernamentalitet, koji Foucault rekonstruira kroz genealogiju suvremene države, nije teorija države (usp. Foucault 2010:76-77)¹². Naprotiv, u predavanjima „*The Birth of Biopolitics*“ jasno će reći kako istraživanje poduzima „bez teorije države“ (Foucault 2010:76). Pritom objašnjava kako to ne znači zanemariti „prisutnost i učinke mehanizama države“, nego se odmaknuti od shvaćanja države kao „univerzalije“ (Foucault 2010:77). Drugim riječima, ona nije nad-entitet ili institucija kojom se treba baviti iznalazeći što jest i koje su joj funkcije ili uloga, već to što zovemo državom treba vidjeti kao „mobilni učinak režima višestrukih upravljanja“ (Foucault 2010:77). Tako se izučavanje suvremene političke moći ne može oslanjati na neko teorijsko i općenito poimanje države, nego se valja poduzeti smještanjem države u širu tehnologiju moći te razložiti kako s njom usklađene prakse organiziraju stvarnost te kako proizvode 'državu'.¹³

Smjer za kritičku interpretaciju stvarnosti, u ovakvoj analizi stoga je 'odozdo prema gore'. Država se ispostavlja kao jedan mogući način organizacije ljudskog djelovanja ili jedan, historijski gledano specifičan, modus upravljanja ljudima (usp. Foucault 2009:247-248). Takav naime, koji je u zapadnim društvima nastajao preuzimanjem intenzivne upravljačke uloge od strane različitih autoriteta s ciljem organiziranja života stanovništva (populacije/društva), a vođen znanjima političke ekonomije (što Foucault zove „guvernamentalizacija države“ (usp. Foucault 2009:108-109)). Polazeći iz šireg okvira upravljanja te refleksije o njemu, univerzalije poput „suveren, suverenost, narod, subjekti,

¹¹ „Upravljanje iz daljine“ (engl. *Government at a Distance*) je koncept kojeg Miller i Rose preuzimaju od Brune Latoura i koriste kako bi podrobnije opisali odvijanje tehnologije moći u suvremenosti. Naime, upravljanje se provodi bez prisile ili direktnog djelovanja 'iz daljine' posredstvom uvođenja i propisivanja različitih procedura postupanja te drugim tehničkim instrumentima koji ne nalažu izravno, nego definiraju 'kako' nekog postupanja (usp. Miller i Rose 2013:34).

¹² Kako napominje Michel Senellart u pogovoru izdanja predavanja „*Security, Territory, Population*“, kod Foucaulta je razmatranje političke moći u vidu države istovremeno i kritika postojećih pristupa državi, u kojima figurira kao koherentna institucija, kao da ima esenciju te o kojoj se govori kao da je nešto ili kako jest nekakva (usp. Senellart u Foucault 2009:381-382).

¹³ Na ovom je mjestu potrebno reći i kako, slijedeći Foucaultov pristup, termin država kroz rad koristim u ograničenom značenju, ne podrazumijevajući nikakvu esenciju ove institucije niti teoriju države. Naime, terminom se referiram na neosporno dominantu organizaciju života u suvremenosti, budući da države danas jesu „temeljni oblik političke organizacije“ (Morris 2002:1), a u istom značenju termin se upotrebljava i u međunarodnim ljudskopravnim instrumentima. Iako u njima nema jasno određene definicije, moguće je zaključiti kako se ovim, prije svega tehničkim pojmom, označavaju teritorijalno i administrativno zasebne međunarodno priznate jedinice s centraliziranom državnom vlašću, koja ima zadatak upravljati jednako teritorijem kao i stanovništvom na njemu. Država kao vrsta političke organizacije kakvu poznajemo danas, počinje se oblikovati tijekom 18. i u 19. stoljeću (usp. Morris 2002, Ashworth 2014). U skladu s Foucaultovom identifikacijom upravljanja kao šire tehnologije moći, državu ne treba smatrati „univerzalijom“ već praksom, odnosno nazivom kojim opisujemo mnogostrukie historijski specifične prakse upravljanja (usp. Foucault 2009: 277, 2010:77). Ako želimo historijski odrediti pojavu razumijevanja države relevantnu i za suvremenost, možemo se pozvati na Foucaultov generalni zaključak o refleksiji o upravljanju iz 18. stoljeća, kao formativnoj u ovom smislu (usp. Foucault 2009:276-277).

država i građansko društvo“ trebamo promatrati u konkretnim praksama upravljanja gdje su nastajali u specifičnim i povijesno omeđenim značenjima (usp. Foucault 2010:3), a ne ih držati unaprijed danim jedinicama analize.

Vraćajući se na sam koncept guvernamentalitet, valja napomenuti kako ga metodološkom smislu prije svega možemo shvatiti kao tehnički koncept, odnosno kao „mrežu inteligibilnosti“ (usp. Protevi 2009) ili „perspektivu“ (Rose 2004:21) koja pomaže da se mnoge silnice i djelovanja u suvremenosti povežu kroz logiku upravljanja u okviru dominantne političke racionalnosti. U tom smislu, perspektiva guvernamentaliteta omogućuje odmak od sagledavanja stvarnosti koje je jednodimenzionalno linearno, teleološkim okvirom poduprto historicističko ili pozitivističko te koje je opisuje kao već postojeću i sastavljenu od 'sfera ili područja života'. Područja se, naime, konstruiraju kroz ljudsko djelovanje i mišljenje (odnosno u dominantnom režimu istine) što se pokazuje problematizacijom njihovih historijskih formi i transformacija u širem okviru odnosa aktualnih u nekom trenutku, to jest kroz njihovu genealogiju (usp. Dean 2010:53-61)¹⁴.

¹⁴ Genealogija političkih ili društvenih pojava, kakve ih danas poznajemo, metoda je koja ukazuje na sinergiju djelovanja silnica iz različitih područja, također onih koja se u tradicionalnoj znanosti povijesti ne smatraju relevantnima za razumijevanje neke pojave, odnosa ili institucije, a koje su oblikovale, historijski specifično razumijevanje te stoga i djelovanje prema pojavi, odnosu ili instituciji. Objašnjenja koja može pružiti utoliko nadilaze ograničavajuće aspekte strukturalističkog pristupa u vidu promatranja konstrukcije značenja kroz binarne opozicije ili sinkronijski pristup pojavnostima. Tomu doprinosi historicizam kao metoda, budući da zamjenjuje sinkronijski kut gledanja, no ne radi se o historicizmu koji pojave ili institucije promatra kao datosti, čiji razvoj ili nastajanje kroz tijek povijesti valja u sukcesivnom slijedu i opisati ili koji ih sistematizira tražeći u njima više ili manje strukturirane odnose uzročno-posljedičnih veza i jedinstvenu logiku njihova odvijanja. Foucault polemizira s historicističkim, suprotstavljajući svoj metodološki pristup takvom koji polazi od „univerzalija“, odnosno pojava uzetih kao koherentnih i esencijalno determiniranih (usp. Foucault 2010:3). Njegove se analize oslanjaju na povijesne materijale, ali i znanja koja pripadaju povijesti, iako tradicionalno nisu znanstvenim predmetom izučavanja kao i na historijske fakte kako ih vidi povijesna znanost, no ne s namjerom da se u obuhvatnom linearnom narativu povežu ili da se pokaže kako se neka institucija ili pojava razvijala već kako su se mogle pojaviti i konstruirati takvima kakve jesu, kroz niz mikroprocessa. Jednako tako, genealogija nije tradicionalno historicistička ni pri objašnjavanju pojava u njihovom specifičnom historijskom kontekstu jer se ne zadržava na plauzibilnim objašnjenjima unutar povijesno-materijalnih uvjeta, vezujući ih potom uz neka nadnačela konstitutivna za tijek povijesti. Naprotiv, historicizam koji postoji u genealoškom pristupu oslanja se na analize pojava kako su se zbile, ukazujući na mjesta puknuća i nelinearnog slijeda kojim se odvijaju i inzistirajući na njihovoj kontingentnosti, nastajanju iz niza povijesno specifičnih okolnosti i tome da nisu oblikovane na sustavan ili intencionalan način. Bitna je razlika između načina na koji tradicionalan historicistički pristup može ponuditi interpretaciju pojave ili događaja, informiran znanjem o tomu što one jesu i Foucaultove metode posredstvom koje se „dehistoricizirano“ shvaćanje pojava, među njima i čovjeka, ponovno „historicizira“ u mješavini raznorodnih povijesnih okolnosti i njihova razumijevanja (usp. Kalanj u Foucault 1994:176). Mark Bevir govori kako genealogija jest historicistička metoda, ali ako se historicizmu oduzme linearno progresivistički i teleološki rakurs (usp. Bevir 2010). Prema istom autoru Foucaultove genealogije kao 'povijesti sadašnjosti' fundamentalno dovode u pitanje tradicionalna tumačenja i ortodoksije našeg vremena stavljajući pojave u kontekste različite od uobičajenih te ukazujući kako su politički koncepti koje držimo samorazumljivima, neupitnima ili racionalnima, povijesno kontingentni proizvodi specifičnog spleta okolnosti (usp. Bevir 1999:356). Pojmovi država, društvo, suveren i slično, koji se primjerice u sociološkim analiza uzimaju kao postojeći, u Foucaultovom imaju samo onaj smisao kakav im je u nekom razdoblju bio pripisan, a proces nastajanja smisla nema jedinstvenu logiku već ga čini niz praksi koje kroz vrijeme dobivaju neki

Generalno govoreći, putem genealoške analize se bez potrage za metanarativom ili objedinjujućim principom, sve institucije i koncepti nadaju kao proizvodi jednokratnih okolnosti, a “Političke prakse i institucije pojavljuju se prije kao gotovo nasumični konstrukti koji proizlaze iz slijepa interakcije mnoštva mikro praksi.“ kako tvrdi Mark Bevir (Bever 1999:356). Država se tako više ne može misliti kao jedno mjesto ili centralizirani izvor moći, nego kao sklop različitih djelovanja s različitih razina, koja nisu sistematična niti nužno programatska, ali budući da se konceptualno oslanjaju na jedan način razmišljanja o upravljanju (jednu političku racionalnost), moguće ih je rekonstruirati s ovim širim okvirom na umu. Državi, jednako kao i društvu, moguće je stoga pristupiti iz mjesta „izvanjskosti“, odnosno kroz okvir šire tehnologije moći, čime se destabilizira njihova samorazumljivost te ukazuje na veze koje ostaju nevidljive ukoliko se ovi pojmovi promatraju kroz znanja koja o njima postoje u samoj političkoj racionalnosti (usp. Foucault 2009:116-119). Naime, fokus na prakse, tehnologije i znanja omogućava da entiteti koji se smatraju neupitnima kao i njihovo funkcioniranje na određeni način te racionalnost koja ih podupire, postanu vidljivi kao kontingentni proizvodi niza okolnosti, više ili manje promišljeno usmjerenih nastojanja da se stvari uredi u skladu s nekim ciljevima (usp. Foucault 2009:116-119, 2010:77, Dean 2010:42-43). To ujedno znači, da se governmentalitetom ne teži objasniti stvarnost u cjelini, smisao praksi i institucija ili izgraditi teorija o tomu što institucije jesu, već će se uz pomoć ovog konceptualnog alata ili 'mreže inteligibilnosti' promatrati i propitati konkretne prakse, tehnike i mehanizmi koji čine suvremeni politički prostor. Governmentalitet ne pretendira biti sveobuhvatnom teorijom suvremenosti ili teorijom moći. Riječ je, naime, o opisu jedne tehnologije u kojoj programi tehnike i prakse, premda smatrani kontingentima i ne nužnima, jesu dovedeni u vezu s aktualnom političkom racionalnošću te stoga razumljivi (i objašnjivi) u svojoj pojavnosti u nekom trenutku.

U tom kontekstu Mitchell Dean prednosti izučavanja političke stvarnosti na način governmentaliteta, za razliku od primjerice sociologije znanja, vidi u napuštanju potrage za uzrocima nastanka određenih znanja ili 'mentaliteta' kao i uvjeta potrebnih za prihvaćanje dominantnih interpretacija stvarnosti i djelovanja moći (usp. Dean 2010:32). Ovaj alat omogućuje razumijevanje načina na koji su znanje i mišljenje povezani s konkretnim

strukturirani oblik i bivaju diskurzivno prepoznate kao nepromjenjivi elementi stvarnosti (usp. Foucault 2010, posebno predavanje od 10. siječnja 1979.). Pristup stvarnosti putem genealogije koja propituje režime istine i njihove veze s vršenjem političke moći, stoga nije niti propitivanje istinitosti nekog režima istine ili znanja, kao elemenata ideologije koja prikriva istinu. Naprotiv, ovdje je riječ o metodi koja omogućuje da se linije inteligibilnosti povuku između raznih događaja u različitim sferama i promatraju okolnosti pod kojima se neko znanje počelo smatrati istinom te kako je ta 'istina' dalje mogla oblikovati prakse i procese (usp. Foucault 2001c, 2001d).

praksama upravljanja i djelovanjem - kako oblikuju režime praksi i kako se pomoću njih konkretno upravlja ljudskom aktivnošću (usp. Dean 2010:30-33).

Koncept governmentality, kako tvrdi Thomas Lemke, kompletira Foucaultovu analitiku moći, jer zahvaća njeno šire djelovanje i suptilnije mehanizme u društvu, uključujući i ne državne aktere u analizu njenih funkcija te dodatno, omogućujući da se učinci moći vide kao produktivni, a ne isključivo represivni kao u odnosima „dominacije“¹⁵ (usp. Lemke 2000:4-6). Peter Miller i Nikolas Rose u ovom načinu interpretacije vide nekoliko prednosti nad drugim pristupima, pri čemu je dragocjen uvid o djelovanju upravljanja s mnogih razina, uključujući kroz znanje stručnjaka/inja, koje se većinom (pogrešno) smatra odvojenim od politike. Kako tvrde, ovaj pristup je nadomjestio manjkavosti koje je u analizi odnosa moći i njihova perpetuiranja imalo marksističko te, napose, strukturalizmom informirano marksističko shvaćanje svijesti o društvenom životu, kroz prizmu ideologije (usp. Miller i Rose 2013:3-4)¹⁶. Uloga koju u prikrivanju stvarnosti posredstvom ideologije imaju određena vjerovanja i interpretacije sa svrhom održavanja društvenih i ekonomskih odnosa dominacije, prema ovim teoretičarima, nije mogla objasniti realno postojeću svezu između onoga što pojedinci/ke misle i njihovih djelovanja te postupanja države i ne-državnih instanci (usp. Miller i Rose:2013:3-8). Upravljanje, naime, ne objašnjava samo organizaciju života koja pogoduje akumulaciji kapitala i održavanju postojećeg ekonomskog poretka, ono objašnjava normativne matrice i prakse socijalizacije, koje nisu isključivo motivirane ekonomskim interesima nego potrebom da se regulira djelovanje kako bi se njime moglo upravljati.

Osim navedenih metodoloških potencijala koncepta governmentality, dodatna tri su posebno bitna za ovaj rad. Dva od njih ističu Miller i Rose kada govore kako se u ovoj perspektivi ne izučava što pojedinci/ke jesu, već je moguća interpretacija onoga „što misle da jesu“ kao i „[...] djelovanja koja su poduzimali u odnosu na sebe i koja su drugi mogli poduzimati, u svjetlu ovih razumijevanja.“ (Miller i Rose 2013:7). Drugim riječima, otvoren je prostor razumijevanja načina na koje pojedinci/ke postaju subjekti i to kroz društvene tehnike i tehnologije sebstva za koje je politička racionalnost bila okvir ili bolje rečeno, kojima je ona konstituirajuća granica. U tom kontekstu, ljudska prava će se prikazivati kao jedna od

¹⁵ Dominacija je način djelovanja u asimetričnim odnosima, to jest ovim nazivom Foucault imenuje ono što se uobičajeno shvaća kao 'moć' dok njegova analitika moći uključuje i druge vrste odnosa (usp. Foucault 2001e).

¹⁶ U predavanjima o governmentality Foucault govori kako moć koja se koristi slobodama i o njima ovisi nije ideologija već tehnologija koju takvom treba razumjeti i analizirati (usp. Foucault 2009:49). Njegovo pojašnjenje razloga iz kojih odnose moći ne tumači uz pomoć pojma ideologija možemo naći u intervjuu „*Mikrofizika moći*“ gdje navodi kako ovaj pojam podrazumijeva opoziciju spram 'istinite' interpretacije, također podrazumijeva subjekt te je naposljetku, uvijek u podređenom položaju spram 'neke materijalne stvarnosti' i utoliko nedostatan za opisivanje stvarnosti (usp. Foucault 1994:150).

tehnologija sebstva kroz koju se pojedinci/ke konstituiraju kao slobodni/e i jednaki/e unutar granica slobode i jednakosti determiniranih liberalnim gubernmentalitetom.

Nadalje, za Millera i Rosea je fokus ovakve vrste analize - na tehnike i procedure, omogućio da se djelovanje političke moći ne primijeti isključivo kada je izravno nego i kako se ono odnosi na udaljene stvari i pojave (usp. Miller i Rose 2013:33-35, 63-65). Dok govore o tehnikama i postupcima kao predmetu istraživanja, ovi ih autori opisuju kao strateške alate za strukturiranje stvarnosti koji pojave izvan izravnog dohvata političkih autoriteta, također povezuju s političkom racionalnošću. Djelovanje suvremene političke moći treba, dakle, promatrati kroz tehnike te će pojedine tehnike putem kojih se ostvaruju ljudska prava, biti predmetom analize ovog rada, a njihova funkcija okvira za legitimiranje i efikasno izvršavanje političke moći, argument za tvrdnju kako su pojedine suvremene upotrebe kompatibilne s liberalnim gubernmentalitetom. Pri tome će biti vidljivo i kako je upravljanje kroz ljudska prava često upravo ono 'iz daljine' te kako ovaj diskurs bez izravne intervencije, kroz tehnike, procedure i prakse, strukturira djelovanja, jednako država prema vlastitim građanima/kama, kao i građana/ki samih prema sebi.

Naposljetku, za analizu djelovanja suvremene političke moći bitno je razumjeti složenost suvremenih političkih procesa i napustiti interpretativni okvir s centrom moći u vidu države. Kao što je prije spomenuto, polazište za razradu djelovanja suvremene moći je deskripcija velikog broja djelovanja u formi upravljanja, a njih ne vrše samo politički autoriteti. Kada se djelovanje na ovaj način također vidi kao odnos moći, za njezino se vršenje pokazuju relevantnima i instance nepovezane s institucijom države i one koje uobičajeno ne smatramo 'političkim' (usp. Foucault 2001e:334-335, Miller i Rose 2013:35, 142-172, 200, Rose 2004:49-51, Dean 2010:65-67, 149-154). Premda su državne vlasti u mnogim područjima, pa tako i provedbi ljudskih prava i dalje relevantan akter, pristup koji propušta uvidjeti kako se politička moć vrši od strane varijeteta instanci i autoriteta, ponekad povezanih s državom, a ponekad ne, ne može identificirati mnoge strategije koje se u suvremenim društvima koriste za upravljanje populacijama te pojedincima/kama (usp. Rose 2004:1-6). Metodološki gledano, uvid o upravljanju s mnogih razina, omogućuje interpretaciju različitih odnosa u suvremenim društvima kao da pripadaju tehnologiji moći, čak i onih koje uobičajeno mislimo izvan nje. Na tom su tragu u analizu suvremenih upotreba ljudskih prava uključena znanja proizvedena u okrilju relevantnih međunarodnih organizacija te prakse kakve one potiču i zagovaraju.

I Ljudska prava u suvremenosti

1. Uvodne napomene

Ljudska prava su široko upotrebljavan pojam u političkom diskursu današnjice. Tumačenja njihova značenja također su brojna, budući da su predmetom bavljenja gotovo svih društvenih i humanističkih znanosti. O njima se govori kroz problematiziranje temelja i/ili izvora te uloge države u njihovoj realizaciji, kroz osporavanje ili zagovaranje uvođenja pojedinih prava kao ljudskih, prilikom tematiziranja (ne)implementacije, putem kritičkog preispitivanja njihove povezanosti s međunarodnim političkim i ekonomskim poretom te u mnogim drugim kontekstima. Istovremeno, ona su i koncept kodificiran međunarodnim, regionalnim i nacionalnim propisima. S obzirom na mnoga razumijevanja, u ovom će se poglavlju dati objašnjenje značenja ljudskih prava koje se u disertaciji upotrebljava. Također će se kratko spomenuti neka postojeća filozofska stajališta koja ulaze u korpus aktualnih promišljanja ljudskih prava, no samo kako bi se kasnije moglo pojasniti da na ljudska prava treba gledati kao na (jedan) aktualni politički diskurs. Naime, teza rada o suvremenim upotrebama kao strategijama unutar liberalnog governmentality oslanja se na pristup ljudskim pravima kao diskursu oblikovanom u konkretnim političkim, društvenim i ekonomskim okolnostima. Zbog toga se u ovom poglavlju također detaljnije izlažu ona teorijska tumačenja u kojima su već na sličan način istraživana.

Odgovarajući na pitanje 'Što su ljudska prava?' Costas Douzinas govori kako ovaj diskurs nije homogen već ga čini mnoštvo aktera te više vrsta pravnih i vanjuridičkih narativa (usp. Duzinas 2009:29-37). Kako navodi, vidimo ih kao:

„...raznovrsnu grupu ustavnih, pravnih, sudskih, akademskih i popularnih tekstova; pravne političke i kulturne institucije i prakse na domaćem, regionalnom i međunarodnom nivou, koje upotrebljavaju ljudska prava kao svoj organizacioni princip; vladine i nevladine agencije koje se bave ljudskih pravima; osoblje koje radi u tim institucijama; raznovrsne kampanje, grupe i organizacije na različitim nivoima; ljude uključene u njih; različite situacije događaje i ljude koji koriste taj termin da bi opisali ili vrednovali te situacije.“ (Duzinas 2009:30)

Raznovrsnost aktera i sadržaja povezanih s ovim diskursom navode Douzinas na zaključak kako se njihovo značenje ne bi moglo obuhvatiti jednom „općom teorijom“ (Duzinas

2009:30). Prema njegovom viđenju, mnogostruke upotrebe i konteksti u kojima se spominju čak su kontradiktorni. Koriste se naime, kao pravna kategorija u smislu subkategorije prava, kao idiom moralnih prava, odnosno moralnih zahtjeva pojedinaca/ki, predmet su promišljanja unutar pravne znanosti, službena „ideologija novog svetskog poretka“, medij za iskazivanje formalnih traženja zaštite pojedinaca/ki te isto tako „glavna strategija za pružanje otpora“ (Duzinas 2009:30-35).

Pa ipak, sve postojeće razlike u razumijevanju pojma proizlaze iz propitivanja, osporavanja ili zagovaranja jedne tvrdnje, one naime, o postojanju bazičnog seta zaštita nekih ljudskih osobina, karakteristika i mogućnosti, koji pripada ljudima isključivo stoga što su ljudska bića.¹⁷ Koje su to karakteristike zbog kojih se prema svim ljudima treba odnositi kao da ih posjeduju, treba li ih osiguravati i tko, jesu li neovisne o kulturalnim razlikama, smije li ih se misliti kao unaprijed ograničene, je li pravo dobar instrument za njihovo osiguravanje te druga pitanja, aktualna su mjesta prijepora u suvremenim promišljanjima ljudskih prava. No, u ovome radu terminom se ne referira na neku od postojećih teorijskih interpretacija. Pod terminom ljudska prava razumije se sav sadržaj iskazan o njima u međunarodnim i nacionalnim dokumentima za njihovu zaštitu, strategijama provedbe i politikama, raznim izvješćima, preporukama i materijalima međunarodnih i nacionalnih nevladinih organizacija i neovisnih tijela, kao i u teorijskim radovima nastalima od pedesetih godina 20. stoljeća do danas. Također, pod ovom se sintagmom podrazumijevaju formulacije konkretnih djelovanja u cilju njihove zaštite i promicanja, a koje u praksi vidimo kao primjenu ljudskih prava. Drugim riječima, smatra ih se diskursom¹⁸ te dodatno, takvim diskursom koji u suvremenosti dominira nad drugim vokabularima za osporavanje nepravednih postupanja i postavljanje zahtjeva za pravednošću, jednakosti i slobodom¹⁹.

To ujedno znači kako se ljudska prava neće promatrati kroz normativno teorijske pristupe koji se mogu pronaći u recentnim filozofskim promišljanjima o tomu što znači pravedno uređenje

¹⁷ Na ovaj način formulirano objašnjenje, iako simplificirano, predstavlja najmanji zajednički nazivnik na koji se može svesti upotreba sintagme 'ljudska prava'. Naime, ovu tvrdnju pronalazimo u pristupima koji izjednačuju prirodna i ljudska prava i povezanom shvaćanju kako pripadaju svim ljudima kao moralnim bićima, nevezano uz društveno determinirane pripadnosti te jesu li ili nisu dijelom pozitivnog prava, kao i u pristupima, najčešće nazivanim 'političkim', u kojima ljudska prava nisu mišljena kao inherentna svojina ljudskih bića nego društveno i politički konstruirani mehanizmi zaštite nekih zajedničkih vrijednosti i standarda postupanja.

¹⁸ Govoriti o ljudskim pravima kao diskursu nije neuobičajeno, tako ih razumiju relevantni teoretičari iz ovog polja: Jack Donnelly (2003), Tony Evans (2005), Upendra Baxi (2006), Costas Douzinas (2009) i drugi.

¹⁹ Jednako zagovornici/e kao i kritičari/ke ljudskih prava suvremeno doba karakteriziraju kao doba u kojemu ljudska prava trijumfiraju nad ostalim političkim diskursima pravednosti (usp. Ignatieff 2003, Donnelly 2003, Duzinas 2009). Taj se opis temelji ponajprije na činjenici proliferacije međunarodnih i nacionalnih dokumenata za njihovu zaštitu, od polovine prošlog stoljeća te na značajnom mjestu koje ljudska prava danas zauzimaju u međunarodnoj politici.

odnosa između pojedinaca/ki i države²⁰, koji je temelj posjedovanja ljudskih prava²¹ i koje minimalne univerzalne potrebe ljudskih bića iziskuju osiguravanje pravom²². Jednako tako, ne pristupa im se niti iz pozicije političko-realističke kritike s tvrdnjom kako su u današnjici sredstvo političke manipulacije²³, kao niti od kritičkog pristupa u kojemu su smatrana depolitizirajućim ili umnogome isključujućim diskursom²⁴ ili diskursom koji omogućuje nastavak kolonijalizacije²⁵, iako će o takvim kritikama biti govora u ovom poglavlju.

²⁰ Kao primjer ovih diskusija ukratko navodim dva značajnija pristupa. John Rawls ljudska prava smatra dijelom „prava naroda“, političke koncepcije prava i „pravednosti kao pravičnosti“ (Rawls 1998) koji se odnosi na „principe i norme međunarodnog prava i prakse“ (Rawls 1993:42). Rawlsova „pravednost kao pravičnost“ nije utemeljena ni na jednoj moralnoj doktrini, filozofskoj teoriji ili interpretaciji ljudske prirode pa ljudska prava unutar nje mogu biti načela koja: „izražavaju minimalni standard dobro uređenih političkih institucija za sve narode koji pripadaju [...] pravednoj političkoj zajednici naroda“ (Rawls 1993:68). Kako bi zadovoljio uvjete pod kojima se sustav nekog društva može smatrati dobro uređenim, u njemu pravno mora biti jamčeno barem „pravo na život i sigurnost, na osobno vlasništvo, i elemente vladavine prava jednako kao i pravo na određenu slobodu savjesti i slobodu udruživanja i pravo na iseljenje.“ (Rawls 1993:68), što se u ovoj interpretaciji smatra ljudskim pravima.

Thomas Pogge s druge strane, definira ljudska prava kao moralne zahtjeve pojedinca/ke prema zajednici što podrazumijeva i dužnost svih onih koji sudjeluju u nekom društvenom sistemu da agitiraju za političku organizaciju života u kojoj su osigurana (Pogge 2001, 2002a). Dobro stanje ljudskih prava u nekoj državi nije samo postojanje zakona koji ih štite, ili neuplitanje države u odluke i postupke građana/ki, već ono znači kako svaka osoba ima osiguran pristup svim pravima. Svoj pristup naziva institucionalnim razumijevanjem ljudskih prava jer su u njemu ljudska prava shvaćena kao takve moralne tvrdnje koje su usmjerene na organizaciju društva. U tom su smislu sve instance koje participiraju u političkom prostoru, u prvom redu državna vlast, no isto tako i građani/ke, odgovorni za stanje ljudskih prava, posebice ako ih država krši. Tada, naime, imaju dužnost ustati protiv sustava i zahtijevati da državne vlasti poštuju prava (usp. Pogge 2001, 2002a).

²¹ Teze Alana Gewirtha mogu poslužiti kao primjer 'fundacionalističkog' pristupa teoretiziranju njihova opravdanja. Razloge za tvrdnju o nužnosti prihvaćanja posjedovanja ljudskih prava Gewirth nastoji pronaći u logici interesa, točnije, u interesu svih ljudi kao djelatnih aktera s potencijalnim svrhama da djelovanje i uvjeti za njega budu na neki način zaštićeni (usp. Gewirth 1996 8-16). Premda se ne zalaže za naturalističku već političku koncepciju ljudskih prava, Michael Ignatieff također vidi razložno utemeljenje ljudskih prava u tvrdnji kako je potrebno štititi ljudsku mogućnost djelovanja (usp. Ignatieff 2003).

Richard Rorty, nasuprot tomu, svaki pokušaj utemeljenja ljudskih prava u ljudskoj prirodi ili zajedničkom moralu čovječanstva smatra nepotrebnim i zastarjelim, što ne znači kako se protivi ljudskim pravima, već tvrdi da treba krenuti s polazištem kako ovi moralni standardi danas postoje u svijetu i povijesna su i politička činjenica te se sada treba fokusirati na njihovo usvajanje putem odgoja (usp. Rorty 1993). Na tom tragu, no s drugačijom argumentacijom, Kenneth Baynes tvrdi kako ljudska prava zbog svog sadržaja iz međunarodnih normi, koji je nužno ovisan o društvenom kontekstu, ne mogu imati utemeljenje u prirodnim pravima te ih je potrebno razumjeti kao isključivo politički koncept (usp. Baynes 2009).

²² Na ovaj način ljudskim pravima pristupa Martha Nussbaum. Umjesto minimalnih moralnih zahtjeva ili sposobnosti, ona kao polazište za konceptualiziranje ljudskih prava vidi „ljudske sposobnosti“ (engl. *Human Capabilities*) kao varijabilne, no u bazičnom setu nepromjenjive mogućnosti koje trebaju biti osigurane javnim politikama. One mogu biti kompatibilne s ljudskim pravima ukoliko ljudska prava nisu mišljena samo kao univerzalni moralni zahtjevi koji proizlaze iz činjenice kako je netko ljudsko biće, već ako se zahtjeva da njihova realizacija bude osigurana formalnim jamstvima i stvaranjem uvjeta koji uistinu omogućuju da osoba u svakodnevnom životu može postupati bez da se ove zaštite dovode u pitanje (usp. Nussbaum 2001). Pod ljudskim pravom Nussbaum misli „[...] gorući i moralno opravdani zahtjev koji osoba ima, naprosto zbog činjenice kako je odraslo ljudsko biće, neovisno o pripadnosti pojedinoj naciji ili klasi ili spolu ili etničkoj, religijskoj ili seksualnoj skupini“ (Nussbaum 2001:228).

²³ Ovakvo stajalište iznosi Costas Douzinas (usp. Douzinas 2009), a o njegovoj interpretaciji bit će riječi u jednom od narednih poglavlja.

²⁴ Wendy Brown, među ostalim feminističkim autoricama, iznosi ovu kritiku (usp. Brown 2002).

²⁵ Ovakvo na njih gleda Makau Mutua (usp. Mutua 2002), a sličnu karakterizaciju možemo pronaći kod Slavoj Žižek koji o ljudskim pravima govori kao o lažnoj ideološkoj univerzalnosti koja legitimira zapadnjačke imperijalističke pothvate (usp. Žižek 2005).

Nadalje, imajući na umu činjenicu kako je riječ o središnjem diskursu pravednosti, zbog čega je teže propusan za kritičko ispitivanje (usp. Mutua 2002:39, Evans 2005a:14) te kako o 'nastanku' ljudskih prava postoji jedinstven i općeprihvaćen narativ, treba napomenuti kako je razumijevanje ljudskih prava u ovom radu suprotstavljeno dominantnom, prema kojemu su ahistorična i neutralna humanistička ideja koja se ostvaruje u praksi.

U ovom je kontekstu korisno ukazati na pojedine konkretne interpretacije ljudskih prava koje teže biti sveobuhvatni pregledi njihova 'razvoja', a pripadaju dominantom diskursu. Jedna od njih iznesena je u knjizi indikativnog naslova „*The Evolution of International Human Rights: Visions Seen*“, Paul Gordon Laarena. Ovdje Lauren tumači kako je borba za ljudska prava dugotrajna borba za slobodu i jednakost koja je „[...] inspirirana vizijom toga što znači biti uistinu čovjek i osjećajem odgovornosti za ostale članove iste ljudske obitelji.“ (Lauren 2003:283). Nadalje, isti autor ljudska prava opisuje kao ideju, odnosno, 'viziju' koja ljude potiče da vide onkraj postojećeg poretka, osvijeste mogućnost drugačijeg načina njegova uređenja, zamisle viziju svijeta u kojemu će svi biti slobodni od hijerarhijskih odnosa, takvu koja anticipira „zajedničko čovječanstvo bez granica“ (Lauren 2003:284). Lauren navodi i kako je riječ o antisistemskim borbama govoreći kako:

„Vizije ljudskih prava po svojoj prirodi, prkose legitimitetu i prijete postojanju svih oblika političkog, ekonomskog, društvenog ili kulturnog despotizma, tiranije, diktature, oligarhije ili autoritarne kontrole. Zbog toga su kroz povijest i danas tako često i snažno doživljavala otpor, a zagovornici ljudskih prava optuživani [...]“.
(Lauren 2003:285)

Naposljetku, kod ovog ćemo autora pronaći i tvrdnju kako su ljudska prava mehanizam za osporavanje postojećih opresivnih normi te je stoga: „Borba za ljudska prava uvijek bila i uvijek će biti borba protiv autoriteta“ (Humphrey u Lauren 2003:285). Na stranu neutemeljeni optimizam i nekritičko prihvaćanje činjenice kako su sredstvo za ovu borbu u suvremenosti, kreirali i priznali upravo ti autoriteti te kako su ljudska prava danas, uz izuzetak zagovaračkog djelovanja nevladinih organizacija, organizirana, implementirana i štice (kada to jesu), putem tih istih autoriteta. Zanimljivo je također i nedostatak razumijevanja produktivnih snaga svakog pa tako i ovog diskursa, zbog kojih učinci nikada nisu samo oni priželjkivani. Ono što je u ovakvom, za dominantni diskurs reprezentativnom pristupu²⁶, posebno zabrinjavajuće jest

²⁶ S manje ili više referiranja na suvremeni kontekst i zloupotrebe ljudskih prava, kao potrebno i željeno sredstvo za ispravljanje nepravdi i alat za borbu protiv moći vide ih Michael Ignatieff (Ignatieff 2003), Jack Donnelly

inzistiranje na jednakovrijednosti ljudskih prava za sve vrste otpora, za sve društveno-političke kontekste i za sva razdoblja.

Nasuprot takvom doktrinarnom i ahistoričnom načinu shvaćanja borbe kao i onoga protiv čega se vodi, u ovome radu se ljudskim pravima pristupa kao ljudskom djelovanju, kao dominantno korištenom vokabularu u formuliranju pravednog postupanja koji koriste i državne vlasti i sami/e građani/ke. Ne baveći se tim aspektom, no držeći plauzibilnom interpretaciju prema kojoj su u nekim periodima te u drugačijim okolnostima, ljudska prava radikalnije izazivala političke autoritete ili restrukturirala odnose nejednakosti²⁷, u radu će se ispitati kakvi odnosi se konstruiraju te kakvi se postupci za ostvarivanje prava smatraju valjanima u ovom diskursu danas. Paralelno s identifikacijom ovih aspekata, pokazivat će se dodirne točke između prisutnih načina ostvarivanja univerzalnih prava i suvremenog upravljanja, odnosno potvrđivat će se teza rada kako su pojedine upotrebe ljudskih prava strategije liberalnog governmentality, produktivne za suvremeno upravljanje ljudskom stvarnošću.

S obzirom na rašireno dogmatično razumijevanje ovog diskursa kao neutralnog alata za borbu 'protiv moći', tvrdnju kako su suvremene upotrebe umrežene s dominantom tehnologijom moći potrebno je višestruko obrazložiti. Treći dio rada namijenjen je argumentiranju ove teze, no prije toga iznijet će se već provedene problematizacije diskursa ljudskih prava u kojima su smještena u konkretan historijski političko-društveno-ekonomski kontekst. Riječ je o kritikama ljudskih prava iz kojih se vidi kako su im upotrebe ovisne o široj političkoj matrici što ujedno treba poslužiti kao argument za dodatno ispitivanje njihove uloge, koje će se u ovom radu provesti pomoću tumačenja djelovanja moći kao liberalnog governmentality.

Prije prikaza mnogostrukih učinaka suvremenih ljudskih prava apostrofiranih u postojećim kritikama, potrebne su još dvije napomene u vezi pristupa usvojenog u ovom radu. Prva se odnosi na, do sada često upotrijebljenu tvrdnju, kako su ljudska prava dominantni diskurs pravednosti koju pronalazimo u relevantnoj literaturi, a što vrijedi i za kritičke pristupe. U

(Donnelly 2003), James Griffin (Griffin 2008), Bertrand Ramcharan (Ramcharan 2008) i drugi. Tony Evans kritički primjećuje kako je oduševljenje ljudskim pravima kontinuirano unutar akademskih i pravnih krugova što je veoma neobično, s obzirom na razmjere nepravednih postupanja u suvremenosti. Naime, uobičajeno se tvrdi kako je riječ o „revolucionarnom' ili 'nevjerojatnom' napretku u polju ljudskih prava u posljednjih pedeset godina“, reći će Evans, te ispravno tvrditi kako se ovakvi stavovi iznose kao da su slijepi za stvarne događaje, odnosno uz ignoriranje „nezgodne činjenice raširenog mučenja, genocida, strukturalne ekonomske deprivacije, nestanaka, etničkih čišćenja, političkog zatočeništva te zabrane sindikata i demokratskih pokreta“ (Evans 2005a:6).

²⁷U okvirima apsolutističkih država, građanska i politička prava su bila radikalni i emancipatorni instrumenti, jednako kao što su gospodarska (ekonomska) prava predstavljala izazov dominantnoj ekonomskoj i društvenoj matrici u periodu industrijalizacije (usp. Brown 1995:98, Stammers 1993).

samom uvodu rada izneseno je nekoliko karakterizacija statusa ovog diskursa kao središnjeg političkog i moralnog diskursa pravednosti od strane zagovornika/ca ljudskih prava. No, ovaj status primjećuju i na njemu dijelom temelje zaključke o vezi prava s poretkom, također i njihovi kritičari/ke. Douzinas kada govori o 'trijumfu' ljudskih prava u političkom prostoru (Duzinas 2009:58-60) te Evans koji navodi kako se drže za „ideju našeg vremena“ koja se naširoko upotrebljava u globalnim političkim djelovanjima, ne bi li im se pripisao karakter pravednosti (Evans 2005a:35).

Nadalje, kako navodi Jack Donnelly, u međunarodnim odnosima, a niti na nacionalnim razinama, danas ne postoji drugi politički diskurs koji je tako široko konsenzusom prihvaćen u političkoj sferi, a da određuje pravedno postupanje vlasti države prema građanima/kama (usp. Donnelly 2003:40-41). O „hegemoniji“ ljudskih prava, kako njihovu poziciju opisuje isti autor (usp. Donnelly 2003:38-40) te o rasprostranjenosti diskursa u međunarodnim odnosima i politici, govori i činjenica kako je razina njihova poštivanja postala kriterij za političko umrežavanje i procjenu 'razvijenosti' države, a njihovo nepoštivanje, predmetom političke osude međunarodne zajednice i opravdanje vojnih intervencija²⁸ (usp. Duzinas 2009:59). No, razlog za nazivanje ovog diskursa dominantnim nije samo u njegovoj širokoj prihvaćenosti na globalnoj razini, već i u suštinskom nedostatku alternative, o čemu će više biti govora u dijelu kritičkih prikaza ljudskih prava. Dodatno, razlog za interpretaciju ovog diskursa, ne samo kao dominantnog, nego uže, kao dominantnog diskursa pravednosti, nalazi se općeprihvaćenoj pretpostavci kako je postupanje država u skladu s načelima ljudskih prava pravedno. Nju potvrđuju i zahtjevi pokreta za pravedno i jednako postupanje prema marginaliziranim identitetskim skupinama, budući da su ponajviše izražavani upravo kao zahtjevi za priznavanjem ljudskih prava. Naposljetku, može ga se zvati diskursom pravednosti i stoga što je općenito prihvaćeno kako jezik ljudskih prava ima kapacitete za artikuliranje zahtjeva za pravednošću.²⁹ Pritom se, upotrebljavajući ovu karakterizaciju, u radu ne zagovara stav kako su načela, standardi i zaštite koja se smatraju ljudskim pravima u primjeni rezultirala ili mogu rezultirati s više 'pravednosti' ili smanjiti nepravdu (niti suprotno), već kako se usvajanje

²⁸ O hegemoniji u ovom smislu svjedoči i ne tako davno uspostavljen mehanizam Univerzalnog periodičnog izvješća na razini Ujedinjenih naroda (Rezolucija 60/251 Opće skupštine UN-a od 15. ožujka 2006.) (Službene web stranice Ureda Visokog povjerenika za ljudska prava Ujedinjenih naroda). Njime se sve zemlje članice podvrgavaju periodičnom četverogodišnjem izvještavanju o stanju ljudskih prava, neovisno o tomu jesu li pristupile pojedinim pravno obvezujućim dokumentima.

²⁹ Wendy Brown smatra kako su ljudska prava isključivo moralni diskurs koji nema političke pretenzije ostvarivanja pravednosti, već ga čine traženja moralne prirode formulirana kao zahtjevi za reduciranje ljudske patnje ili zaštite nemoćnih i obespravljenih (usp. Brown 2004). Iako se s njom slažem u vezi upitnosti uloge ljudskih prava u ostvarivanju pravednosti, ne slažem se s time da se i retorički predstavljaju bez političkih ciljeva ove vrste. Smatram kako se u dominantnom narativu ljudska prava drže adekvatnim instrumentom za ispravljanje nepravdi, no kako je način na koji se ovo nastoji postići ograničen i najčešće apolitičnog karaktera.

postojećih normi i primjena ljudskih prava danas neupitno drže pravednim postupcima, neovisno o kontradiktornim učincima.

Druga napomena odnosi se na pojašnjenje pristupa koji uključuje i interpretaciju praksi. U vezi s time potrebno je reći kako promatrati ljudska prava kao praksu ne podrazumijeva procjenjivati koliko se uspješno implementiraju norme/standardi 'u praksi' i koji su uzroci (ne)primjene³⁰, već analizirati dominantnim diskursom podrazumijevane konkretne mehanizme i postupke kroz koje se u suvremenosti zbiva njihova upotreba. U svrhu isticanja ove razlike, za opisivanje načina na koje se diskurzivne i materijalne prakse ljudskih prava odvijaju u suvremenosti, u radu se koriste termini poput djelovanje ili upotreba, dok se termini primjena ili implementacija koriste kada se prenosi način na koji se u dominantnom diskursu govori o realizaciji ljudskih prava.

³⁰ Ovakav empirijski pristup karakterističan je za veliki broj radova koji se odnose na ljudska prava, pogotovo iz područja prava i međunarodnih odnosa (npr. Cingranelli i Richards (1999), Neumayer (2005), Hafner-Burton, Tsutsui i Meyer (2008), Hafner-Burton (2015), Hafner-Burton i Ron (2007), Hafner-Burton i Tsutsui (2005, 2007), Englehart (2009)).

2. Kritike ljudskih prava

O centralnom mjestu prava ljudskih prava u suvremenim traženjima pravednosti, jednakosti i slobode, osim termina 'hegemonija' govori i šira, često spominjana sintagma 'društvo prava'. Upotreba prava 'odozdo', sugerirana ovom formulacijom, odigrala je bitnu ulogu u postavljanju zahtjeva za prestankom opresije, segregacije ili eksploatacije različitih emancipacijskih pokreta u suvremenosti. Neil Stammers smatra kako su društvene promjene u proteklom stoljeću bile uvelike poduprte upravo borbom za priznavanje jednakopravnosti i pravno prepoznavanje skupina do tada izostavljenih u ovom vokabularu, koja se nastavlja i danas te prelazi nacionalne granice. Ovako Stammers vidi društvene pokrete 20. stoljeća:

„Dvadeseto stoljeće je svjedočilo ne samo globalnom usponu anti-imperijalističkih pokreta mobiliziranih oko zahtjeva na pravo na nacionalno samoodređenje nego, u posljednjih tridesetak i nekoliko godina, usponu pokreta koje se obično nazivaju „novim socijalnim pokretima“, koji su mobilizirani oko širokog niza pitanja. Neki od tih pokreta kao što je ženski pokret, pokret zelenih, pokret autohtonih naroda, i pokret za ljudska prava danas postaju globalni društveni pokreti u smislu da su globalni opsegom i imaju jasno izraženu globalno usmjerenje. [...] Gotovo svi ovi pokreti su obilato koristili diskurs prava i potakli cijeli novi set zahtjeva za pravima, mnogi od kojih su bili artikulirani kao zahtjevi za ljudska prava. [...] ovi takozvani 'novi društveni pokreti' identificirali su i izazvali strukture moći u raznolikim oblicima.“
(Stammers 1999:989)

No, pitanje je govori li učestalija i šira upotreba ljudskih prava o supstancijalnoj promjeni političke paradigme te implicira li 'veća svjesnost' građana/ki njihovih prava i dužnosti državnih vlasti i više mogućnosti za djelovanje, više 'slobode'. U citiranom tekstu Stammers govori o 'izazivanju' struktura moći, odnosno intenciji zahtjeva ovih pokreta za rekonstrukciju sustava. Poznato je i kako su njima, u konačnici, u mnogim područjima života i za mnoge pojedince/ke kojima je ravnopravno sudjelovanje bilo uskraćivano, izborena prava i formalno jamstvo jednakosti. No, navođenje pojedinih uspjeha u ovom smislu, ne govori mnogo o tomu je li priznavanje prava rezultiralo promjenom statusa marginaliziranosti i obespravljenosti³¹.

³¹ Teoretičari/ke iz područja međunarodnih odnosa u vezi s ljudskim pravima često istražuju formalne postupke državnih vlasti prije te nakon potpisivanja relevantnih međunarodnih dokumenata, što se smatra valjanim načinom zaključivanja o tomu je li 'uvođenje' ljudskih prava rezultiralo promjenama (npr. Neumayer (2005), Hafner-Burton, Tsutsui i Meyer (2008), Hafner-Burton i Tsutsui (2005, 2007)). No, korelacija između formalnog jamstva prava i promjena neegalitarnih režima o kojoj je ovdje riječ, ne bi se mogla opovrgavati niti potvrđivati

Za obuhvatno razumijevanje promjena u vezi s diskursom ljudskih prava valja napomenuti i kako se sam registar zaštite kontinuirano širi od pedesetih godina prošlog stoljeća.³² Douzinas sažima procese koje u ovom kontekstu možemo vidjeti:

„Na stotine konvencija, ugovora, deklaracija i sporazuma o ljudskim pravima doneto je, nakon rasprava i pregovaranja, u Ujedinjenim nacijama, regionalnim telima, kakva su Savet Evrope i Organizacija afričkog jedinstva, i državama. Ljudska prava razgranala su se od prve generacije *građanskih i političkih ili negativnih prava*, oslonjenih na liberalizam, u drugu generaciju *ekonomskih, društvenih i kulturnih ili pozitivnih prava*, bliskih socijalističkoj tradiciji, i konačno u treću generaciju *grupnih prava i prava koja se tiču nacionalnog suvereniteta*, proistekla iz procesa dekolonijalizacije.“ (Duzinas 2009:46, moj kurziv)

Uzimajući u obzir sve veću rasprostranjenost i hiperprodukciju normi u ovome području, nameće se i dodatno pitanje o ljudskim pravima. Ono naime, o učinkovitosti umnogostručene pravne kodifikacije u postizanju pravednosti, jednakosti i slobode koje bi ljudska prava trebala osigurati.

Oba pitanja postavljaju kritičari/ke ljudskih prava, a glavni razlog kritike je činjenica da stvarnost kontinuirano opovrgava fundamentalni općeprihvaćeni stav iz dominantnog diskursa, kako formalno priznavanje prava dovodi do ostvarenja spomenutih vrijednosti. Iako su ljudska prava u određenim historijskim kontekstima možda bila sredstvo iskazivanja radikalnih političkih zahtjeva i utoliko uvjetovala destabiliziranje opresivnih odnosa, bilo bi netočno njihovim permanentnim svojstvom smatrati potencijal za poticanje promjena, neovisno o konkretnim političkim, društvenim i ekonomskim okolnostima. Na tom se tragu otvara i opravdano pitanje je li njihova uloga u suvremenosti samo na razini sentimentalnog, anakronog, humanističkog govora koji institucionalizacijom prestaje biti politički relevantan te postaje prazan za potencijalne 'žrtve'.³³

nalazima iz spomenutih istraživanja jer je za nju potrebna supstancijalna kritika koja prava i mogućnosti za njihovo korištenje povezuje sa širim kontekstom.

³² Izraženo numerički, legalizacija ljudskih prava se odvija neprestano i intenzivno od kraja Drugog svjetskog rata - 113 instrumenata koji u nekom obliku štite pojedina prava doneseno je u periodu između 1863. i 1939. godine dok je od 1940. do 2003. doneseno čak njih 666 (usp. Elliott 2011).

³³ Ovim problemom bavi se Jacques Rancière u tekstu „*Who is the Subject of the Rights of Man?*“. Suprotno tumačenju da prisvajanje govora ljudskih prava od strane države i njihova institucionalizacija u potpunosti anuliraju njihov smisao, on smatra kako ljudska prava ne mogu nikada postati isprazna. Premda u suvremenosti gube ulogu diskursa otpora kada ih države formalno priznaju, ona to postaju za dijelove svijeta u kojima ih ljudi još 'nemaju', smatra Rancière (usp. Rancière 2004).

Istovremeno, s druge strane spektra kritika, mnogi teoretičari/ke primjećuju kako ovaj govor preuzima nove uloge i značenja, posebice u međunarodnoj politici. Kao univerzalni humanistički diskurs koji obećava ispravljanje nepravdi, kooptiran od strane država s ambicijom te dovoljnom financijskom i vojnom snagom za proširenje djelovanja na teritorije drugih suverenih država, ponajprije iz financijskih interesa, stavlja se u upotrebu za opravdanje političkih i vojnih akcija. Takvih naime, koje su pod izlikom poboljšanja uvjeta života lokalnog stanovništva ili 'širenja demokracije', (nimalo neočekivano) rezultirale kršenjima ljudskih prava u nevjerojatno velikim razmjerima³⁴.

No, činjenica je kako su kritički pristupi diskursu ljudskih prava rijetki, bez obzira na mnogostruke upotrebe, katkad i kontradiktorne vrijednostima koje štite (usp. Evans 2005a:35-36, Mutua 2002:39, Chandler 2006:12-13). Tony Evans kao iznenađujuće ističe postojanje malog broja razmatranja koja bi ljudska prava povezala s aktualnim režimom moći, posebice s obzirom na njihovu široko rasprostranjenu upotrebu te krilaticu kako su „ideja našeg vremena“ (Evans 2005a:35). Pri tom se, kao što i Evans primjećuje, ne radi o tome da nema kritiziranja. Dapače, ima ga vrlo mnogo, ali bez intencije propitivanja potencijala za postizanje pravednosti posredstvom ovog diskursa, unatoč rijetkim uspjesima i sve češćim zloupotrebama. Način tematiziranja ljudskih prava o kojemu Evans govori karakterističan je za dominantni diskurs te polazi od stava kako su usvojeni međunarodni propisi s predanijom implementacijom i katkad pokojom preinakom norme ili institucije, učinkoviti mehanizmi za borbu protiv ugrožavanja ljudskih života, ekonomskog iskorištavanja, marginaliziranosti, nejednakog postupanja te drugih političkih i društvenih nepravdi. Primjer pristupa koji začuđuje Evansa možemo pronaći u razmišljanju Michaela Perrya. Premda uviđa relativne uspjehe i mnogo veće neuspjehe, ovaj filozof i pravni teoretičar ne nastoji supstancijalno i kontekstualno ispitati (ne)učinkovitost današnjih ljudskih prava. Kao i većina teoretičara/ki uključenih u ove diskusije on predlaže nadograditi i rafinirati norme i sustav te djelovati na promicanju usvojenih vrijednosti, zadržavajući se tako na tehničkoj razini. Perry primjećuje nepravde i stradanja pa govori:

„Koliko god da je priča važna i puna nade malo je razloga za vjerovati da su mnoga ljudska prava uistinu više osigurana sada nego što su bila prije 1945. U ovom

³⁴ U ulozu 'humanističkog izgovora' za opravdanje humanitarističkih i vojnih intervencija ljudska prava se sve više koriste od kraja 20. te početka ovog stoljeća (usp. Mutua 2002, Duzinas 2009, Anghie 2004, posebno Orford 2003 i Chandler 2006).

posljednjem desetljeću dvadesetog stoljeća nastavila su se mahnjita ubojstva nedužnih – najpoznatija možda u Ruandi i bivšoj Jugoslaviji. Čak i ropstvo koje su mnogi smatrali izumrlim u devetnaestom stoljeću ostaje itekako živo na kraju dvadesetog – posebice ropstvo žena i djece.“ (Perry 1998:4)

No, uočene nepravde i zloupotrebe, Perry povezuje s nedostatkom prihvaćanja i provedbe postojećih prava, bez da se pita o ulozi koju je retorika prava imala, upravo u povijesno-političkim događajima koje navodi. Stoga ih u knjizi „*The Idea of Human Rights*“ odakle je ulomak i preuzet, on nastoji poduprijeti iznalaženjem normativnog utemeljenja religijskog karaktera (usp. Perry 1998). Njegovim stavovima možemo pribrojiti i one Donnellya i Ignatieffa koji manjkavosti ne vide u propozicijama diskursa ili upotrebama povezanima sa širim djelovanjem sustava, nego ih interpretiraju kao nedostatak istinske primjene, a što bi prema istim teoretičarima, dovelo do rješavanja problema (usp. Ignatieff 2003, Donnelly 2003).

Nekritičnost većine ovakvih teoretskih kritiziranja, djelom proizlazi iz stava njihovih autora/ica o apolitičnom karakteru univerzalno priznatih prava³⁵, neutralnih sadržajem te jednako učinkovitih bez obzira na društveno-politički kontekst u kojemu je nepravedno postupanje nastalo³⁶. Rasprostranjene forme kritiziranja vidljivo su stoga ograničene jer nepravedna postupanja, eksploataciju i marginalizaciju vide samo ukoliko je proizvod kršenja pravom zajamčenih ljudskih prava zbog čega mnoge nepravde niti ne prepoznaju dok drugi (manji) dio kodificiranih postupanja, predlažu ispraviti zagovaranjem bolje implementacije postojećih normi.

Zbog toga je ovaj općeprihvaćeni i rašireni način problematiziranja točnije nazivati kritikama 'iz perspektive ljudskih prava', a ne njihovim kritikama. Ovakvi pristupi, kao što je spomenuto, pripadaju dominantom diskursu i mogu se pronaći u širem polju studija politologije, međunarodnih odnosa i međunarodnog prava kao i u izvješćima, mišljenjima i preporukama tijela uspostavljenih za njihovu zaštitu ili nevladinih organizacija. Polazeći od shvaćanja kako su dokumentima nastalim nakon Drugog svjetskog rata stvorene pretpostavke

³⁵ Dok niti Ignatieff ni Donnelly ne negiraju političku dimenziju ljudskim pravima (prije svega u širem području međunarodnih odnosa) oba autora ostaju pri dominantnoj interpretaciji prava kao borbi 'protiv moći', čak i kada su svjesni konkretnih političkih (zlo)upotreba (usp. Ignatieff 2003, Donnelly 2003).

³⁶ Takav interpretativni okvir usvojen je i od strane jedne od prvih i najpoznatijih međunarodnih nevladinih organizacija za zaštitu ljudskih prava - *Amnesty Internationala*, pokazuje Gary Teeple u knjizi „*The Riddle of Human Rights*“. Shvaćanje borbe za ljudska prava kao strogo odvojene od politike i konkretnih političkih okolnosti u državama, prema njegovom mišljenju, djeluje reduktivno u odnosu na zagovaračke inicijative ove organizacije. Naime, oni politički disidenti ugroženih građanska prava, ako su koristili nasilne metode u zagovaranju promjena represivnih sustava, ne mogu dobiti zaštitu *Amnesty Internationala*, neovisno o tome što je njihov izbor sredstva bio bitno uvjetovan političkim okolnostima (usp. Teeple 2005:109-115).

za adekvatnu zaštitu ljudskih prava, uzroci perpetuiranja nepravdi i nejednakosti u njima su pripisani izostanku primjene i nepoštivanju pravom utvrđenih načela. Polazište su im dnevno politički događaji i pojedini postupci nacionalnih državnih vlasti³⁷, a intencija zagovor bolje implementacije uspostavljenih mehanizama. U ovom su shvaćanju ratifikacija međunarodnih instrumenata i prateća modifikacija nacionalnih uređenja (primjerice integracijom zaštićenih vrijednosti u nacionalne ustave, usklađivanjem nacionalnog zakonodavstva s normama ljudskih prava, uspostavom institucija s mandatom njihove zaštite i tomu slično) prvi korak u realizaciji ljudskih prava dok je drugi i ujedno posljednji, implementacija od strane državnih vlasti.

Kao što je već spomenuto, ovakav pristup ne omogućuje supstancijalnu kritiku niti može analitički zahvatiti mnoge kontradikcije diskursa kao što je na primjer činjenica kako se ljudskim pravima ne brani vojna obveza unatoč vrhovnoj vrijednosti pridanoj ljudskom životu ili njihova nemogućnost osiguravanja zaštite osobama koje nemaju reguliran status državljanstva ili izbjeglicama. Jednako tako, ovim pristupom ne mogu se ispitati ograničenosti diskursa poput nemogućnosti adresiranja nepravdi koje nisu prepoznate u pravu ili onih koje nisu počinile državne vlasti (nego primjerice financijske institucije) kao niti širi politički učinci uvriježenih praksi i propisanih procedura. Riječju, kritiziranjem 'iz perspektive ljudskih prava' nije moguće u potpunosti sagledati upotrebe te stoga niti procijeniti jesu li dobar alat za borbu 'protiv moći'.

Svrha ovog djela rada je izložiti neke od rijetkih supstantivnih kritika upućenih ljudskim pravima. Za razliku od dominantnog pristupa, u njima se univerzalna prava promišljaju kao specifičan i kontekstualno zavisani diskurs koji je ujedno i dominantan za definiranje pravednih postupanja i traženja pravednosti. Cilj ovog izlaganja je pokazati kako se

³⁷ Primarni adresanti suvremenih ljudskih prava su države, odnosno aktualne državne vlade i to na tri načina. Naime, kršenjima ljudskih prava se smatraju povrede nastale djelovanjem državnih institucija ili izostankom njihova djelovanja, pojedinci/ke mogu tražiti obeštećenje samo od države te naposljetku, države imaju obvezu štiti i promicati ljudska prava. Ova posljednja obveza je ključna za razumijevanje širih učinaka diskursa univerzalnih prava u političkom prostoru (o čemu će se govoriti u okviru trećeg poglavlja), a aktualna je od samih početaka formuliranja zaštita u međunarodnom pravu. Već je u preambuli Opće deklaracije o ljudskim pravima naglašena obveza država preuzeta prethodnom Poveljom Ujedinjenih naroda da: „osiguraju promicanje općeg poštovanja i primjene ljudskih prava i temeljnih sloboda“ (Opća deklaracija o ljudskim pravima, Preambula). Slične formulacije obveza pronalaze se i u drugim međunarodnim (pravno obvezujućim i deklarativnim) dokumentima donesenima nakon Opće deklaracije (primjerice u Preambuli Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima te Preambuli Međunarodnog pakta o gospodarskim, socijalnim i kulturnim pravima). Bečkom deklaracijom i Programom djelovanja, proizašlom iz Svjetske konferencije o ljudskim pravima održane 1993. godine u Beču, odgovornost država u zaštiti ljudskih prava još je eksplicitnije formulirana, štoviše, definirana je kao 'prva odgovornost vlada'. Stoga ako je zaštita prava i temeljnih sloboda u dominantnom diskursu do tada bila smatrana jednom dužnošću državnih vlasti, među mnogima, Bečkom deklaracijom je proglašena primarnom (1. članak Bečke deklaracije i Programa djelovanja).

smještanjem u širi okvir može dovesti u pitanje samorazumljiva i općeprihvaćena pretpostavka o postizanju pravednosti, slobode i jednakosti posredstvom ovog diskursa. Suprotstavljajući se interpretacijama o evoluciji ideje ljudskih prava kao neutralnog i bezvremenskog alata za ostvarenje ovih vrijednosti te preispitujući učinke upotrebe u današnjici, smještanjem u širi političko-ekonomsko-društveni kontekst, one daju poticaj za nova promišljanja. U odnosu na tezu rada o neodvojivosti suvremenih upotreba od šire tehnologije moći, iznošenje postojećih kritika predstavlja pregled do sada upotrebljivanih interpretativnih pristupa za prikaz odnosa ljudskih prava i političke matrice suvremenosti te se kroz njih pokazuje kako pomak u razumijevanju doprinosi obuhvatnijem prikazivanju 'problema' oko ljudskih prava. Zbog uobičajenog razumijevanja apolitičnosti i neutralnosti ovog diskursa u odnosu spram 'moći' posebno se nadaje kao bitno prikazati kako postoje i drugačija viđenja od onog dominantnog, a budući da ga se tezom rada iznova dovodi u pitanje.

Poglavlja u nastavku obuhvaćaju kritike prava i ljudskih prava iz feminističkih polazišta te potom četiri aspekta dominantnog diskursa u kojima se ogleda njihova kontekstualna određenost – geneza njihova 'nastanka' te ostvarivanje ljudskih prava kroz pravo, kontradikcije shvaćanja i primjene temeljnih načela univerzalnosti i nedjeljivosti³⁸ te naposljetku, uloga u perpetuiranju globalnih odnosa dominacije. Za razliku od pristupa u kojemu bi kritike ljudskih prava bile podijeljene u struje ili smjerove (primjerice marksistička, postkolonijalna kritika, kritičke pravne studije i druge)³⁹, a budući da nije intencija dati pregled svih (premda malobrojnih) postojećih kritika, već onih problematizacija ljudskih prava gdje se dovodi u pitanje njihova uloga alata 'protiv moći', poglavlja su strukturirana problemski. Izuzetak od usvojenog načina prikazivanja su feminističke kritike zbog višestrukosti perspektiva koje uključuju. Uz opća mjesta kritika ovdje se posebno tematiziraju

³⁸ Temeljna nadnačela u primjeni ljudskih prava su univerzalnost, neutuđivost te međuovisnost i nedjeljivost (usp. „*What are Human Rights*“, Službene web stranice Ureda Visokog povjerenika za ljudska prava Ujedinjenih naroda). Ona su u različitim formulacijama upisana u sve ljudskopravne dokumente donesene na razini Ujedinjenih naroda, a u Bečkoj deklaraciji i Programu djelovanja izravno se navodi i kako su „Sva ljudska prava opća, nedjeljiva, međusobno ovisna i povezana“ (članak 5. Bečke deklaracije i Programa djelovanja). Model Univerzalne deklaracije o ljudskih pravima strukturalno gledano, određuje polazište i sadržaj čitavog međunarodnog ljudskopravnog korpusa te su stoga i načela univerzalnosti kao i međuovisnosti i nedjeljivosti njegove temeljne (deklarativne) postavke.

³⁹ Iznese problematizacije mogle bi se, dakako, podvesti pod neku od ovih općenitijih oznaka, no ovdje je naglasak na njihovom sadržaju, a ne izvoru.

tumačenja Carol Smart i Wendy Brown, koje primjenjuju Foucaultovu analitiku moći za razmatranje uloge prava u ostvarivanju rodne ravnopravnosti.

Ostala poglavlja uključuju teorijska razmatranja mnogih, najvećim dijelom suvremenih autora/ica, no iznesena u vezi pojedinih aspekata suvremenih ljudskih prava. Među njima su Tony Evans koji iz rakursa međunarodnih odnosa na pravni korpus ljudskih prava gleda kao na „masku“ ponad reprodukcije poretka (Evans 2005a:52-54), Costas Douzinas koji glavnu kritiku upućuje međunarodnom pravu ljudskih prava kao sredstvu manipulacije i političkih pritisaka u odnosima između država (Douzinas 2009) te Makau Mutua koji ih vidi kao novi diskurzivni alat za zadržavanje kolonijalnog imaginarija (Mutua 2002). Isto tako, uključeni su uvidi povjesničara Marka Mazowera koji čita povijest 'nastanka' ljudskih prava u 20. stoljeću destabilizirajući dominantni narativ o ključnoj točki u napretku u civiliziranosti (Mazower 2004), Hannah Arendt, koja u pionirskoj kritici uviđa paradoks načela univerzalnosti primjene u kontekstu postojanja država (Arendt 1962) te Giorgio Agambena koji ih tumači kao sastavnicu 'biopolitiziranog' poretka suvremenosti (Agamben 2000, 2006). Barry Hindess fokusira se na determinirajuće djelovanje ljudskih prava u vidu unifikacije pravnog okvira i reguliranja mogućih djelovanja, ponajprije u odnosu na ekonomske procese (Hindess 2004), a Anthony Anghie međunarodno pravo u cijelosti, pa stoga i ljudska prava, tumači kao set koncepata značenjima vezan uz kolonijalističke postupke Zapadnih država (Anghie 2004).

No, prije njihova izlaganja valja ponoviti kako kritike ljudskih prava spomenutih autora/ica ne bi trebale biti shvaćene kao negacija vrijednosti nominalno priznatih u dominantnom diskursu. Naprotiv, ove su kritike, tumačenja i analize, proizašle iz svojevrsnog razočarenja nemogućnošću suvremenih ljudskih prava da uistinu osiguraju ili pruže vrste zaštita i obeštećenja koje proklamacijama nude, da zaustave stradanja, onemoguće ekonomsku i druge vrste eksploatacije ili reformiraju strukturalne nepravde. Problem s ljudskim pravima, naime, nisu u njima priznate vrijednosti, nego njihove ograničene interpretacije i realizacija u kontekstu širih društveno-političko-ekonomskih uvjetovanosti. Problem se također nalazi i u tome što je kroz proteklo stoljeće ovaj diskurs postajao institucionaliziran i sve više strukturiran te ujedno prihvaćan kao najbolje moguće oruđe za adresiranje nepravdi, postajući tako i jedinim. Dominacija kojoj svjedočimo djelomice se temelji na tome što je funkcionalno potpomagao određene zahtjeve za pravednošću u određenim periodima i okolnostima te pružio oruđe emancipacijskim pokretima zbog kojih je dokinuta formalizirana nejednakost. No, ova historijski gledano važna uloga, danas sprječava njihovo razumijevanje osim kao

progresivnog alata za borbu protiv sustava, premda ih u suvremenosti definiraju i koriste oni koji ih krše i koji bi ih trebali štititi i osiguravati.

Koje strukturalne prepreke inherentne današnjem diskursu su do sada identificirane te koji učinci implementacije prava su već naznačeni u postojećim kritikama, pokazivat će se kroz sljedeća poglavlja.

2.1 Kritike prava iz feminističkih perspektiva

2.1.1 Središnja mjesta kritika

Razmišljanja o vrijednosti prava u feminističkim teorijskim razmatranjima su mnogobrojna i heterogena⁴⁰ te posebno značajna, budući da apostrofiraju kritična mjesta dominantnog razumijevanja i njegove negativne učinke za postizanje rodne ravnopravnosti. Relevantnost promišljanja prava proizlazi iz činjenice veze feminizma s jednakošću koja je čvršća nego u drugim 'buntovnim društvenim pokretima'⁴¹ (usp. Smart 2002:139). U feminizmu, naime, nije moguće razdvojiti zahtjev za jednakošću od drugih simboličkih i materijalnih zahtjeva. Kako je jednakost, neovisno o mogućoj vezivosti uz rodnu, u suvremenim državama primarno šticea zakonima, pravo se nadaje kao nužan mehanizam koji feministički pokret mora koristiti pri njenom postizanju. No, o feminističkim pristupima pravu teško je govoriti bez uzimanja u obzir šire teorijske pozicije koju pojedini/e teoretičari/ke zagovaraju⁴². Stoga se za

⁴⁰ Unutar diskusija o tomu treba li pravo i kako pomoći u ostvarivanju rodne jednakosti, u sažetom dijakronijskom prikazu, moguće je identificirati nekoliko sljedećih tendencija. Od 19. i početkom 20. stoljeća rasprave su se vodile oko proširenja postojećeg zakonodavstva kako bi obuhvaćalo i žene. Glavni argument zagovora proširenja kruga pravnih subjekata u ovom smislu, bio je onaj o artificioznoj različitosti žena i muškaraca kako je proizvedena patrijarhalnim društvenim i institucionalnim praksama. Rodno segregirano društvo i stereotipizacija ženskih osoba ne bi postojali, tvrdilo se, kada bi se eliminirale institucionalne zapreke, među kojima je na prvom mjestu nejednako postupanje prema ženama i muškarcima u primjeni pravnih propisa. No, tadašnja feministička intervencija u jurisprudenciju nije se zaustavila na zahtjevu za protežanjem prava na žene, već je obuhvatila i proširivanje prava na pitanja koja su do tada bila smatrana 'privatnim' i vođenim osjećajima (poput braka i obitelji).

Osamdesetih godina prošlog stoljeća je načelo jednakog formalnog postupanja dovedeno u pitanje, nakon negativne procjene njegovih učinaka koje su stizale iz različitih smjerova; feminističke pravne teorije, moralne psihologije, filozofije, razvojnih studija i aktivističkih perspektiva. Uviđanjem kako formalno identično postupanje ne doprinosi nužno postizanju istinske jednakosti niti emancipaciji, spolna je razlika postala važnom komponentom razmišljanja o društvenoj pravednosti (usp. Jaggar 1994). Ključno pitanje proizašlo iz spomenutih promišljanja bilo je ono o navodnoj neutralnosti pravnih normi i modelu osobe prema kojemu su oblikovane i kakvog proizvode. Isto tako, preispitivanje klasičnog shvaćanja jednakosti iz pravne tradicije i terminologije, rezultiralo je zagovaranjem postupanja koje teži ka supstancijalnom ostvarenju jednakosti za koje identičan pristup nije uvijek nužno adekvatan. S tim u vezi, pojavile su se i konceptualno različite strategije za postizanje supstancijalne jednakosti. Feministički prijedlozi potaknuti spomenutim diskusijama tako se račvaju na one koji odgovaraju prije iznesenim strategijama zagovaranja jednakih sposobnosti i tomu primjerenog jednakog postupanja prema muškarcima i ženama (u svojim mnogovrsnim varijantama taj se pristup naziva „sljepoča za seksualne razlike“ (usp. Jaggar 1994) ili „simetrični model seksualne jednakosti“ (usp. Littleton 1994)) i one koji ženske osobine prepoznaju kao odmak od modela posjednika prava te iznalaze mehanizme koji ne bi zatomili već vrednovali razlike (pristupi „osjetljivosti na spolne razlike“ (usp. Jaggar 1994) ili „asimetrični modeli spolne jednakosti“ (usp. Littleton 1994)). U radikalnom je feminizmu pak, pravo prepoznato kao mehanizam patrijarhata čime započinje i preispitivanje patrijarhalne provenijencije samih koncepata bez čije radikalne revizije, drži se, pravo ni ne može doprinijeti prestanku dominacije. Suvremene verzije pravnog feminizma temelje se na postmodernoj filozofiji, većinom odbacujući kao irelevantnu diskusiju u terminima jednakost/različitost. Govor o primjeni prava na žene se pokazuje upitnim zbog inherentnog esencijalizma i homogenizacije, a posebice se problematizira i isključivost prava u odnosu na druge skupine te nemogućnost pravnih kategorija i terminologije da obuhvate višedimenzionalnu stvarnost u kojoj odnosi subordinacije nisu uvjetovani samo spolnim/rodnim identitetom osobe već presijecanjem ovih sa drugim identitetskim odrednicama (poput rase ili klase).

⁴¹ Termin 'buntovni društveni pokreti' preuzet je od Iris Marion Young (Young 2005).

⁴² Feminističkom se pravnom znanošću bave mnogi teoretičari/ke te je, kako piše Patricia Smith, ona uvijek povezana s nekim političkim stajalištem, liberalnim ili socijalističkim feminizmom ili drugim stajalištem kao što

potrebe rada prikazuju prema najraširenijim predmetima kritika kroz koje se pokazuju veze ljudskih prava sa širim društvenim, ekonomskim i političkim strukturama kao i kontradiktorni, nerijetko neemancipatorni, učinci njihove primjene.

Od diskursa ljudskih prava neodvojiva tvrdnja kako smo svi/e rođeni/e jednaki/e, za feminizam se pokazala ne uvijek korisnim načelom pri postizanju jednakosti i pravednosti. Naime, na njoj utemeljen pristup identičnosti u postupanju, može osigurati jednakost samo onima koji/e su jednaki, dok je zahtjev za ostvarivanjem jednakosti postavljen upravo zbog ovog manjka. Nemali broj sistemskih nejednakosti koje nisu regulirane zakonima, konkretnim materijalnim ili društvenim okolnostima uvjetovana nedostupnost pravnih mehanizama zaštite te nemogućnost da se u pravnom diskursu izrazi različita početna pozicioniranost, ukratko, povod su feminističkim kritikama ostvarivanju ravnopravnosti putem postojećih pravnih normi i predlaganju drugačijih i svrhovitijih mehanizama za njeno postizanje. Opća mjesta feminističkih kritika uspjeha u postizanju jednakosti kroz pravo jednako se odnose i na pravo ljudskih prava. Manjkavost navodno neutralnih i univerzalnih normi u ovom kontekstu najbolje ilustrira činjenica kako je zabrana diskriminacije žena, uz postojeće ljudsko pravne norme, naknadno dodatno pravno regulirana putem posebnog međunarodnog dokumenta koji adresira isključivo ženska ljudska prava⁴³.

Već spomenuto, feminističke kritike su relevantne jer pokazuju kako pravo, suprotno općeprihvaćenom i dogmatskom stavu, nije akontekstualan mehanizam, nego ovisan o širem političkom okruženju te postojećim odnosima u društvu. Odnose se na pravo kao instituciju, na pojedina konkretna prava i selektivnu te ograničenu zaštitu koju pružaju, kao i na diskurs ljudskih prava, a bit će prikazane problemski podijeljene u sedam točaka: ⁴⁴

1) Valja početi od toga kako se pravo uvijek stvara i primjenjuje u nekom određenom kontekstu te stoga pravne norme nisu neutralne, niti su oni koji ih primjenjuju neutralni arbitri. Sastavljane u konkretnom svjetonazorskom okviru one reflektiraju vrijednosti koje nisu vanvremenske već kontingentne, zavisne od režima moći u kojem su oblikovane. Riječju, pravo djeluje tako da institucionalizira i kodificira već postojeće odnose u nekoj zajednici. Iz

su:“ pragmatizam [...], postmoderna kritička teorija [...], samo radikalna [...], kritička rasna teorija [...], post-kolonijalni feminizam [...] ili kritička pravna teorija. [...]“ (Smith 2010:291).

⁴³ Riječ je o Konvenciji o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena Ujedinjenih naroda.

⁴⁴ U ovom pregledu korišteni su prikazi kritika prava te djela sljedećih autorica: Isabelle Barker i Jasbir Kaur Puar (2002), Wendy Brown (1995, 2002, 2004), Virginie Held (1999), Alison Jaggar (1994), Catharine McKinnon (1993, 1994), Anne Phillips (2001), Carol Smart (2002), Patricije Smith (2005, 2010), Susan Moller Okin (1998), Margaret Davies (2011), Marthe Chamallas (2003) kao i tekstovi autorica iz priručnika „*Žene i pravo*“ (Radačić, ur., 2009).

perspektive ljudskih prava ovo je značajan uvid s obzirom na njihovu pretenziju univerzalne primjenjivosti na globalnoj razini.

2) Imajući na umu podređeni položaj žena u patrijarhalnoj društvenoj matrici, prethodna tvrdnja postaje određenija u razumijevanju prava kao jednako patrijarhalne institucije s rodnom nejednakošću upisanom u temeljima. Navodno neutralne pravne odredbe, sačinjene su po modelu života kakve žive muškarci te reprezentiraju samo njihova iskustva. Pravo stoga štiti određeni tip osobe, no osim što ga štiti, postavlja ga i kao normu, kao idealtip te kao univerzalnog reprezentanta ljudske osobe.

3) Dodatno mjesto kritika je i ukazivanje na pristranost prava u 'odabiru' sfera života obuhvaćenih pravnim propisima, čime se povlači granica privatno/javno tako da se nastavlja subordinacija žena. Uvrštavajući u pravnu regulaciju samo probleme koji se pojavljuju u odnosima unutar područja dominantno i tradicionalno smatranog javnim, ujedno i područjem u kojem djeluju muškarci te iz kojeg su, jednako dominantno i tradicionalno isključivane žene, pravo u potpunosti previđa mjesto na kojemu žene najviše doživljavaju nasilje, eksploataciju i povredu dostojanstva. Ljudskim pravima posebno upućena kritika u ovom je smislu isključiva usmjerenost na povrede koje mogu počinuti država i državni aparat, dok se povrede nastale u privatnoj sferi, počinjene od strane fizičkih osoba, ne smatraju povredama ljudskih prava.

4) Česta kritika iznosi se također u vezi efikasnosti mehaničkog proširenja prava na žene, odnosno isključivo formalnog jamstva ravnopravnosti. Naime, ako je norma sačinjena temeljem modela života koji je u našim društvima predviđen za muškarce i ako je područje primjene područje javnog (konstruirano kroz isključivanje drugih sfera života), mala je vjerojatnost kako mehaničkim proširenjem kruga subjekata prava, bez supstancijalne revizije kategorija kojima pravo operira, ono jednako dobro može funkcionirati i za one na čijem je isključivanju nastalo. Upitna je u tom smislu ne samo jednakost u mogućnostima upotrebe pravnih jamstava u javnoj sferi već i potencijal prava za ispravljanje dominacije u privatnoj. Povezana s tim je i tvrdnja kako su jezik prava i način konceptualiziranja pravednosti u njemu, također isključujući za žene.

5) Sljedeći problematični aspekt odnosi se na mogućnost korištenja prava u uvjetima šire dominacije, za one koji ne pripadaju dominantnoj grupi. Naime, vjerojatnije je kako će pravne mehanizme lakše i uspješnije koristiti muškarci i kada su načelno jednako na raspolaganju svima. Osim što je upitna neutralnost samih normi koje se trebaju jednako primjenjivati na sve, primjena prava izvršava se kroz pravno rasuđivanje i interpretacije sudova. Iako je za

pretpostaviti kako će uvriježena stereotipna shvaćanja uloga žena i muškaraca oblikovati primjenu pravnih normi te će se kroz nju perpetuirati subordinacija žena, ova se sfera drži neutralnom. Jednaka mogućnost korištenja načelno jednako dostupnih pravnih alata upitna je i iz ekonomskog aspekta, budući da sudovanje iziskuje financijska sredstva kojih, zbog diskriminacije u području rada, žene imaju manje nego muškarci.

6) Dodatna kritika vezana je uz pravno uključivanje 'drugih' subjekata te negativne učinke koje ono ima, posebice kada se u pravu kodificiraju povrede koje u našim društvima, u najvećem broju slučajeva doživljavaju žene. Kategorija 'žene' tada je u pravu predstavljena monolitno, a najčešće i esencijalizirajuće reproducirajući ona značenja koja se uz 'žene' vežu u patrijarhalnim društvima. Jednako tako zanemaruje rasna, klasna i na drugim identitetima nastala iskustva nepravde i opresije. Homogenost predstavljanja žena u posebnim pravima za žene jednako je problematična kao i regulativni i normalizirajući učinak pravne apropijacije kategorije 'žene'. Primjedbe *queer* teoretičara/ki mogu se također iznijeti u okviru ove kritike, budući da pokazuju kako je jezik prava iskazan kroz heteroseksističan vokabular koji fiksira kategorije roda i spola, ne propitujući pretpostavke na kojima nastaju.

7) Ovdje izdvojeno kao posljednje, opće mjesto feminističkih kritika prava je i rašireno shvaćanje prava kao apolitičnih mehanizama. Težeći biti apolitičan, naime, jezik prava ograničava feminizam u artikulaciji problema i formuliranja rješenja, budući da su zahtjevi za ukidanjem podčinjenosti i ispravljanjem nejednakosti u feminizmu politički. Prava koja imamo danas primarno se odnose na pojedince/ke, što znači da će zaštitu ili obeštećenje, u najboljem slučaju, dobiti jedna osoba, a politički zahtjevi feminizma širi su od tog. Također prava, pa tako niti ona ljudska, ne mogu promijeniti uvjete u kojima je povreda nastala, iako katkad mogu obešteti pojedinca/ku. Putem prava nije moguće zaustaviti systemske nepravde ili postavljati zahtjeve koji bi imali šire političke učinke za veći broj ljudi zbog čega na jednoj razini ona zaista i jesu apolitičan alat. No, s druge strane, feminističke kritike pokazuju i kada ona to nisu, budući da integriraju i pronose postojeće pristrane društvene norme i partikularne političke stavove.

2.1.2 Pravo kao mehanizam moći - kritika Carol Smart

U ovom poglavlju izlaže se kritika prava Carol Smart iznesena u knjizi „*Feminism and the Power of Law*“ iz 1989. godine (Smart 2002). Koristeći Foucaultove teorijske uvide o djelovanju moći, posebice kao disciplinirajućem djelovanju kroz znanja, Smart razmatra učinke upotrebe prava za žene, ali i šire od toga, ulogu prava kao institucije u društvu. Problematici aspekti njene interpretacije posebno će biti adresirani u nastavku teksta, no valja navesti kako upravo ova aproprijacija Foucaulta, kao što u članku iz 2001. godine navodi Vanessa E. Munro, još uvijek predstavlja dominantni način recepcije u feminističkoj pravnoj teoriji (usp. Munro 2001).

Središnji argument koji Smart iznosi u ovome djelu jest kako pravo u suvremenosti predstavlja značajan izvor moći te kako se kroza nj strukturiraju odnosi. Osim toga, Smart identificira i pojavu sve raširenije normizacije u suvremenim društvima te tvrdi kako pravo postaje dominantan način rješavanja svih vrsta problema i sporova. Pritom je skeptična u procjeni vrijednosti prava za postizanje rodne ravnopravnosti te kroz cijeli tekst izražava duboku sumnju u njegovu efikasnost i upotrebljivost za feminističke ciljeve. Tvrdeći kako je već na prvom koraku jasno da naš govor o pravu, uvijek u singularu, nipošto ne odgovara stvarnosti u kojoj je pravo zapravo veliki broj „principa, znanja i događaja“ upitne koherencije (Smart 2002:4), autorica ukazuje na dalekosežne epistemološke posljedice ovog, uvjetno rečeno 'ideologiziranog', načina reprezentacije. Naime, kroz predstavljanje unitarnim i izdvojenim od drugih područja, pravo postaje povlašteni diskurs za adresiranje pitanja pravednosti što istovremeno djeluje diskvalificirajuće na druga znanja (primjerice ona utemeljena na nečijem iskustvenom doživljaju stvarnosti), a posebice se to odnosi na feministička (usp. Smart 2002:20-25). Budući da se pravne tvrdnje oblikuju u formi istinosnih (o osobama kao i odnosima) autorica vidi bliskost pravnog znanja s onim humanističkih znanosti te temeljem ove ekvivalencije i u kontekstu Foucaultove interpretacije o disciplinarnim učincima znanja i disciplini kao odnosu moći, pravo proglašava bitnim mehanizmom njena pronošnja (usp. Smart 2002:9-14). O povezanosti instituta prava i djelovanja moći Smart, dakle, zaključuje temeljem potencijala prava za proglašavanje irelevantnim mnogih drugih znanja te generiranje tvrdnji koje se drže istinitima, odnosno potencijala djelovati disciplinarno. Sljedeća korelacija u tom je smislu ilustrativna za način na koji Smart upotrebljava Foucaultov analitički instrumentarij u konstruiranju centralne tvrdnje o pravu kao izvoru moći:

„Ukoliko prihvatimo da pravo, jednako kao i znanosti, tvrdi da dolazi do istine i da je ovo neodvojivo od vršenja moći, možemo vidjeti da pravo izvršava moć ne samo u svojim materijalnim učincima (presudama) nego i u mogućnosti da diskvalificira druga znanja i iskustva. Nepravno znanje je stoga suspektno i/ili sekundarno.“ (Smart 2002:11)

No, premda se u potvrđivanju teze poziva na njegov opis disciplinarne moći ova autorica Foucaultu upućuje kritiku vezanu uz ocjenu statusa i značaja prava. Odnosno, Smart drži kako je Foucault propustio uvidjeti kako je pravo u suvremenosti značajan mehanizam djelovanja moći (usp. Smart 2002:8). Ukratko, prema njenoj interpretaciji, u njegovoj analitici pravo nije u vezi s disciplinom, a budući da se moć danas provodi kao disciplinarna u vanjudičkim instancama i posredovana ne-državnim autoritetima, ono za Foucaulta nije relevantno za vršenje moći u suvremenosti (usp. Smart 2002:7-8, 14).

Imajući u vidu značajan uvid koji o poziciji prava u suvremenim društvima iznosi, potrebno je ukratko se osvrnuti na njeno shvaćanje mjesta i uloge pravnih instrumenata kao mehanizama moći kod Foucaulta⁴⁵. Kao što je vidljivo, Smart nastoji argumentirati u prilog moći prava identificirajući učinke koje, prema Foucaultovu shvaćanju proizvodi drugačiji tip djelovanja od zabranjivanja koji je ujedno aktualan u suvremenim kontekstima, no istovremeno smatra kako sam Foucault nije primijetio ovu korelaciju, proglašivši pravo irelevantnim za suvremenu moć. Budući da iz njegovih tekstova kao niti predavanja nije moguće zaključiti takvo što te, dodatno, jer se u ovom radu tematizira upravo diskurs koji pripada instituciji prava i zaključuje o povezanosti ljudskih prava i djelovanja moći u suvremenosti⁴⁶, u nastavku će se pojasniti u čemu se nalazi pogrešnost ovakve interpretacije.

⁴⁵ U vezi Foucaultovog razumijevanja prava, postoje heterogene, čak oprečne interpretacije. Pojedine u njegovim analizama vide nedostatak uvida u djelovanje prava za proizvodnju suvremenih odnosa moći (među kojima je i interpretacija Alana Hunta i Gary Wicham koju kritički sagledava Viktor Tadros (dodatno Hunt 1992, 2006, usp. Tadros 1998) te ona Smart), ali i one koje se koncentriraju na pitanja oko potencijala i vrijednosti prava, posebice s obzirom na njegove kasnije radove i intervju (kakve predlažu Viktor Tadros (1998), Ben Golder (2009, 2010, 2011), Ben Golder i Peter Fitzpatrick (2000), Brent L. Pickett (2000), Paul Patton (2005) te također autori/ce zastupljeni u zborniku „*Re-reading Foucault: On Law, Power and Rights*“ (Golder 2013)).

⁴⁶ U ovom se radu diskursu ljudskih prava pristupa kao bitno povezanom s postojećim pravnim normama, odnosno kao dominantno pravnom diskursu. No, kao što će se u ostatku poglavlja pokazivati, danas pravo djeluje u transformiranim formama, a što naročito možemo vidjeti u konceptu ljudskih prava. Naime, ovdje nije riječ o korpusu propisa s namjerom zabranjivanja postupanja pojedincima/kama već o strateškom instrumentu za omogućavanje odvijanja onog dopuštenog. Premda fundamentalno ovise o tradicionalnim pravnim formama (poveljama, zakonima), univerzalna prava imaju novu ulogu jer ne izražavaju volju suverena u odnosu na stanovništvo nego kreiraju legitiman okvir za podnošenje zahtjeva građana/ki u odnosu na 'suverena', to jest državnu vlast. Također, kroz ove je norme uvelike izmijenjeno klasično poimanje suvereniteta budući da jurisdikcija u ovom polju nije više isključivo nacionalna kakva je nastavila biti u drugima (usp. Duzinas 2009:258, Erni 2009, Chandler 2002). Zbog toga je riječ o transformiranom pravu u usporedbi s pozicijom i

Naime, tvrdnje koje Smart iznosi o Foucaultovom (navodnom) minimiziranju značaja pravnih institucija i instrumenata ne slijede iz opisa izmjena modela uz pomoć kojih prikazuje mijene u odnosima moći jer one ne govore o odbacivanju 'prijasnjih' strategija, tehnika ili metoda. Tako transformacija djelovanja moći sa suverene na disciplinarnu, s one koja djeluje *primarno* putem zakona na onu koja djeluje putem norme, za Foucaulta, ne znači kako su zakoni prestali biti mehanizmom kroz koji se moć odvija. U prvoj knjizi „*Povijesti seksualnosti*“ eksplicite o tome govori, kada primjećuje novu ulogu prava u kontekstu ove transformacije (usp. Foucault 2013). Ovdje, naime, pokazuje njihovu kompatibilnost s disciplinama te na tom tragu, drugačiji pristup interpretaciji pravnih normi koji bi trebalo zauzeti ako želimo istražiti mnoge učinke koje uistinu ima. Foucault stoga ne govori o iščezavanju prava nego njegovim rekontekstualiziranim upotrebama:

„Ne želim reći da se zakon povlači ili da institucije pravde počinju nestajati; nego da zakon stalno sve više funkcionira kao norma, i da se pravosudna institucija sve više i više pripaja kontinuumu aparata (medicinskih, upravnih, itd.) čije su funkcije prije svega regulatorne.“ (Foucault 2013:126)

Isti stav možemo pronaći i u predavanjima „*Society Must be Defended*“ gdje o suverenosti kao i o disciplini, piše inzistirajući na njihovoj aktualnosti u oblicima koji nisu istovjetni, no međusobno se podupiru u konstituiranju odnosa moći (usp. Foucault 2003:35-40). Novi model analize odnosa moći adekvatan za opis normalizirajućih djelovanja političkih, ali u velikoj mjeri i drugih autoriteta, kako se pojavljuju od 18. stoljeća, ne sugerira odbacivanje prava nego pomak od razumijevanja u kojemu može funkcionirati isključivo kao zabrana. Sljedeći citat to jasno pokazuje:

„To što se, u naše vreme, moć sprovodi i kroz to pravo i kroz te tehnike, što te tehnike discipline, što ti diskursi rođeni iz discipline nadiru u pravo, što postupci normalizacije sve više kolonizuju procedure zakona, to je, verujem, nešto što može objasniti sveobuhvatno funkcionisanje onoga što ću nazvati „društvo normalizacije.“ (Foucault 2012:111)

Jednako tako, u predavanjima „*Security, Territory, Population*“, gdje će analiza vršenja političke moći pokazati dominaciju djelovanja na način upravljanja, ponovno možemo vidjeti transformacije djelovanja (kao i permanentni paralelizam suverenosti, discipline i

funkcijom koje je imalo u vršenju suverene moći, a kao što ćemo vidjeti, suvremene upotrebe ljudskih prava jasno pokazuju taktičku i regulativnu funkciju, nasuprot prohibicijskoj.

governmentalitetu (usp Foucault 2009:106-108)), no ne i nestanak bilo kojeg od njih niti marginaliziranu poziciju prava. Drugim riječima, suverenost koegzistira s disciplinama i governmentalitetom, a djelovanje u kontekstu ovog posljednjeg odvija se kroz učestaliju upotrebu mehanizama drugačijih od prava, to jest putem taktika, dok usporedno, zakoni ne funkcioniraju više kao zabrane, već isto na način taktika (usp. Foucault 2009:99).

Naime, u suvremenosti su pravo i zakoni zastupljeni instrumenti kroz koje se strukturiraju odnosi, što je vidljivo iz sveprisutnog kodificiranja mogućnosti za postupanje u suvremenim državama te su u tom smislu neosporno i mehanizam izvršavanja moći. No, ono što se izmijenilo u načinu djelovanja prava, u usporedbi s funkcijom zabrane, jest to da postaje sve više disciplinirajuće i sve više taktičko, ono putem kojeg se postupanje regulira i ono putem kojeg se uređuju uvjeti mogućnosti djelovanja. Upravo zbog toga što Foucault primjećuje kako je djelovanje moći dominantno disciplinarno ili kako je governmentalizirano te istovremeno govori o djelovanju prava kao disciplinarnom ili taktičkom, pogrešno je tvrditi kako umanjuje njegov značaj kao mehanizma moći. Radi se o drugoj pojavi, naime, iščezavanja dotadašnje uloge iz prava, no samim time ne i uloge prava.

Viktor Tadros posebno se bavio interpretacijama koje zaključuju o Foucaultovoj diskvalifikaciji prava, u tekstu „*Between Governance and Discipline: The Law and Michel Foucault*“.⁴⁷ Njih, prema Tadrosu obilježava nerazumijevanje razlike između suverenosti i juridičkog djelovanja te djelovanja prava i zakona.⁴⁸ Tadros navodi kako princip pravila i predviđenih sankcija za prekršitelje nije onaj po kojemu pravo za Foucaulta nužno mora funkcionirati, već je to princip u skladu s kojim primarno djeluje „juridičko“ (usp. Tadros 1998:81-82) kao dominantna forma suverene moći. Točno je kako se suverena moć u Foucaultovoj interpretaciji manifestira kao prohibicijsko djelovanje koje u pravilu gotovo uvijek koristi pravo i zakone, no kao što i Tadros primjećuje, pravo može i ne mora biti juridičko, a što posljedično otvara prostor za relevantne interpretacije prava u djelovanju moći, u izmijenjenim kontekstima.

Vanessa E. Munro poziva se na Tadrosovo tumačenje u tekstu „*Legal Feminism and Foucault: A Critique of the Expulsion of Law*“ gdje osporava „deskriptivnu“ i „preskriptivnu“

⁴⁷ Posebno se Tadros osvrće na interpretaciju Alana Hunta i Garrya Wickhama, blisku onoj Carol Smart, prema kojoj Foucault vršenje moći na način suverenosti, a kojoj navodno isključivo pripada djelovanje putem prava, smješta u neka prošla vremena (usp Tadros 1998: 79-81).

⁴⁸ Interpretaciju izmijenjenog funkcioniranja zakona unutar biomoći, za razliku od juridičke forme iz suverenosti, daje i Francois Ewald i to u kontekstu Foucaultove tvrdnje o prevazi (ne-pravnih) normi u suvremenosti (usp. Ewald 1990).

dimenziju tvrdnji Smart (usp. Munro 2001). Deskriptivna tvrdnja Smart u ovom je kontekstu ona o vezanosti prava za suverenu moć, Foucaultovo proglašavanje djelovanja suverene moći irelevantnim nakon pojave discipline te stoga i nevažnosti pravnih mehanizama za djelovanje moći u suvremenosti (usp. Munro 2001:558-560). Preskriptivna koja iz nje slijedi, jest kako pravo ne može biti alat za destabilizaciju odnosa moći, već to trebaju biti disciplinarna djelovanja, a koja za Foucaulta navodno nisu u vezi s pravom (usp. Munro 2001:560-562). Budući da Smart argumentira u prilog izuzetne moći prava koja je, kao što smo vidjeli, prema njenom stavu itekako aktualna ponajviše zbog disciplinirajućih učinaka, Munro teži pokazati upitnu radikalnost ove teze i naglašavani odmak od Foucaulta. Pozivajući se na Tadrosa te razliku između pravnog i juridičkog, autorica tvrdi kako je Smart (među ostalima) neadekvatno protumačila poziciju prava poistovjećujući ga s juridičkim u suverenosti (usp. Munro 2001:562-563).

Stoga je u vezi interpretacije Smart moguće reći kako niti u dijelu u kojem naglašava bitnu ulogu prava u perpetuiranju odnosa i u izvršavanju moći, ona ne izlazi iz okvira Foucaultove analitike. Da djelovanje moći nesumnjivo trebamo vidjeti i istraživati u vanjuridičkim i vandržavnim instancama i mehanizmima ne znači kako pravo treba izostaviti. Kao što je argumentirano temeljem Foucaultovih tekstova, ono je i dalje instrument, ili bolje rečeno, jedna od taktika, putem koje se reguliraju uvjeti za manifestaciju željenih postupanja, a niti disciplinirajuće djelovanje iz njega ne iščezava. Upravo je zbog toga moguće (i potrebno) analizirati kako se sve upotrebljava u suvremenosti, što je i fokus ovog rada u odnosu prema diskursu ljudskih prava.

No, neovisno o djelomičnom teorijskom previdu potrebno je naglasiti kako Smart ispravno uviđa nastajanje novih veza između prava i drugih diskursa te također inzistira na artikulaciji njegove uloge u proizvodnji i perpetuiranju odnosa moći. Njena su promišljanja korisna i za bolje razumijevanje upotreba ljudskih prava budući da se znanja iz ovog diskursa također oslanjaju na ona iz drugih područja. Unatoč ambivalentnom odnosu prava s drugim znanjima, a koji i Smart identificira te pokazuje kako katkad njih pravo kooptira i predstavlja neupitnim i autoritativnim (primjerice u donošenju sudske odluke), a katkad ih odbacuje kao nebitna za pravno odlučivanje i nekompatibilna s institucijom prava u cijelosti (usp. Smart 2002:17-19), vanjuridička znanja bez sumnje sve više prodiru u pravne argumentacije. Učinke ovih tendencija (i kroz sudske postupke, ali i primjerice postupke izrade zakona) možemo vidjeti kao institucionalizaciju znanja društvenih i humanističkih znanosti i neophodnost 'stručnih'

znanja za odnošenje državnih vlasti prema pojedincima/kama, o čemu govore i teoretičari/ke governmentality.

Također Smart uočava i učinke institucionalizacije prava u cjelini i veza koje se u postupcima zahtijevanja pravne zaštite stvaraju između pravnih i ostalih institucija države. Neposredni učinci zahtjeva za ostvarivanjem prava su automatsko mobiliziranje instrumenata i praksi, posredstvom kojih je osoba koja ga postavlja dovedena u poziciju nadziranja, tvrdi Smart, posebice u slučajevima kada prava pokušavaju ostvariti žene (usp. Smart 2002:142, 162). U primjerima primjene prava na žene, Smart pokazuje usporedno pojavljivanje jamstava prava s jedne strane i sustava kontrola i regulacija s druge, govoreći kako je formalno izjednačavanje žena s muškarcima rezultiralo proliferacijom regulatornih aparata jer su tražeći zaštitu pravom postale predmetom novih načina discipliniranja i nadzora:

„Na primjer, u slučajevima uzdržavanja moraju dokazati da su pravno gledano u braku, ili u slučajevima vanbračnih odnosa moraju dokazivati očinstvo, ili u slučajevima skrbnštva nad djetetom moraju dokazati da mogu zadovoljiti najbolji interes djeteta. Zahtjev za pravima stvorio je tako više centraliziranog znanja o seksualnim vezama, braku, organizaciji skrbi oko djece, i tako dalje. Kako bi bile 'izjednačene' u dodjeli prava, pravo zahtjeva da određene obveze budu prihvaćene. Tako stvara mogućnost za sve više i više nadgledanja.“ (Smart 2002:142)

U upotrebama ljudskih prava gledamo i institucionalizaciju praćenu regulacijom (u vrstama zahtjeva koji se mogu postavljati te procedurama za zahtijevanje zaštite prava), ali i pojavu koju Smart eksplicite ne navodi, no u ovom ulomku je anticipira. Radi se o proširenju djelovanja državnog aparata omogućenog formalnim priznavanjem prava. Naime, pojavljuju se širenje njegova djelokruga i opsega intervencija u područja u kojima donedavno državne vlasti nisu imale nadležnost (ali i paralelni prekid pružanja usluga za koje su se smatrale odgovornima) kao i intenzifikacija postupanja (često posredovano i ne-državnim akterima) budući da se osiguravanje ostvarivanja prava sada traži i očekuje od političkih autoriteta. Kako će se pokazati u narednim poglavljima, država je jedini pravno prepoznati kršitelj ljudskih prava, no istovremeno i njihov primarni zaštitnik, zbog čega je svaki zahtjev za ostvarivanjem primarno upućen njoj. Prema tomu, u omogućavanju i opravdavanju državnih intervencija još je veća uloga ljudskih, od drugih prava zajamčenih u pravnim sustavima pojedinih nacionalnih država. Naime, postupci se mogu odnositi na bilo koje područje života, traže ih sami građani/ke, a kada se provode imaju legitimitet i moralno opravdanje unutar

diskursa koji se drži apolitičnim, zaštitom slabih i borbom 'protiv moći' te ih je stoga i teže dovesti u pitanje. Institucionalni učinci ovih pravom uspostavljenih veza, ali i oni 'simbolički' bit će razmatrani posebno u posljednjem dijelu rada, dok je na ovom mjestu dovoljno ponoviti kako paradigmatični primjeri zahtjeva upućenih državama u formi ljudskih prava stvaraju poticaj za pervazivnije djelovanje državnog aparata, na koje i Smart ukazuje u vezi instiucije prava u cijelosti.

2.1.3 O produktivnoj snazi 'neutralnog' diskursa ljudskih prava - kritika Wendy Brown

Drugi primjer kritičkog osvrta na pravo i ljudska prava mišljene kao alate za borbu protiv rodne nejednakosti i diskriminacije je onaj koji iznosi Wendy Brown, posebno u tekstovima „*Rights and Losses*“ (1995) iz knjige „*States of Injury: Power and Freedom in Late Modernity*“, „*Suffering the Paradoxes of Rights*“ (2002) i „*The Most We Can Hope for...': Human Rights and the Politics of Fatalism*“ (2004). Brown kao i Smart propituje ulogu prava za žene te posebno promatra sljedeće aspekte njihove upotrebe: mogućnost njihova korištenja i kako je kontekstualno određena, proizvodnju učinaka onkraj emancipacije te eliminaciju drugih vokabulara za traženje pravednosti.

S obzirom da u našim društvima pojedinci/ke zauzimaju različite strukturalne pozicije, koliko god pravni izričaj težio biti neutralan, njime nije zajamčena neutralna i univerzalna primjena, budući da je ona uvijek primjena na specifični kontekst te na konkretne osobe u određenim društvenim pozicijama, pokazuje ova autorica. Uzimajući u obzir relevantnost okvira postojećih odnosa u društvu, djelovanje prava može se vidjeti i kao njihova reprodukcija i petrifikacija ili kako govori Brown, prava „[...] konvergiraju s moćima društvene stratifikacije i linijama društvene demarkacije“ (Brown 1995:98) te stoga nemaju jednoznačne učinke emancipacije. U ovom kontekstu Brown upućuje marksističku kritiku poistovjećivanju formalnog jamstva prava sa stvarnom ravnopravnošću u političkom, ekonomskom i društvenom životu, smatrajući kako jednakost u pravima ne može dovesti do one supstancijalne, u sustavima s raširenim nejednakostima (usp. Brown 1995).⁴⁹ Štoviše, priznavanje prava u političkoj sferi, dok strukturalne nejednakosti u drugima i dalje nastavljaju bitno utjecati na mogućnost participacije u društvenom životu, može imati sasvim suprotne učinke od izjednačavanja. Posebice Brown navodi kontradiktorne učinke prava na privatno vlasništvo u suvremenom ekonomskom poretku jer s jedne strane štiti vlasništvo za

⁴⁹ Karl Marx je kritizirao prava za pojedince/ke kao politička jamstva jednakosti koja zanemaruju činjenicu postojanja nejednakosti u sferi građanskog društva o čemu govori u tekstu „*Prilog Jevrejskom pitanju*“. Ona su rezultat političke emancipacije koja je osobne karakteristike (također i vlasništvo) proglasila privatnim pitanjima i uspostavila sustav gdje su proglašene nebitnima za političku egzistenciju, a što ne znači kako prestaju biti djelatne u građanskoj sferi. Iz perspektive mogućnosti supstancijalne emancipacije, to jest „ljudske“ kako ju naziva Marx, ova prava su nesumnjivo nedostatna jer ne oslobađaju od karakteristika koje ljude čine nejednakima, već samo dopuštaju slobodu da se one manifestiraju (usp. Marx 1978:80). Kada je riječ o pravima čovjeka (proglašenima nakon Francuske revolucije te upisana u ustave američkih saveznih država u 18. stoljeću) Marx ih smatra „pravima egoističnog čovjeka“ (Marx 1978:74). Naime, sloboda ljudskih prava je pravo činiti „sve što drugome ne škodi“ (Marx 1978:74) pa vidimo da ih pojedinci/ke posjeduju naspram drugih pojedinaca/ki i njihovih prava. U vezi temeljnih načela prava čovjeka - slobode, jednakosti i sigurnosti, Marx drži kako su u praktičnoj primjeni sva usmjerena zaštiti privatnog vlasništva, odnosno sloboda je „čovjekovo pravo na privatno vlasništvo“ (Marx 1978:75), jednakost podrazumijeva jednaku primjenu ovakve slobode dok je sigurnost garancija prava i vlasništva (usp. Marx 1978:75-76).

sve dok, u stvarnosti štiti one koji ga imaju, istovremeno učvršćujući njihov status posjednika te čini o njima ovisne druge koji ga nemaju. Kako Brown kaže:

„[...] u ekonomskim uređenjima u kojima neki stječu na uštrb drugih, univerzalno dodijeljena prava djeluju ne samo kao moć nego kao deprivacija: pravo na privatno vlasništvo je sredstvo za akumulaciju bogatstva kroz produkciju tuđeg siromaštva.“
(Brown 2002:423)

Premda za Brown formalna jednakopravnost nije sporna, možemo vidjeti kako je pri procjeni uloge prava neophodno voditi računa o drugim aspektima, posebice o zavisnosti od širih političkih, ekonomskih i društvenih okolnosti u kojima se traži zaštita pravnim putem.

Brown također tematizira opće rašireno prihvaćanje ljudskih prava kao univerzalnog humanističkog diskursa s (navodno) jedinim učinkom u vidu pružanja zaštite ljudskim bićima. Naime, činjenica je kako u stvarnosti gledamo druge učinke mimo ovog. Definiranjem nekih vrijednosti i osobina kao ljudskih prava nepravda se konstruira u sasvim određenom (i nužno ograničenom) značenju, a i dopuštena sredstva za obeštećenje predviđaju se i propisuju (i time ograničavaju). U tom smislu Brown govori kako ljudska prava, jamčeći pojedincima/kama zaštitu od patnje i osiguravajući im slobodu izbora, diskurzivno proizvode „određenu vrstu subjekta koji potrebuje određenu vrstu zaštite“ (Brown 2004:460). Za nju je, kao uostalom i za Foucaulta na kojega se poziva, neosporno kako se provođenje političke moći oslanja na proizvodnju vrlo specifičnih subjekata. Građani/ke suvremenih država su oni/e koji traže prava, koji svoje političke zahtjeve izražavaju u idiomu ljudskih prava, a zahtjev za pravima je dio identiteta koji politički autoriteti potiču kako bi putem prava mogli upravljati (usp. Brown 1995:118). Posebno Brown naglašava i produktivnost prava u konstrukciji identiteta vezanog uz pripadnost određenoj grupi (na primjer pravna norma je skrojena tako da se njome očekuje ponašanje osobe na neki određeni način koji se smatra karakterističnim za tu grupu) te primjećuje njegove regulativne učinke kroz konvergiranje s „disciplinarnom proizvodnjom identiteta“ (Brown 1995:118).

Kada govori o „određenim vrstama zaštite“ kakve podrazumijeva formalno jamstvo prava, ne analizira ih detaljnije, no jasno je kako je riječ o djelovanjima državnih vlasti. Tako, iako predeterminiran put zaštite reducira moguće načine ispravljanja nepravdi, s druge strane ima produktivnu funkciju stvarajući sliku države kao institucije koja može i želi štiti one kojima upravlja. Brown se u tom kontekstu pita kakav je to projekt pravednosti i borbe protiv nepravednih postupanja političkih autoriteta, ako paralelno osnažuje državu te ju iziskuje za

svoje ostvarenje (usp. Brown 2004:454). S tim na umu donosi zaključak o višestrukoj ulozi ljudskih prava, njihovoj kontekstualnoj vrijednosti i učincima onkraj onih prepoznatih u dominantom diskursu i očekivanih. Suprotno teoretičarima/kama iz polja ljudskih prava koji njihovu neutralnost drže neospornom i vide ih kao borbu 'protiv moći', Brown ih smatra prilično ograničenog emancipatornog potencijala u odnosu prema postojećem poretku te govori kako:

„[...] prava osiguravaju mogućnost života bez straha od državne prisile, no samim time ona ne smanjuju sveukupnu moć i doseg države niti povećavaju kolektivnu moć građanstva u određivanju obrisa i sadržaja socijalne, ekonomske i političke pravde.“
(Brown 2004:459)

Kako ova autorica sagledava ljudska prava u kontekstu šireg projekta postizanja pravednosti i jednakosti, a ne kao jedini mogući okvir za ostvarenje ovih političkih vrijednosti, zaključuje i o dominaciji ovog diskursa u izražavanju zahtjeva koje u našim društvima osobe mogu postaviti. Pri tom je jasno kako Brown činjenicu dominacije neće tumačiti kao što to primjerice, nekritički čine Rhoda Howard i Jack Donnelly, dok pišu kako ljudska prava u suvremenom političkom i ekonomskom kontekstu: „predstavljaju jedinu plauzibilnu viziju ljudskog dostojanstva koja se uspjela široko uspostaviti u praksi.“ (Howard i Donnelly 2007:405, ista tvrdnja u Donnelly 2003:40). Prevagu i dominantnu poziciju autorica vidi kao posljedicu dominacije nad drugim potencijalnim diskursima pravednosti, razumijevanjima značenja ispravljanja nepravde ili uključivanja u politički poredak te nad drugim političkim projektima i zahtjevima (usp. Brown 2004:453).

Brown, jednako kao i Smart te ostale feminističke teoretičarke koje se bave i ulogom prava u našim društvima, primjećuje mnoge problematične aspekte njihovih upotreba stoga što ih ne misli kao apolitična sredstva niti im upotrebe procjenjuje bez uzimanja u obzir šireg političko-ekonomsko-društvenog konteksta. U sljedećim poglavljima nastavlja se prikaz kritičkih čitanja s bliskim ishodišnim postavkama, u kojima vidimo kako širi politički kontekst i odnosi u njemu, oblikuju značenja i upotrebe univerzalnih prava.

2.2 Kritike dominantnog diskursa i suvremenih upotreba univerzalnih prava

2.2.1 Historijski narativ i učinci prava u ljudskim pravima

U ovome te naredna tri poglavlja, raspravlja se o nekoliko kritičnih točaka suvremenog razumijevanja i upotreba ljudskih prava. Ovdje će se pomoću do sada provedenih razmatranja, prikazivati njihove manjkavosti te problematični politički učinci ostvarivanja pravednosti kroz postojeće pravne norme i uspostavljeni sustav za njihovu zaštitu.

U tom kontekstu, valja započeti od već spomenutog, općeprihvaćenog progresivistički intoniranog narativa o ljudskim pravima, s interpretacijom postojećih pravnih normi kao civilizacijske tekovine i rezultata dugotrajne borbe za pravedno i jednako postupanje političkih autoriteta prema građanima/kama (usp. Ignatieff 2003).⁵⁰ Vrhunac 'razvoja' u ovom smislu, predstavljaju međunarodni dokumenti doneseni u periodu nakon Drugog svjetskog rata, kojima su neke vrijednosti zaštićene pravom ljudskih prava te široko priznate od strane velikog broja država svijeta (usp. Mutua 2002:15-22).⁵¹ U ovoj povijesti ljudskih prava, pravni instrumentarij za njihovu zaštitu i promicanje, stvoren je s ciljem sprječavanja mogućnosti ponovne pojave zločina počinjenih u Drugom svjetskom ratu, što se (navodno) može osigurati definiranjem zajedničkih minimalnih i univerzalnih standarda koje pojedinačne države neće moći osporavati. Sažimajući uobičajeni način prikazivanja njihova nastanka, Tony Evans piše:

„Ovaj narativ počinje sa strahotama nacizma, kreće prema središnjoj poziciji ljudskih prava u Povelji UN-a, slavi Univerzalnu deklaraciju, pozdravlja postignuća

⁵⁰ Prolazeći kroz povijest ideja, najčešće zapadnih teoretičara, koje se odnose na pravedno uređenje društva i države, prikazi ljudskih prava nerijetko nastoje ukazati na evolutivni proces njihova nastanka. Takav je pristup učestao u preglednim zbirka tekstova i priručnicima o ljudskim pravima gdje im se začeci lociraju u tekstovima pojedinih filozofa počinjući s Antikom, prikazuju kao djelomice ostvareni kroz pravne dokumente poput Magna Carte, Američke deklaracije o neovisnosti, Francuske Deklaracije o pravima čovjeka i građanina te nakon toga u potpunosti u dokumentima Ujedinjenih naroda (npr. Lauren 2003). Neki prikazi, uz to uključuju i regionalne instrumente poput Europske konvencije o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda, Američke konvencije o ljudskim pravima, Afričke povelje o ljudskim pravima i pravima naroda (npr. Robertson i Merrills 1996). U vezi uobičajenog načina prikazivanja zanimljiva je kritika Eve Kalny iznesena u članku „*Against Superciliousness: Revisiting the Debate 60 Years after the Adoption of the Universal Declaration of Human Right*“. Ova autorica u dominantnoj metodi vidi pristrano i selektivno probiranje izvora iz tradicije Zapada čime ju se reprezentira prijemčivom za ljudska prava. Prema Kalny, ovaj pristup povlači linije inteligibilnosti i poveznice između ljudskih prava i onih teorijskih motrišta u kojima su prisutna u naznakama, ali pritom izostavlja one zapadne autore radikalno suprotnih i diskriminatorskih stavova. Dodatno, iz radova autora koji se smatraju pretečama zagovora ljudskih prava izdvajaju se samo tvrdnje kompatibilne s današnjim razumijevanjem, bez obaziranja na tvrdnje u istim djelima, suprotstavljene ideji jednakosti za sve bez obzira na individualne razlike (usp. Kalny 2009:374-375).

⁵¹ Zločini Drugog svjetskog rata, točnije njihovo sprječavanje u budućnosti, u dominantom su narativu iskazani kao razlozi za donošenje pravnih instrumenata koji osiguravaju minimalne zajedničke vrijednosti i standarde postupanja za sve države (primjerice 2. paragraf Preambule Opće deklaracije o ljudskim pravima, 7. paragraf Preambule Bečke deklaracije i Programa djelovanja).

postavljanja standarda kako su postavljeni u međunarodnim konvencijama, nudi detaljnu analizu metoda praćenja i naposljetku spekulira o budućnosti poštivanja i osnaživanja.“ (Evans 2005:1053)

Ovako strukturiran narativ, reprezentira ljudska prava kao univerzalna načela u neutralnoj i apolitičnoj formi prava⁵², s kapacitetom za sprječavanje arbitrarnosti postupanja, diktatorskih, diskriminatornih i genocidnih politika te pretpostavlja postojanje država i njihovu ulogu u zaštiti građana/ki. Pristupanje međunarodno pravnim dokumentima u ovome polju stoga figurira i kao pristajanje pojedinačnih država uz univerzalne vrijednosti i pokazivanje intencije njihova budućeg djelovanja u skladu s ovom ulogom. Također, vidljivo je kako prikazivanje nastajanja ljudskih prava u dominantnom diskursu ujedno podržava pravnu konceptualizaciju zaštita.⁵³ Naime, iznimna postignuća i 'napredak' u osiguravanju pravednosti, jednakosti i slobode postignuti su upravo zbog normizacije i kodifikacije koja se kontinuirano odvija od 1948. godine.

Suprotstavljajući se dominantnom prikazu njihova nastanka, prema kojemu figuriraju kao napuštanje partikularnih pozicija u cilju osiguravanja općenite dobrobiti stanovništva, rjeđe zastupljene kritičke interpretacije ukazuju na druge čimbenike određujuće za njihov nastanak, ali naravno i sadržaj ljudskih prava koja danas imamo. Njihova svrha nije razotkriti cinizam niti ovaj diskurs prezentirati kao ideologiju, već razumjeti kako su ljudskim pravima mogle biti obuhvaćene neke vrijednosti, a druge ispuštene, s obzirom na konkretno povijesno-društveno-političko okruženje, odnosno kakva se zamisao o jamstvu prava za sve ljude mogla pojaviti u određenom kontekstu. Istovremeno, njihovi zaključci su argumenti protiv uvriježene verzije priče o ideji koja se postupno razvijala kroz povijest.

Kritičari/ke dominantnog narativa, naime, važnim okolnostima nastanka međunarodno obvezujućih dokumenata i zajedničkih minimalnih standarda postupanja, smatraju i konkretne

⁵² U pravno-političkom imaginariju današnjice ljudska se prava smatraju apolitičnim instrumentima budući da pripadaju pravnom registru koji se drži odvojenim od politike. Nikolas Rajkovic posebno se bavi pojavom razumijevanja šireg koncepta 'vladavine prava' kao apolitičnog načela i autentičnog korektiva partikularnim političkim interesima u suvremenosti, u tekstu „*Global Law' and Governmentality: Reconceptualizing the 'Rule of Law' as Rule 'Through' Law*” (Rajkovic 2010). Ovdje tvrdi kako je takvo shvaćanje nasljeđe liberalnog viđenja pravnog instrumentarija, prema kojemu se norme jednako primjenjuje na sve, zbog čega je i granica arbitrarnom političkom odlučivanju te poželjni mehanizam organizacije pravednog postupanja. No, sveprisutna retorika potencijala 'vladavine prava' u borbi protiv 'moći' ili sprječavanju arbitrarnosti, kako Rajković pokazuje, ima negativne posljedice za razumijevanje toga kako pravo uistinu djeluje, budući da se instrumenti oblikovani u konkretnim političkim i društvenim okolnostima nekritički drže neutralnim te dodatno, stoga što „zamađuje odgovornost“ pretpostavljajući kako je i primjena „neutralna“ (Rajkovic 2010:39).

⁵³ Pravni diskurs je danas dominantan u ljudskim pravima i to nauštrb filozofskog, jednako kao i političkog koje je potisnuo, smatra Evans (usp. Evans 2005:1053, 2005a:40).

političke interese pojedinih država. Drugi svjetski rat se i u ovim interpretacijama drži prijelomnim događajem za mogućnost pojavljivanja kodifikacije nekih vrijednosti, no ne kao naučena lekcija, već uzrok generalne krize legitimiteta država proizašle iz destruktivnih postupanja čak i onih zemalja s demokratskim izbornim uređenjima. Douzinas naglašava kako se pojavljivanje ljudskih prava treba sagledati upravo u ovom kontekstu, odnosno kao konceptualna strategija ponovne uspostave legitimiteta državnih vlasti i organizacije ljudskog života u okvirima država jer su ona tada imala funkciju „uzvišene moralne osnove“ potrebne za izgradnju novog poretka (Duzinas 2009:53). Isti povijesni kontekst ovaj autor koristi kako bi objasnio kontradiktornost koju vidimo u diskursu ljudskih prava u vidu supostojanja dviju proturječnih vizija državne suverenosti. S jedne strane, značenje koje je suverenitet do tada imao postaje izmijenjeno pristajanjem na nadležnost međunarodnih tijela za praćenje provedbe prava kakvo novoizgrađeni sustav predviđa, dok su s druge, državne zajednice ponovno legitimirane kao temeljni oblici političke organizacije i jamac pravednog postupanja i zaštite stanovništva. Razlog ambivalentne konceptualizacije suverenosti Douzinas pronalazi u spoju dviju tendencija, već spomenute potrebe afirmacije država te nastojanja da se zadrže, jednako granice, kao i pravni suverenitet država nastalih nakon rata, pa o naoko kontradiktornoj koncepciji govori kao o posljedici konkretnih političkih interesa onih koji su stvarali ljudska prava:

„Promovisanje morala i odbrane suvereniteta, dva navodno antagonistička principa, služi odvojenim ciljevima velikih sila: potrebi da se legitimiše novi svetski poredak posredstvom opredeljenja za prava, a da, pri tome, pobjedničke sile nisu mogle biti izložene istragama i kritikama zbog otvorenog kršenja tih prava.“ (Duzinas 2009:53)

Svrha ljudskih prava nije bila isključivo zaštitnička, na kakvu nailazimo u dominantnom narativu, pokazuje ovaj autor, ona su kreirana iz potrebe snaženja pokolebane ideje države, ali i historijski nastale potrebe za premještanjem aktualnih političkih pitanja u nadležnost instanci koje se drže apolitičnima. Stoga Douzinas povijesno-političkom kontekstualizacijom također objašnjava i izbor prava kao mehanizma njihova ostvarivanja. Naime, na ovaj je način izvršeno delegiranje političkih pitanja na sudbene instance (koje se drže apolitičnima) te u administrativno-birokratski aparat sa stručnjačkim znanjima (koja se pak drže neutralnim) (usp. Duzinas 2009:54).

O povijesti odabira upravo forme univerzalnih prava za osiguravanje zaštite građana/ki od država, govori i povjesničar Mark Mazower u tekstu „*The Strange Triumph of Human Rights*,

1933–1950“ (Mazower 2004). Prema istom autoru, izbor ovakvog mehanizma za artikuliranje načela pravednosti nije samorazumljiv, posebice pored mnoštva mogućnosti formuliranja tada aktualnih političkih problema i zahtjeva, proizašlih iz iskustva dugotrajnog rata. Mazower stoga istražuje druge okolnosti koje su utjecale na ovaj odabir te smatra kako je za njegovo cjelovito shvaćanje bitan historijski kontekst postojanja zaštita od arbitrarnih postupanja vlasti uspostavljenih prije rata. Mazower, naime, podsjeća kako je u tom periodu već postojao sustav osiguravanja pojedinih zaštita i to također u pravu, no u formi zajamčenih manjinskih prava, čiju provedbu je pratila Liga naroda i to samo u odabranom dijelu svijeta, tj. na području Istočne Europe (usp. Mazower 2004:382). Kada se nakon rata počelo postavljati pitanje o sustavu koji će nastaviti štiti nacionalne manjine, kako ovaj autor pokazuje, u političkim se krugovima pojavio strah od njihova osnaživanja i davanja legitimiteta manjim zajednicama izvan teritorija matičnih država (a na koji se i Hitler pozivao provodeći progon svih drugih stanovnika s područja na kojima su Nijemci bili etnička manjina) te njihovih potencijalnih zahtjeva za ujedinjenjem (usp. Mazower 2004:383-384). Odabir konceptualiziranja zaštita građana/ki od arbitrarnih postupanja u obliku ljudskih prava, među ostalima počiva i na ovom razlogu, budući da je novim vokabularom u potpunosti premješten fokus s pripadnika/ce nacionalne manjine (koji/e se u temeljnim dokumentima niti ne spominju) na pojedinca/ku, stanovnika/cu konkretne nacionalne države, no u svojstvu univerzalne osobe (usp. Mazower 2004:387-390). Bojazan od novog jamstva prava samo temeljem nacionalne pripadnosti te istovremena potreba za iznalaženjem temelja uspostave političkog poretka stoga su odigrale ključnu ulogu u formulaciji ljudskih prava koja danas poznajemo.

Također, za razumijevanje nastanka današnjih zaštita potrebno je staviti u historijsku perspektivu i pravnu snagu Opće deklaracije o ljudskim pravima, ovog prvog i temeljnog dokumenta oko kojega su se 1948. godine usuglasile države članice Ujedinjenih naroda. U interpretaciji ove organizacije, ističe se njen historijski značaj, ponajprije u smislu daljnjeg utjecaja na kasnije donesene povelje i konvencije te presudna i autoritativna uloga koju Deklaracija ima u „nacionalnim i međunarodnim naporima u promociji i zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda“ (*Fact sheet No.2*, Službene web stranice Ureda Visokog povjerenika za ljudska prava Ujedinjenih naroda). No, kao uostalom u niti jednom prikazu gdje se međunarodno pravo ljudskih prava predstavlja kao civilizacijsko dostignuće, ovdje nije problematizirana činjenica neobvezatnosti prvog i temeljnog dokumenta. Odabir forme deklarativnog karaktera, gdje su načela proglašena, no nikome se ne nalaže postupanje niti se

ono zabranjuje predviđanjem sankcija, u uobičajenim prikazima, ne umanjuje značaj pristajanja država uz proglašene vrijednosti. Pojedini autori/ce u ovom kontekstu skreću pažnju na narav dokumenta navodeći činjenicu političke potrebe formuliranja nekih načela i standarda kao moralnog temelja u ponovnoj uspostavi poretka te pokazuju kako je istovremeno za većinu država stvarna implementacija bila nepoželjna i kako je ova bojazan bila odlučujućim razlogom donošenja dokumenta u pravno neobvezujućem obliku.

Po usvajanju Deklaracije doneseni su i drugi pravni dokumenti s instrumentima za nadzor i sankcije, što se u dominantom narativu poima kao uspjeh i nastavak njihove 'evolucije'. No, sadržaj ovih dokumenata također se problematizira u kritičkim pristupima, budući da postoje jasne poveznice njihovih formi sa širim političko-ekonomskim kretanjima, aktualnima u periodu njihova sastavljanja (usp. Evans 2000, 2005, 2005a, Manokha 2009). Prije svega kritika se odnosi na podjelu područja prepoznatih Univerzalnom deklaracijom u dva odvojena dokumenta - Međunarodni pakt o političkim pravima i građanskim pravima te Međunarodni pakt o socijalnim, ekonomskim i kulturnim pravima. Naime, zamjerke se upućuju mogućnosti koju njihova odvojenost dopušta državama, odnosno usvajanje onog manje problematičnog koji ne traži intervenciju u područje ekonomskog, a predviđa funkcioniranje nacionalnih političkih sustava kakvo već postoji. U ovom kontekstu Tony Evans iznosi oštru kritiku čitavog sustava zaštite ljudskih prava, koji je prema njegovom mišljenju uvelike formiran u skladu s konkretnim političkim interesima Sjedinjenih američkih država iz sredine prošlog stoljeća (usp. Evans 2005a:18). Evans piše kako su:

„Kao novi ekonomski i moralni vođa Sjedinjene države su pokušavale legitimirati svoju ulogu i tako opravdati intervenciju kadgod i gdje god ostali ne postupaju u skladu s interesima američkog kapitala. Ključno, uspjeh projekta počivao je na zadobivanju popularnog međunarodnog odobravanja za set građanskih i političkih prava koja su već bila dijelom Ustava Sjedinjenih američkih država.“ (Evans 2005a:20)

Posredstvom priče o pravima za svakog stanovnika/ca svijetu, smatra Evans, SAD su legitimirale vlastite, kao i interese globalnog kapitala, uspostavljajući novi svjetski poredak tako da osigurava siguran izvoz robe i kapitala (usp. Evans 2005a:19-20). Građanska i politička prava formulirana su odvojeno, ne zbog njihove učinkovitije realizacije, već upravo zbog ekonomskih interesa, u političkom okruženju koje je iziskivalo uspostavu nekih vrsta zaštita.

Emancipatorni potencijal i kapacitet za izazivanje sustava, Evans također promatra u kontekstu političkih i ekonomskih kretanja aktualnih u vrijeme pojave univerzalnih prava te o njima govori u potpunosti negativno. Prava koja danas imamo nastajala su omogućujući slobodno tržište te svojim sadržajem nisu radikalno trebala izazvati politički poredak, štoviše, uspostavila su pravni poredak kao efikasan način za usmjeravanje potencijalno oponirajućih zahtjeva nastajućem ekonomskom poretku. Evans objašnjava kako je:

„U razdoblju nakon Drugog svjetskog rata koje je obilježeno usponom hegemonije Sjedinjenih američkih država i ideološkim borbama kroz Hladni rat, projekt univerzalnih ljudskih prava trebao pružiti normativni kontekst koji je podupirao nastajući poslijeratni globalni politički i ekonomski poredak. Premda je pokušaj stvaranja režima ljudskih prava često bio isprekidan konfliktima, neslaganjima i razilaženjima, politika prava uvijek je bila zamaskirana stvaranjem međunarodnog prava koje je sugeriralo konsenzus i postupni 'napredak' prema globalnom društvu zaštićenih prava.“ (Evans 2005a:35)

S obzirom da su ljudska prava postajala sve prisutniji pravno-politički alat u međunarodnom prostoru Evansova se interpretacija potvrđuje u kontinuirano neizvjesnom statusu onih ekonomskih i socijalnih. Njihova primjena postala je, doduše aktualnijim pitanjem završetkom Hladnog rata, no osim kao lista dobrih namjera, do sada nisu postala dijelom standardnih institucionalnih jamstava u velikom broju zemalja svijeta. Uzimajući u obzir konkretne povijesne političke i ekonomske okolnosti nastanka ovih zaštita, kontradikcija između ekspanzije njihove upotrebe i usporednog rasta siromaštva i nejednakosti stoga ne bi trebala biti objašnjavana u terminima izostanka implementacije, nego kao rezultat primjene alata koji štiti jednakost, pravednost i slobodu, ali ih osigurava u formama koje omogućuju slobodno tržište. No, kako priča o napretku u ostvarivanju ljudskih prava, započetom prije više od pola stoljeća, ne uključuje stvarnu historizaciju niti uzima u obzir druge tendencije u političkom prostoru u kojemu su se pojavila, već inzistira na njihovoj apolitičnosti, u općeprihvaćenom i danas institucionaliziranom pristupu zaštiti ljudskih prava nema mjesta ispitivanju adekvatnosti ove forme. S druge strane, kao što je ovdje prikazano, pojedini/e teoretičari/ke upravo specifične povijesne okolnosti smatraju ključnima za odabir koncepta ljudskih prava i njegovu konstrukciju prvo, u pravno neobvezujućem obliku te potom u takvom koji pored zaštita za građane/ke omogućuje i širenje danas dominantnog ekonomskog sustava. Zbog toga je moguće reći kako je uvriježeni način prikazivanja zapravo apolitičan,

dok se konstruiranje značenja ljudskih prava te njihova primjena, trebaju misliti unutar šireg okvira i analizirati kao bitno historijski i politički uvjetovani.

Ovakvu percepciju u dominantom diskursu učvršćuje također i vezanost uz međunarodno pravo jer ono figurira kao odvojeno od politike, budući da izražava (navodno opća) načela iznad partikularnih interesa pojedinih država. Ali općeprihvaćeno razumijevanje apolitičnosti međunarodnog prava također je predmetom kritika, kao kod pravnikar Martti Koskenniemia. Za ovog je teoretičara ono neodvojivo od politike bez obzira na nadnacionalni karakter jer se formulacije i značenja termina za izražavanje povreda donose temeljem političkih odluka i rezultat su pragmatičnih kompromisa proizašlih iz političkih kalkulacija i samozaštite interesa individualnih država (usp. Koskenniemi 2004, također Scott 1994).

Pored okolnosti koje su mogle utjecati da se pravednost ostvaruje baš kao ljudska prava te da se ljudska prava oblikuju kroz međunarodno i nacionalno pravo, potrebno je dodatno sagledati i daljnje reperkusije ovakve konceptualizacije, prije svega koliko je samo pravo dobar odabir alata za borbu 'protiv moći'. Naime, ne radi se samo o tome da međunarodno obvezujuće pravne norme imaju poseban status u diskursu, već je o ljudskim pravima danas nemoguće govoriti izvan okvira međunarodnog prava kojim su i definirana (usp. Alston 2008:59). Dominantno razumijevanje toga što su, svodi ih na pitanja pravne struke i prevodi u tehničke pravne termine, ali ovakvu konceptualizaciju ne treba držati samorazumljivom i pozitivnom karakteristikom, kako pojedini kritičari/ke upozoravaju, nego manjkavošću i nedostatkom diskursa koji bi trebao služiti postizanju pravednosti, jednakosti i slobode. Dominacija prava u ovom diskursu nedvojbeno ima učinke na formuliranje problema kao i rješenja, a prvi među njima proizlazi iz isključujuće logike stvaranja pravnih normi. Naime, evidentno je kako pravom nije moguće obuhvatiti stvarnost u cjelini, niti predvidjeti i propisati sva postupanja. Tako isključiva pravna apropijacija ljudskih prava dovodi do konstruiranja ograničenog broja zahtjeva kao ljudskih prava, dok one nepravde koje nisu prepoznate pravom ne mogu biti nazivane povredama ovog tipa. Riječ je o dvostrukom učinku pravne artikulacije problema koji vidimo s jedne strane kao zaštitu nekih vrijednosti, no nezaštićenost svih drugih, s druge.

Zbog nužne ograničenosti pravnih normi, Makau Mutua ističe kako bi ovaj diskurs trebao biti fleksibilan s mogućnošću transformacije, a ne rigidan, no to se ne pokazuje u praksi (usp. Mutua 2009:IX). O upitnosti ostvarivanja pravednosti i jednakosti kroz pravo, Mutua govori na konkretnom primjeru Južnoafričke Republike i jamstava prava u kontekstu post aparthejda (usp. Mutua 2002:126-15). Primijetit će kako formalno priznavanje prava nije izmijenilo

marginaliziran i subordiniran položaj Afroamerikanaca/ki, a ograničenja pravnih instrumenata za postizanje pravednosti ne vidi samo u njihovom sadržaju već i okolnostima i uvjetima u kojima se nalazi osoba koja traži zaštitu putem prava. Budući da pravni mehanizmi zahtijevaju određenu razinu upoznatosti i umješnosti u upotrebi, kao i financijska sredstva, jamstvo prava nije pomoglo najvećem dijelu stanovništva kojima su ovakve vrste zaštita bile potrebne, jer je podrazumijevalo jednakost koju je tek trebalo postići. Ironično, reći će Mutua, zaštita prava donijela je čak dodatnu afirmaciju statusa ionako privilegiranim građanima/kama te se u društvu izgrađenom na sustavnom isključivanju dijela članova/ica, pravo ljudskih prava nije ispostavilo dobrim mehanizmom postizanja pravednosti (usp. Mutua 2002:137).

Dodatni problem ostvarivanja pravednosti i jednakosti pravom je i onaj kontekstualne zavisnosti pravnih formulacija. One se oblikuju u konkretnim političkim i ekonomskim okruženjima, stvaraju ih konkretni ljudi i usvajaju konkretne vlade (usp. Mutua 2002:39) zbog čega pravo ne reflektira neutralnu stvarnost već jednu interpretaciju, na što posebno ukazuju i feminističke kritike. U ovom smislu također možemo govoriti o restriktivnim i regulativnim učincima. Naime, osim što pojedine povrede nisu uključene, one koje jesu prezentirane su u ograničavajućem jeziku prava čija formulacija nije demokratičan proces već je u rukama državnih vlasti (ovo također vrijedi za međunarodno pravo ljudskih prava jer ga kreiraju članice Ujedinjenih naroda). Uz feminističke kritičare/ke i Douzinas posebno ističe reducirani kapacitet diskursa ljudskih prava za ispravljanje nepravdi zbog toga što su im u suvremenosti primarni stvaratelji politički autoriteti (usp. Duzinas 2009:48-49). Opravdano se može postaviti pitanje koliko i kakvih promjena sustava mogu polučiti instrumenti kada su nastali u sustavu samom, a Douzinas na njega odgovara sa skepsom prema potencijalu prava. Strukturiranje društvenih i političkih zahtjeva (koje ljudska prava neosporno čine) s jedne je strane poticaj na korištenje mehanizma iz samog poretka čime se poredak i afirmira, a s druge, znači formuliranje mnogih zahtjeva za pravednošću u diskursu prihvatljivom sustavu s, isto tako, prihvatljivim rješenjima (usp. Duzinas 2009:151).

Ponovno podsjećajući na feminističke kritike možemo reći i kako je pravni idiom ograničenog dosega kada je u pitanju artikuliranje pravednosti, posebice kada bi zahtjevi trebali izazvati strukturalne promjene sustava. Ovdje se ističe nemogućnost pravnog diskursa pa stoga i onog ljudskih prava za ispitivanje uzroka povreda, uključivanje ekonomskih odnosa u problematizaciju nejednakosti ili obeštećenje strukturalnih nepravdi. Ukratko, pravna konceptualizacija ograničava zamišljanje nepravde. Ovaj učinak regulacije i sistematizacije zahtjeva problematizirat će se posebno ponovno u trećem dijelu kao argument u prilog tezi

kako su suvremene upotrebe ljudskih prava strategije unutar liberalnog governmentality. Naime, njima se manje izravno i drugačije od zabranjivanja, prisile ili ograničavanja, određuju forma i opseg mogućih zahtjeva, kako bi se postavljali samo u odnosu državne vlasti, a što im omogućuje daljnje upravljanje stvarnošću.

No, vraćajući se na kritiku prava kao adekvatnog medija za ispravljanje nepravdi, valja spomenuti i primjedbu Tonya Evansa o načinu na koji su u međunarodnom okviru zaštite ljudskih prava, definirani žrtve i počinitelji te kakav događaj se smatra povredom i stoga jedini može oštećiti. Međunarodno pravo, naime definira povredu predmnijevajući postojanje počinitelja kojeg je moguće osuditi te isto tako postojanje pojedinačne žrtve, a bez nje nije moguće artikulirati povrede ljudskih prava niti nepravdu. Ova individualizirana anticipacija kršenja, ponajviše je hendikep dominantnog diskursa u adresiranju strukturalnih nepravdi navodi Evans:

„Ideja kako je potpuna odgovornost za sva kršenja ljudskih prava individualna, podrazumijeva da prekršitelji mogu biti identificirani, uhićeni, dovedeni pred sud da odgovaraju za svoja djela i ako budu proglašeni krivima, budu kažnjeni. Ponovno, dok je ovakvo postupanje blisko mnogima te je stoga „zdravorazumsko“ ono zanemaruje potencijal za pronalaženje strukturalnih uzroka kršenja. Ponovimo, strukture nisu subjekti u međunarodnom pravu.“ (Evans 2005a:71-72)

One nepravde sistemskog karaktera koje utječu na mogućnosti ravnopravne participacije u društvenom ili političkom životu, za najveći broj stanovnika/ca svijeta ili one u vezi s ekonomskim režimom, posebice ako ih nije počinila država, uopće se ne mogu nazivati kršenjem ljudskih prava. Upravo zbog toga će Evans reći kako pravo „Maskira strukturalne nejednakosti“ definiranjem odabranih postupanja kao nepravednih, no kako ostavlja po strani i izvan mogućnosti apeliranja na ljudska prava, nepravde uzrokovane djelovanjem ekonomskog poretka (usp. Evans 2005:1063, 2005a:52-54).

Nadalje, pristajući uz njih, države implicate usvajaju jednu vrlo specifičnu verziju potrebne zaštite i pravednosti kao i političkog te ekonomskog poretka, a rijetki teoretičari/ke, kao što je primjerice Stephen Gill, u činu usvajanja ovih normi vide i šire učinke na budućnost. Gill naglašava produktivnu dimenziju u podržavanju ekonomskog poretka jer kao i Evans, koji primjećuje specifičnu ograničenost sadržaja ekonomskim poretkom, smatra kako donošenje ustava i zakona koji vrednuju individualna prava i slobode pojedinca/ke, najvećim dijelom služi zaštiti kapitala od „eksproprijacije nacionalizacijom ili regulacijom“ (Gill 2002:56).

Učinci usvojenih dokumenata, u sadašnjosti su učvršćivanje sustava, a u odnosu na budućnost oni će predstavljati okvir budućim vladama i donošenju svih drugih propisa (usp. Gill 2002:47-48). Tako se, pokazuje Gill, usvajanjem međunarodnih normi ljudskih prava, pravila postavljaju i za budućnost te stoga one i dugoročno onemogućuju redistributivne politike ili propise koji bi smanjili ekonomske nejednakosti (usp. Gill 2002).

Iz svih iznesenih interpretacija pokazuje se kako dominantna konceptualizacija ljudskih prava u pravu ima učinke koji osporavaju ideju o međunarodnom pravu kao vrhuncu razvoja unutar dugotrajne borbe za pravednost i jednakost. Kao što je pokazano, pravo nužno ograničava zahtjeve - s jedne strane formom koja isključuje te s druge, implicitnim promoviranjem partikularnih pozicija koje u pravu postaju univerzalno valjane i obvezujuće. U naredna dva poglavlja, u svrhu daljnjeg istraživanja potencijala suvremenih ljudskih prava za osporavanje sustava, tematizira se realizacija pojedinih konkretnih načela – univerzalnosti i nedjeljivosti. Riječ je o nosivim vrijednostima diskursa ili horizontalnim načelima te stoga valja vidjeti koja su njihova značenja u suvremenom kontekstu te koliki im je potencijal za destabilizaciju postojećeg političkog i ekonomskog poretka.

2.2.2 Univerzalnost ljudskih prava - pravednost bez države i državljanstva

Međunarodnim dokumentima ljudska prava su proglašena univerzalnima i nedjeljivima.⁵⁴ Smisao ovih nadnačela je zaštita svih pravno prepoznatih prava svim ljudskim bićima. Budući da se radi o temeljnim načelima, predmet ovog i sljedećeg poglavlja su kritičke interpretacije koje preispituju konstrukciju njihova značenja i pokazuju vezanost s drugim dominirajućim aktualnim političkim konceptima. Ujedno time pokazuju i ograničenost suvremenog diskursa ljudskih prava za supstancijalnu kritiku sustava.

Načelo univerzalnosti moguće je razmatrati iz kulturno-relativističkih motrišta i problematizirati pojedina prava pokazujući njihovo izvorište u političkoj i pravnoj tradiciji Zapada.⁵⁵ No, u okviru razmatranja političkog potencijala diskursa ljudskih prava u cijelosti, ovdje će se izdvojiti kritike usmjerene revidiranju kapaciteta proklamacije univerzalnosti za destabilizaciju tradicionalnih političkih kategorija.

Za početak, valja primijetiti kako je ideja univerzalnosti primjene prava u proturječju sa činjenicom organizacije života u odvojenim političkim zajednicama s nacionalno obvezujućim pravnim sustavima. Načelo univerzalne primjene ljudskih prava na sve stanovnike/ce svijeta, neovisno o tome u kojoj državi žive, moguće je naime, tumačiti samo kao idealistični zahtjev jednakovrijednosti, dok je u stvarnosti konkretne zahtjeve moguće postaviti samo pred konkretne državne vlasti. O aspiracijskoj, više no praktičnoj naravi ovog fundamentalnog načela svjedoče i formalno zajamčene procedure zaštite ljudskih prava iz pojedinih međunarodnih dokumenata. Naime, kada takvi postupci jesu predviđeni i kada daju mogućnost individualnog obraćanja tijelu uspostavljenom za praćenje i nadzor, definirani način obeštećenja povrijeđene osobe je izdavanje gledišta ili preporuke državi, nalog državi da osigura neponavljanje postupka kojim je pravo prekršeno te uputa da o učinjenom obavijesti nadležno međunarodno tijelo. Dakle, osim što se ispravljanje povrede i eventualna naknada štete ponovno trebaju odviti na razini pojedine države, ne postoje niti sankcije ukoliko prekršitelj ne postupi sukladno danim preporukama. Ako se ovakva primjena univerzalno valjanih odredbi i propituje u dominantnom diskursu, kritika je usmjerena na nepoštivanje i polazište je zagovaranju bolje i jasnije pravne regulacije kao i osnaživanja postojećih mehanizama (usp. Evans 2005a:70-72), a ne umreženosti diskursa sa širim političkim imaginarijem.

⁵⁴ Vidjeti fusnotu 38.

⁵⁵ U tom kontekstu Anthony Padgen tvrdi kako su sam pojam i ideja uspostave političkog poretka temeljenog na pravu i zakonima nastali na europskom tlu u periodu starog Rima (usp. Padgen 2003) te kako nema „samostalne koncepcije prava izvan ove kulture“ (Padgen 2003:172).

O paradoksu univerzalnosti kao realno nemogućem (ali i nepoželjnom) modelu zaštite za sva ljudska bića, dok su politička i pravna realnost nacije države, pisala je među prvima Hannah Arendt (Arendt 1962). U poglavlju knjige „*The Origins of Totalitarianism*“ naziva „*The Perplexities of the Rights of Man*“ Arendt problem s univerzalnošću identificira u apstraktnoj ideji ljudskog bića prisutnoj u postojećim normama, a kakvog nema u stvarnosti, budući da je čovjek uvijek pripadnik neke političke zajednice (usp. Arendt 1962:290-302). Ispraznost koncepta univerzalnih prava čovjeka, za Arendt se pokazala tijekom masovnog izbjeglištva na području Europe u prvoj polovini 20. stoljeća. Tada je, naime, po prvi puta u povijesti napustivši vlastite države rođenja, veliki broj ljudi postao izbjeglicama te tako izgubio mogućnost pozivanja na prava garantirana statusom državljanstva. Univerzalna prava za njih su se ispostavila politički i praktički neupotrebljivima upravo u trenutku kada su postali „ljudima naprosto“, odnosno izgubili poveznicu s političkom zajednicom čiji članovi/ce su bili/e (usp. Arendt 1962:292-296).

Kritika Arendt ne teži ukazati na prijetvornost proklamacije o univerzalnosti u ideji prava čovjeka, već na manjkavost i neadekvatnost (ali i regresivnu komponentu) zaštite općenite ljudskosti jer u njoj zajednički nazivnik može biti samo ono biološko. Premda ne smatram kako se univerzalnost kontinuirano ispostavlja neprimjenjivom zbog apstraktno konceptualizirane zaštite (štoviše, u današnja ljudska prava su upisana vrlo konkretna i pristrana značenja ljudskog bića), smatram kako je temeljno polazište kritike Arendt ključno za razumjeti ograničeni doseg ovih prava. Doduše, suvremeni kontekst se razlikuje od onoga na koji se Arendt referira, budući da danas postoje međunarodno valjani pravno obvezujući instrumenti zaštite ljudskih prava, ali je njeno tumačenje jasno artikuliralo vezanost političkog identiteta uz mogućnost ostvarivanja prava, koja se još radikalnije danas nastavlja. Naime, iako je u sustavu uspostavljene međunarodne zaštite načelo univerzalnosti proglašeno temeljnim, u stvarnosti se prava još uvijek jamče samo državljanima/kama, odnosno kako govori Kristen Hill Maher „univerzalna osobnost subordinirana je državljanstvu kao temelju za prava“ (Hill Maher, 2002:21). Costas Douzinas također u ovom kontekstu govori kako su ljudska prava omogućila legitimno isključivanje po ključu pripadanja naciji, budući da države postaju isključivo odgovorne za zaštitu svojih građana/ki, a građanstvo postaje uvjet za mogućnost traženja navodno univerzalnih zaštita (usp. Duzinas 2009:141). Premda su suvremena ljudska prava jedino sredstvo za borbu protiv aktualnih opresivnih struktura, rješenje za nejednakosti, potlačenost ili eksploataciju, kada su posljedica nepripadanja ijednoj političkoj zajednici (kao u slučaju apatrida ili osoba bez državljanstva), danas je predviđeno u

obliku jamstva prava na pripadanje sustavu, a ne na njegovoj destabilizaciji. Formalno nepripadanje ijednoj političkoj zajednici i dalje je zapreka ostvarivanju drugih prava⁵⁶, a općeprihvaćena strategija kojom se ova temeljna i problematična vezanost uz tradicionalne političke kategorije 'rješava', je proglašavanje državljanstva ljudskim pravom te djelovanje na smanjivanju broja osoba bez ovog statusa⁵⁷. Tako nedostatak prava čovjeka koji Arendt identificira, odnosno nemogućnost zaštite bez priznatog političkog identiteta, suvremenim diskursom ljudskih prava nije prepoznata kao supstancijalna ograničenost kategorija s kojima baratamo, nego kao tehničko pitanje o tomu što sve pravom treba obuhvatiti. Ironično, s obzirom da se ova prava drže alatom za borbu 'protiv moći' i sustava, njima je veza između državljanstva i prava dodatno afirmirana kada državljanstvo postaje univerzalno ljudsko pravo. Usput također valja spomenuti i učinke prava na državljanstvo iz perspektive proširenja opsega polja za djelovanje državnih vlasti. Naime, dužnost osiguravanja državljanškog statusa svima, omogućuje nametanje obveze građanima/kama da svoje statuse prijavljuju državi (poput rođenja, smrti, preseljenja) čime ujedno državne institucije lako prikupljaju i akumuliraju znanja o populaciji na nekom teritoriju (broju državljana/ki, godinama rođenja, mjestu prebivanja i drugo). Također, ona stvara potrebu za osnivanjem institucija s nadležnošću u vezi ovih pitanja, odgovornih za definiranje niza administrativnih postupaka i praksi koje država sada može (štoviše mora) legitimno provoditi.

Premda su ljudska prava diskurs temeljen na univerzalnoj primjenjivosti, za njihovu su zaštitu i dalje primarno odgovorne države, a razumijevanje univerzalnosti u njemu se zaustavlja na proklamaciji valjanosti prava za sve. Vezanost sa statusom državljanstva pokazuje upitnim njihov potencijal za destabilizaciju odnosa moći jer je vidljivo kako se u ovom diskursu ne mogu preispitati postojeće političke kategorije, čak ni kada su prepreke ostvarivanju ljudskih prava za čitave skupine ljudi.

⁵⁶ U članku „*Between Citizenship and Human Rights*“ Kate Nash problematizira nejednaku primjenu standarda ljudskih prava uvjetovanu činjenicom kako njihovo ostvarivanje ovisi o statusu državljanstva. Budući da neke države poštuju i štite ljudska prava, a neke ne te uzimajući u obzir društvene i ekonomske nejednakosti u samim državama, mogućnosti traženja zaštite nisu unificirane. Zbog toga, prema ovoj autorici, nije moguće reći kako međunarodno priznata ljudska prava doprinose smanjenju nejednakosti ili postizanju veće pravednosti, već prije kako se stvaraju različita postupanja i kategorije osoba, njihovom primjenom u kombinaciji s različitim čimbenicima na nacionalnim razinama (usp. Nash 2009).

⁵⁷ Konvenciju o pravnom statusu osoba bez državljanstva Ujedinjeni narodi donijeli su 1954. godine, a nedugo zatim i drugi dokument koji regulira ova pitanja - Konvenciju o smanjenju broja osoba bez državljanstva(1961). Osim putem pravnih formi, cilj smanjenja apatridnosti se u dominantnom diskursu promovira i kroz one savjetodavnog i edukativnog tipa, kao što je primjerice priručnik „*Državljanstvo i apatridnost: Priručnik za parlamentarce*“ (Achiron 2005).

Zadržavanje postojećeg političkog imaginarija koji pretpostavlja države, proizvodi učinke koji nisu u vezi s ostvarivanjem pravednosti, jednakosti ili slobode, ali i priječi ovaj diskurs u adresiranju nepravdi kada su tradicionalne političke kategorije dovedene u pitanje drugim političkim ili društvenim događajima, kao što je pokazala Arendt.

U ovom kontekstu značajno je spomenuti i interpretaciju ljudskih prava Giorgia Agambena, koji se poziva na Arendt (Agamben 2000). U promišljanju djelovanja političke moći u suvremenosti, Agamben koristi ambivalentan odnos državljanstvo-ljudska prava kako bi pokazao opasnosti vezivanja članstva u političkoj zajednici s ljudskim biološkim životom. Naime, djelovanjem suverene moći kroz format prava te napose kroz ljudska prava, odvija se upis reduciranog (biologiziranog) značenja ljudskosti u politički poredak, odnosno kako Agamben govori: „Ljudska prava u stvari predstavljaju prije svega originalnu figuru za upisivanje prirodnog golog života u političko-pravni sustav nacije-države“ (Agamben 2000:20). Njegovo tumačenje ljudskih prava polazi s pretpostavkom kako je naš život organiziran kroz pravo, a ona ljudska, izravno uvode ljudski život u politički poredak, što ujedno znači kako čovjek biva inkorporira kroz onu dimenziju koja može biti ubijena, odnosno kao „goli život“ (Agamben 2006:79-80). Nadalje, budući da pravo funkcionira u „logici iznimke“ (to jest, njegova uspostava počiva na odluci suverena, čija figura izmiče poretku i koji ga može staviti van snage) moguće je reći kako je jamstvo pravednog postupanja u suvremenosti dio sustava s permanentnim potencijalom biti radikalno ukinutim. Naime, pravo se prema ljudskom životu također odnosi u strukturi iznimne, uključujući ga u poredak „kroz vlastitu suspenziju“, odnosno suspenziju suverene moći da ga uništi⁵⁸ (usp. Agamben 2006:18-32). Normalno funkcioniranje tako konceptualiziranog sustava štiti život, no događaj izvanrednog stanja je uvijek prisutna mogućnost, a tada je i biološka egzistencija izravno izložena uništenju. Agamben pokazuje kako široko postavljenim jamstvima zaštite u poretku koji može biti ukinut, oduzimanje istih, biva većeg opsega. Zbog toga suspenziju pravnog poretka *in toto*, koja karakterizira logor, smatra njegovim pandanom i naličjem suvremenosti (usp. Agamben 2000:41, 2006:22).

Arendt pokazuje kako ljudska prava nisu mogla (niti danas mogu) zaštititi izbjeglice, odnosno one nezaštićene i nevine ljude bez pravnog statusa i za njih odgovorne države (usp. Arendt 1962:292). Ovaj paradoks Agamben dodatno razrađuje, sugerirajući kako je poredak u

⁵⁸ Ovu suspenziju Agamben oprimjeruje pomoću figure „*Homo Sacera*“ kodificirane u rimskom pravu kao život kojeg nije moguće žrtvovati, ali ga je moguće ubiti, to jest onaj nad kojim je suverena moć apsolutna (usp. Agamben 2006:66-68).

kojemu pravom definiran status (primjerice ovdje problematizirano državljanstvo) jedini jamči zaštitu od neograničene i potencijalno smrtonosne moći suverena, opasan sam po sebi, budući da može biti stavljen van snage (Agamben 2000:43-44). Stoga za Arendt obespravljene status osobe kao izbjeglice, a za Agambena logori, nisu anomalije, nego figure i mjesta omogućena političkim poretkom suvremenosti, a današnja ljudska prava zasigurno ne mogu spriječiti njihovo pojavljivanje. Njihova zavisnost o državljanstvu u najmanju bi ruku trebala čuditi s obzirom na povijesne okolnosti u kojima su formulirana, no kao što i Douzinas govori, drugi motivi bili su u pozadini proklamacije univerzalnih ljudskih prava. Tako se, suprotno načelu univerzalne primjenjivosti, problematično vezivanje državljanstva sa zaštitom, u dominantnom diskursu afirmira u formi pretvaranja državljanstva u ljudsko pravo, a time se i ostvarivanje pravednosti značenjski utvrđuje u granicama postojećeg poretka.

2.2.3 Ne(do)djeljivost ljudskih prava

Uz univerzalnost, horizontalna načela uključuju i nedjeljivost ljudskih prava. Poblize gledano, ovim terminom se izražava jednakovrijednost svih prava navedenih u međunarodnim ljudskopravnim dokumentima te nužnost njihova jednakog poštivanja i ostvarivanja. No, istovremeno je rasprava oko toga jesu li socijalna i ekonomska prava ljudska te koje su obveze država po pitanju njihova osiguravanja, opće mjesto prijepora u ovom diskursu. Koji odgovori će biti dani na ova pitanja, zavisi od konceptualnih razlika u opravdanjima polazišne osnove za posjedovanje prava. Kada se tvrdi kako u političkim sustavima trebaju biti zajamčena zbog toga što svi ljudi imaju neotuđivo dostojanstvo ili mogućnost za djelovanje koje treba štititi ili stoga što su moralna bića, tada je prioritet dan građanskim i političkim pravima. Korpus normi o čijoj provedbi države trebaju brinuti tada obuhvaća samo zaštite od arbitrarnih postupanja državnih vlasti u političkom prostoru, dok dužnosti po pitanju osiguravanja materijalne egzistencije, socijalnog te zdravstvenog osiguranja ili obrazovanja ne ulaze u njihove nužne obveze (npr. Ignatieff 2003). Nasuprot ovom viđenju, gospodarska, socijalna i kulturna prava se smatraju nužnim minimalnim standardima pravednog postupanja u pristupima ljudskim pravima s utemeljenjem na zajedničkim biološkim ili funkcionalnim karakteristikama ljudskih bića ili na činjenici života ljudi u društvima. Promatrano na razini opsega jamstava, aktualne rasprave odvijaju se, dakle, na relaciji za ili protiv uključivanja socijalnih i ekonomskih prava u nužne minimalne zaštite pri čemu se građanska i politička nikada ne dovode u pitanje. Njihova neupitnost temelji se na rasprostranjenom stavu kako je oko ovih vrsta zaštita konsenzus postignut, budući da im univerzalnost nije upitna, a za njihovo osiguravanje nije potrebno djelovanje državnih vlasti, već sudržavanje od njega. Zbog toga ih se u opreci s gospodarskim, socijalnim i kulturnim naziva i negativnim pravima. S druge strane, pozitivna prava ovise o konkretnim materijalnim i financijskim prilikama pojedinačnih država i njihova realizacija iziskuje aktivni angažman državnih vlasti. Za implementaciju pozitivnih prava nužna je izgradnja financijski skupog sustava, ali kako neki autori/ce tvrde, može bitno i ugrožavajućeg za građanska i politička (poput prava vlasništva), već ovisno o tome koliko bi egalitarno država organizirala redistribuciju resursa.

Pojedini politički teoretičari/ke kao i filozofi/kinje rezolutno odbacuju koncepcije koje bi širile listu povrh građanskih i političkih prava (npr. Ignatieff 2003, Cranston 2001, Weede 2008). Svrha i smisao ljudskih prava u ovim interpretacijama su zaštita od arbitrarnog i nepravednog postupanja državnih vlasti te ih stoga moraju ograničavati, a ne poticati na djelovanje, posebice ne u nekim sferama života (prije svega onoj ekonomije) (usp. Evans

2005a:79-85). Zanimljivo je detaljnije razmotriti središnju argumentaciju ovih (neo)liberalnih teoretičara/ki protiv jamstva gospodarskih, socijalnih i kulturnih prava. Nju se može sažeti na sljedeći način: kontrola 'moći' države kojom se stvaraju uvjeti za slobodu pojedinaca/ki treba se provoditi kroz priznavanje građanskih i političkih prava. Za njihovo ostvarivanje ne trebaju dodatne intervencije države jer se jamče propisima, odnosno realiziraju se kroz suzdržavanje od djelovanja. S druge strane, osiguravanje realizacije gospodarskih, socijalnih i kulturnih prava podrazumijeva nepoželjna djelovanja državnih vlasti koja mogu ograničiti slobodu te stoga niti ona sama nisu poželjna. Reprezentativan stav unutar ovakvog razumijevanja je onaj liberalnog teoretičara Erich Weede (usp. Weede 2008). Za njega je ključna razlika između negativnih i pozitivnih prava u legitimno dopuštenom opsegu intervencija državnih vlasti. Budući da se država financira od poreza, kada osigurava određeni socijalni standard i zaštitu svojim građanima/kama ona nužno zadire u njihova građanska prava, točnije pravo vlasništva, govori Weede (usp. Weede 2008:38-42). U ovoj argumentaciji navodi se i kako će se kroz zajamčena osobna prava i slobode neminovno spontano realizirati također i ona gospodarska te socijalna, zbog čega je njihovo prvenstvo neosporno, a upitno je treba li druga prava uopće ikada osigurati.

Valja ukazati na dvije nosive komponente ovog stava koje ga čine nepotpunim. Prva je sugerirana uzročno-posljedična veza između realizacije dviju generacija prava. Primjetno je, naime, kako je protumačena jednostrano jer se fokus stavlja samo na učinke koje bi za ostvarivanje negativnih prava (navodno) imalo osiguravanje onih pozitivnih. Nikakve reperkusije na mogućnost korištenja građanskih i političkih prava ne primjećuju se u slučaju kada su ekonomska ili socijalna prava neosigurana, dok se one jasno pokazuju u stvarnosti, primjerice u nemogućnosti siromašnih ili neobrazovanih ljudi da koriste jamstva dana u političkom prostoru. Druga komponenta je pretpostavljeno nedjelovanje države kada je riječ o osiguravanju građanskih i političkih prava. Ovo (rašireno) shvaćanje u potpunosti propušta primijetiti kako se politička organizacija života sa zajamčenim političkim i građanskim pravima, sastoji od postupaka i institucija kroz koje se ona provode, a njih organiziraju upravo državne vlasti. Suprotno stavu protivnika pozitivnih prava, kakav iznosi i Weede, evidentno je kako u političkoj organizaciji života u suvremenosti, države također imaju pozitivne obveze u odnosu prema negativnim pravima, koje izvršava specifični institucionalni aparat jednako financiran od poreza. Kao prvo, institucije izvršne vlasti administriraju provedbu ovih prava (primjerice spomenuto reguliranje statusa državljanstva, osiguravanje provedbe izbora, vođenje različitih evidencija potrebnih za ostvarivanje političkih i građanskih prava i slično).

Nadalje, osim putem institucija izvršne vlasti, ostvarivanje građanskih prava odvija se i na sudovima, a naposljetku tu su i institucije zakonodavne vlasti odgovorne za donošenje nacionalnih propisa (među njima i onih koji definiraju ovakve zaštite). Ukupnost njihovog djelovanja čini suvremene države i bez njih se suvremena ljudska prava ne bi mogla pojaviti niti koristiti. Stoga je vidljivo kako neprihvatanje ekonomskih i socijalnih prava u ovom shvaćanju, nije poduprto plauzibilnom argumentacijom, nego proizlazi iz manjkavih uvida o vezama između ovih i negativnih prava te zanemarivanja činjenice postojanja sustava za administriranje građanskih i političkih prava.

Sadržaj rasprava kakve se vode u teorijskom prostoru bitan je za razumijevanje načina na koji je načelo nedjeljivosti inkorporirano u međunarodne norme te na koji se ekonomska i socijalna prava danas ostvaruju. Posebice stoga što na deklarativnoj razini ona formalno pripadaju korpusu ljudskih prava, neovisno o istaknutim teorijskim osporavanjima.

Naime, ova prava su definirana međunarodnim pravom, no snaga zahtjeva njihova poštivanja vidljiva je iz usporedbe s jamstvom građanskih i političkih prava. Već spomenuta činjenica donošenja dva umjesto jednog dokumenta⁵⁹, s podjelom prava kakva ne postoji u Općoj deklaraciji, kao i razlika među njima na razini jezičnog izričaja, govore o djelomičnom priznavanju načela nedjeljivosti u diskursu ljudskih prava. Tako Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima državama nalaže njihovo jamčenje i postupanja koja će ih osigurati, dok su formulacije dužnosti iz Međunarodnog pakta o gospodarskim, socijalnim i kulturnim pravima značajno ublažene (usp. Duzinas 2009:47).⁶⁰ Može se primijetiti kako su države dužne neodgodivo postupati u vezi osiguravanja prvih, dok realizacija drugih može teći postepeno. Premda je sličnost upotrebljivanih formulacija između dva dokumenta generalno gledano vrlo velika, one se primjetno razlikuju u propisivanju modaliteta osiguravanja prava, pri čemu građanska i politička imaju izravniju i čvršću zaštitu.

Uz fleksibilno normativno određenje poštivanja socijalnih i ekonomskih prava valja reći i kako su upravo ona danas najčešće kršena prava, neovisno o tomu prepoznaje li ih nacionalni

⁵⁹ Misli se na Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima i Međunarodni pakt o gospodarskim, socijalnim i kulturnim pravima.

⁶⁰ Dinamika i minimalni standardi osiguravanja gospodarskih, socijalnih i kulturnih prava definirani su člankom 2., st. 1. Međunarodnog pakta o gospodarskim, socijalnim i kulturnim pravima. Ovaj članak glasi: „Svaka država stranka ovoga Pakta se obvezuje da će samostalno i putem međunarodne pomoći i suradnje, osobito gospodarske i tehničke, i do krajnjih mogućnosti svojih raspoloživih izvora, poduzeti mjere kako bi *postupno* postigla puno ostvarenje prava priznatih u ovom Paktu, uz korištenje svih odgovarajućih sredstava, osobito donošenjem zakonskih mjera“ (Međunarodni pakt o gospodarskim, socijalnim i kulturnim pravima, moj kurziv). Ovakva neodređenost i fleksibilnost u formuliranju očekivanih načina provedbe ne može se pronaći u Međunarodnom paktu o građanskim i političkim pravima.

pravni sustav (usp. Pogge 2002:29). Kako pojedini/e kritičari/ke pokazuju, njihova provedba je ovisna o tržišnoj ekonomiji čije funkcioniranje bi mogla ugroziti, no ekonomski režim nije osporavan dominantnim diskursom ljudskih prava, iako je jasno kako je najveći broj nepravdi - od siromaštva i gladi do ekonomske eksploatacije i marginalizacije - proizvod upravo organizacije ekonomije (usp. Stammers 1993, 1995, Chimni 2004, Evans 2005, 2005a, Erni 2009). Evans stoga tvrdi kako ljudska prava danas postoje u obliku prihvatljivom za ekonomski poredak te čak i u onim političkim i ekonomskim okruženjima gdje izgovor nepoštivanja nije napredak i razvoj, samo građanska i politička figuriraju kao neosporna (usp. Evans 2005:1054-1066, 2005a:41-52, 55-74, 79-90, Kirkup i Evans 2010). Pravni diskurs formalno jamči jedinstvo prava i njihovu nedjeljivost, no Evans smatra kako njihovu upotrebu uvjetuju druge silnice, ponajprije ekonomski režim i „tržišna disciplina“⁶¹ (Evans 2005:1061-1062, 2005a:41-52). U dominantnom diskursu se promoviraju one slobode koje omogućuju nesmetano funkcioniranje slobodnog tržišta, ali kao što smo vidjeli, ovo razumijevanje prate i teorijske rasprave u kojima su građanska i politička prava uvijek dio ljudskih, dok se socijalnim i ekonomskim ovaj status osporava. Stoga dominantna interpretacija pozicije ovih prava i odabir prioriteta zaštite u praksi, pokazuju kako je promoviranje građanskih i političkih prava također posljedica širih političkih i ekonomskih kretanja. Evansov stav po tom pitanju je jasan jer favoriziranje negativnih prava vidi kao izravno povezano s težnjom zadržavanja kapitalističkog sustava proizvodnje te govori kako:

„[...] obrana ljudskih prava kao građanskih i političkih prava, uključujući pravo na posjedovanje i slobodno raspolaganje vlasništvom, promovira akumulaciju kapitala na račun distributivnih politika koje bi mogle osnažiti one siromašne.“ (Evans 2000:419)

Valja stoga zaključiti kako su suvremene interpretacije opsega potrebne zaštite od nepravdi, u dominantnom diskursu ljudskih prava, nepotpune te kako ne osporavaju postojeći poredak. Kao što smo vidjeli i u kritičkim čitanjima u prethodnom poglavlju, zaštitu primarno definira međunarodno pravo, a u odnosu na socijalna i ekonomska ono je nedovoljno određeno te se stoga može selektivno provoditi. Razloge kritičari/ke pronalaze u prevladavajućem shvaćanju primata građanskih i političkih prava, kontekstualno determiniranom ekonomskim poretkom i nastojanjima da se održi. Slabiji intenzitet zaštite u normama i raširena kršenja socijalnih i

⁶¹ Preuzimajući Foucaultovu tvrdnju o supostojanju normativnog okvira i prava s jedne strane te disciplina koje strukturiraju postupanja 'ispod' razine normi s druge, Evans tvrdi kako je međunarodno pravo ljudskih prava formalna nadstruktura ispod koje djeluje „tržišna disciplina“ strukturirana globalnim tokovima kapitala (Evans 2005:1061-1062, 2005a:41-52). Tržišna disciplina je određujuća za način na koji će se normativni okvir upotrebljavati te je ključni razlog supremacije onih prava koja omogućuju cirkulaciju kapitala (usp. Evans 2005a:48).

ekonomskih prava govore u prilog parcijalne konceptualizacije načela nedjeljivosti u suvremenom diskursu. Postojeći ekonomski odnosi nesumnjivo uzrokuju velik broj nepravdi i nejednakosti, a dominantni diskurs ljudskih prava ih ne adresira mimo fleksibilnog jamstva takozvanih pozitivnih prava. Budući da on sve više postaje jedinim diskursom za traženje pravednosti, zaključno možemo reći kako u postojećoj formi, neizravno sudjeluje u održavanju postojećeg ekonomskog poretka.

2.2.4 Neokolonijalna administracija kroz ljudska prava

Posljednji aspekt suvremenih interpretacija i upotreba ljudskih prava koji će se razmatrati iz kritičkih perspektiva su učinci procedura uspostavljenih za njihovu implementaciju na međunarodnoj razini. Naime, pojedini teoretičari/ke o postojećem sustavu govore podsjećajući na još jednu okolnost povijesnog i političkog nastajanja univerzalnih normi te u ovom okviru ponovno primjećuju šire učinke primjene univerzalnih prava od osiguravanja pravednosti, jednakosti i slobode.

U ovom poglavlju iznijet će se ona promišljanja suvremenih zaštita od nepravednih postupanja, u kojima je naglasak na istovremenosti pojavljivanja univerzalno valjanih prava, postupaka te tijela s nadsudborskom nadležnošću, s procesom dekolonijalizacije. Pritom fokus neće biti na kritikama zapadnog etnocentričnog koncepta ili sadržaja današnjih ljudskih prava, već na rasprostranjenim načinima implementacije kao strategijama neokolonijalnog administriranja zemalja 'Trećeg svijeta'.

Uvođenje međunarodne nadležnosti u ostvarivanje ljudskih prava nije izmijenilo političku organizaciju života u okvirima nacionalnih država, ali je državne vlasti proglasilo odgovornima za njihovu zaštitu i promicanje, unutar nacionalnih granica, s mogućnošću da vanjski autoriteti preispituju učinkovitost vršenja ove zadaće (usp. Donnelly 2003, Ignatieff 2003, Duzinas 2009). Pojavljivanjem zaštite prava pojedinaca/ki zbiva se transformacija u shvaćanju dotadašnje uloge međunarodnog prava, kojim su se uređivali isključivo odnosi među državama, bez postojanja instance koja bi prosuđivala o njihovom odnošenju prema vlastitim građanima/kama (usp. Mutua 2007:51). Također primjetna je i pojava pravne unifikacije kakva ne postoji u drugim područjima prava (usp. Duzinas 2009:48-49). Historijski kontekst ovih transformacija nije zanemariv i neki teoretičari/ke primjećuju usporednost ekspanzije mehanizama nadzora provedbe ljudskih od perioda nakon Drugog svjetskog rata, s procesom nastajanja novih nacionalnih država na područjima koja su do tada bila pod kolonijalnom vlašću.

Među njima je i teoretičar međunarodnog prava Anthony Anghie, prema čijem viđenju je pojava suverenih država na kolonijaliziranim područjima nedvojbeno povezana s pojavom međunarodnih institucija i propisivanja obvezujućih nadsudborskih standarda. Kako Anghie objašnjava, kroz retoriku i instrumente zaštite ljudskih prava, novoosnovane suverene države u isti mah su s oslobođenjem stavljene pod legitiman nadzor zapadnih političkih autoriteta (usp. Anghie 2004:254, također i Mutua 2002:31-38). Zbog toga procedure implementacije možemo tumačiti kao posljedicu slabljenja formalnog političkog autoriteta 'Zapadnih' nad

zemljama 'Trećeg svijeta' kojima se omogućava nastavak nadzora (doduše, ne izravno zapadnih državnih vlasti, ali zapadnih stručnjaka/inja i tijela sa sjedištima na Zapadu).

Isto stajalište iznosi i Barry Hindess u tekstu „*Liberalism – what's in a name?*“ držeći kako su se putem međunarodnih instrumenata, pa i onih ljudskih prava, suptilnijim sredstvima nastavile dominacija i imperijalna vladavina (usp. Hindess 2004). Hindess smatra kako su nastanak suverenih država i uspostava nacionalnih državnih vlasti u koloniziranim zemljama diskvalificirali do tada upotrebljavanu retoriku opravdanja kolonizatorskih pothvata, u bitnome determiniranu progresivističkom logikom i stavom o hijerarhičnosti poretka ljudskih društava (usp. Hindess 2004:34). Stoga su u ovom trenutku formulirane manje moralno problematične, nove strategije nadzora i nastavljanja kolonijalizacije, poput određivanja kriterija razvijenosti (kao što su demokratski državni ustroj, razvijeno civilno društvo, poštivanje ljudskih prava, antikorupcija) posredstvom kojih je ponovno bilo moguće govoriti o nedostacima i o potrebni intervencija (usp. Hindess 2004:34).

U ovoj perspektivi, ljudska prava analizira također i Makau Mutua. Ovaj autor naglašava zapadni etnocentrizam međunarodnih normi te primjećuje kako se legitimnost intervencija koje slijede nepoštivanje navodno univerzalnih standarda, izvodi iz prihvaćanja ograničenog i parcijalnog značenja univerzalnih prava (usp. Mutua 2002:3-8). Pristranost u nadnacionalnim standardima možemo vidjeti kroz suvremene provedbe, odnosno u primarnoj obvezi država 'Trećeg svijeta' da postignu ove standarde te da s njima usklade vlastitu političku organizaciju (usp. Mutua 2002:15-22). U vezi učinaka proizvedenih djelovanjem uspostavljenih institucija i primjenom procedura implementacije, Mutua izražava stav blizak onom Hindessovom, o suptilnijim metodama kolonijalističkog upravljanja, no s istim učincima. Naime, tvrdi kako norme ljudskih prava ne propisuju izravno uvođenje institucija zapadnog tipa, no implicite podrazumijevaju njihovo kreiranje (pravo na pošteno suđenje primjerice zahtijeva neovisno pravosuđe i jurisprudenciju po modelu zapadnih država) (usp. Mutua 2002:23-24). Sustav za zaštitu ljudskih prava koncipiran je tako da se izvješćuje i mjeri te posljedično uspoređuje, a budući da su norme za sva postupanja zapadne provenijencije, Mutua također smatra kako ovaj diskurs omogućuje zahtijevanje promjena, nadzor nad provedbom i daljnje intervencije u 'problematične' države. Prema njegovoj interpretaciji, današnja ljudska prava stoga predstavljaju oblik kulturnog imperijalizma (Mutua 2002:31-34).

Posebno je zanimljivo u ovom kontekstu razmotriti danas rašireni koncept dobrog upravljanja (engl *Good Governance*) koji uključuje i postupanje državnih vlasti usklađeno sa suvremenim ljudskim pravima. Proglašavanje dobrog upravljanja poželjnim standardom ima političke učinke rangiranja i usklađivanja sa zapadnim institucionalnim i normativnim uređenjima koje

smo vidjeli, ali kako tvrde neki autori/ce, istovremeno ima i one ekonomske. Naime, promjene unutarnjih uređenja država kakve iziskuje, pogoduju daljnjoj globalizaciji tržišta i liberalizaciji nacionalnih zakonodavstava kako bi se omogućio nesmetani tok globalnog kapitala (usp. Zanotti 2005, Larner i Walters 2004, Gill 2002, Hindess 2004). Kroz nametanje koncepta dobrog upravljanja postavlja se niz uvjeta zemljama 'Trećeg svijeta' kao kriterija za odobravanje financijske pomoći zapadnih država ili međunarodnih financijskih institucija, dok se primjenom mijenjaju institucionalni i normativni okvir, odnosno usklađuju sa zahtjevima tržišne ekonomije. U tako uspostavljenim okvirima i mogućnosti djelovanja nacionalnih vlada se bitno sužavaju.

Uvjetovanje kakvo vidimo u upotrebi koncepta dobrog upravljanja karakteristično je i za diskurs ljudskih prava. Ona su nekad dio zahtjeva za dobrim upravljanjem, ali često se postavljaju i kao samostalni kriteriji za pristupanje međunarodnim multilateralnim organizacijama, stvaranje političkih savezništava ili prije spomenutu dodjelu humanitarne ili financijske pomoći. Budući da se njihova implementacija drži pokazateljem napretka, u suvremenosti se jednako tako koriste i kao opravdanje za izravne intervencije u druge države. Mnogi autori/ce pokazuju njihovu bitnu ulogu u stvaranju takozvanog 'suvremenog humanitarizma', odnosno ulogu u opravdavanju humanitarnih, ali i militarističkih intervencija s navodnim ciljem zaštite lokalnog stanovništva, no ponajčešće provedenih iz ekonomskih razloga i s konkretnim političkim i ekonomskim interesima (usp. Duzinas 2009, Evans 2005, 2005a, Orford 2003, Chandler 2006). U ovom proširenom razumijevanju njihove današnje uloge, univerzalna prava možemo tumačiti kao novi oblik kolonijalizma (usp. Duzinas 2009:116-122).

Primjena suvremenih univerzalnih prava neposredno je povezana s (neo)kolonijalizmom koji se danas pojavljuje u izmijenjenim procedurama i posredovan novim provoditeljima. Kao i drugi spomenuti autori, Duzinas također smatra kako ljudska prava nisu zaustavila prijašnje kolonizatorske postupke, nego ih samo zamijenila te će stoga reći: „Ako su kolonijalni prototipovi bili misionarstvo i kolonijalni administrator, postkolonijalni su borac za ljudska prava i operativac nevladine organizacije.“ (Duzinas 2009:122).

Sva tumačenja iznesena u ovom poglavlju ukazuju na povezanost suvremenih procedura implementacije ljudskih prava s 'kolonizatorskim' politikama. Diskurs ljudskih prava dominira međunarodnim političkim prostorom te se kroza nj ostatku svijeta nameću normativna i institucionalna uređenja kakva postoje u zapadnim zemljama, budući da u njemu figuriraju

kao potrebna za ostvarivanje pravednosti, jednakosti slobode. Učinci ovakvog razumijevanja i na njemu uspostavljenog sustava implementacije prava stoga ne mogu biti politički neutralni. Uspoređivanje postojećih praksi s univerzalnim normama rezultira u rangiranju koje slijedi zahtijevanje promjene i usklađivanje, ali kao što neki teoretičari/ke pokazuju, ovim diskursom se opravdavaju i humanitarne te vojne intervencije. Stoga možemo zaključiti kako ljudska prava potiču promjene nacionalnih sustava u praksi, no gledano u široj perspektivi, one nisu usmjerene samo na zaštitu univerzalnih prava, nego omogućuju nastavak dominacije 'Zapadnih' nad državama 'Trećeg svijeta' zbog čega ih neki nazivaju kulturnim imperijalizmom ili novim kolonijalizmom (usp. Mutua 2002, Duzinas 2009).

Kritička preispitivanja uloge ljudskih prava u suvremenosti pokazuju kako se ne radi o jednoj, već o mnogostrukim ulogama koje imaju. Osim toga, kritičke interpretacije korištene u ovom poglavlju, pokazuju kako ih je pogrešno zagovarati tvrdeći kako su neutralni alati za borbu 'protiv moći'. Njihova značenja i upotrebe determinirani su konkretnim političkim i ekonomskim uvjetima, poput patrijarhalnog društvenog uređenja, činjenice organizacije života u državama, dominacije tržišnog kapitalizma te procesa vezanih uz globalizaciju tržišta, kako se tvrdilo u ovom dijelu rada. Postojeće kritike također su poticaj za ponovno ispitivanje uloge ljudskih prava u suvremenosti budući da, svaka u jednom dijelu, ukazuju kako su putem ovog diskursa omogućena mnoga djelovanja, nevezana uz ostvarivanje prava građana/ki. Tako potvrđuju i opravdanost odmaka od gledišta prema kojemu su neutralno sredstvo ili ideja koja predstavlja civilizacijski napredak te pokazuju kako ih se ponajprije treba razmatrati kao konkretan politički koncept i praksu. Jednako tako, smještanjem ljudskih prava u konkretna šira okruženja gdje se upotrebljavaju, vidljivi su aspekti izostavljeni u dominantnom načinu prikazivanja 'problema s ljudskim pravima' u vidu izostanka njihove implementacije. Naime, uočava se produktivnost ovog diskursa za postojeći politički i ekonomski poredak upravo zbog toga što postoje institucionalizirana univerzalna prava, konceptualizirana na specifičan način i što se takva primjenjuju.

Nemogućnost preispitivanja i dovođenja u pitanje fundamentalnih političkih koncepata i ekonomskih odnosa koji oblikuju svakodnevicu, posredstvom ovog diskursa, povezana je s dominantnom formom ostvarivanja vrijednosti ljudskih prava kao i s činjenicom kako su u samom diskursu mnogi odnosi izostavljeni kao relevantni za ostvarivanje pravednosti, jednakosti i slobode. Zbog toga učinci primjene postojećih alata nisu jednoznačno dokidanje nepravdi i nejednakosti, već su ljudska prava u suvremenosti katkad i podržavajući diskurs za reprodukciju postojećih odnosa.

S obzirom da se mnogi (problematični) aspekti primjene ovih prava mogu adekvatno artikulirati tek kada su kontekstualizirani u širem političkom okviru, diskurs ljudskih prava može se dodatno istraživati i pomoću Foucaultove analitike moći te tako ujedno i dati nadopuna postojećim kritičkim stajalištima. Upotreba ove perspektive za kritičku analizu diskursa univerzalnih prava, potaknuta je i samim znanjima iz dominantnog diskursa, budući da u njemu, kao što je već više puta spomenuto, figuriraju kao alat za borbu 'protiv moći'. Dodatna problematizacija poduzet će se stoga tako da se prvo ispita kakvi odnosi moći prevladavaju u suvremenosti te će se, nakon što se pokaže kako su informirani specifičnom racionalizacijom upravljanja vidljivom kao liberalni governmentalitet, razmatrati u kakvom odnosu s njime su suvremena značenja i upotrebe ljudskih prava. U završnom poglavlju će se pokazivati zbog kojih se dodirnih točaka s liberalnim governmentalitetom pojedine uvriježene konceptualizacije i prakse mogu smatrati strategijama unutar njega, odnosno tvrditi kako su produktivne za ovu tehnologiju moći. No, prije iznošenja središnje argumentacije rada, potrebno je opisati kakva djelovanja podrazumijeva liberalni governmentalitet, odnosno kako se moć odvija u suvremenosti. Sljedeći dio rada stoga se bavi detaljnijom razradom ove tehnologije, kako ju je tumačio Foucault.

II Genealogija liberalnog governmentaliteta

1. Uvodne napomene

Predavanje nazvano „*Governmentality*“ objavljeno je prvo i neovisno⁶² od ostatka serije predavanja koju je Michel Foucault održao na *Collège de France* u proljetnom semestru akademske godine 1977/1978.⁶³ pod nazivom „*Security, Territory, Population*“. No, naziv „predavanja o governmentalitetu“ (engl. *Governmentality Lectures*) odnosi se na cjelokupni niz ovih, uključujući i predavanja održana u proljetnom semestru 1978/1979. godine naslova „*The Birth of Biopolitics*“ (Dean 2010 (*Bibliographical Note*)). U ovom je periodu Foucaultov analitički fokus bio na 'upravljačkoj racionalnosti' (engl. *Governmental Rationality*), odnosno na „racionalizacijama upravljačke prakse u izvršenju političke suverenosti“ (Foucault 2010:2) i političkom governmentalitetu u zapadnim društvima. Michel Senellart, urednik obaju engleskih izdanja predavanja, glavnu temu ovih predavanja sažima kao problematizaciju: „oblika iskustva i racionalnosti na temelju kojih je moć nad životom organizirana na Zapadu“ (Senellart u Foucault 2009:370).⁶⁴

Analiza znanja i promišljanja o upravljanju tako obuhvaća razumijevanje upravljanja u odabranim tekstovima iz perioda Antike, doba ranog kršćanstva, ranog i kasnog europskog moderniteta te naposljetku tekstove njemačkih i američkih neo-liberalnih teoretičara nastale nakon Drugog svjetskog rata (usp Foucault 2009, 2010). Izučavanju racionalizacija vršenja političke moći koja na sebe postepeno preuzima zadatak organizacije sveukupnog života, pridružene su i interpretacije širih društveno-političko-ekonomskih zbivanja, a ovakva vrsta rekonstrukcije rezultira „genealogijom suvremene države“, kako Foucault sam naziva ova razmatranja (Foucault 2009:354, Senellart u Foucault 2009:380), ističući razliku ovakvog pristupa od povijesti ili sociologije države. Generalno govoreći, izučavanje transformacija diskurzivnih praksi određujućih za upravljanje i njihovog spoja s konkretnim postupcima političkih autoriteta, drugačiji je pristup izučavanju 'države' od tradicionalnih povijesnih,

⁶² Predavanje je samostalno najprije objavljeno u talijanskom časopisu „*Aut-Aut*“, (No. 167-167, 1978.). Engleski prijevod talijanskog teksta pojavio se u časopisu „*Ideology and Consciousness*“ (br. 6, 1979.), a francuski u časopisu „*Actes*“ (br. 54, 1986.) (Senellart u Foucault 2009:400).

⁶³ Predavanje je održano 1. veljače 1978. godine (Foucault 2009).

⁶⁴ Michel Senellart i Paul Patton također navode kako se izmijenila Foucaultova prvotna namjera da se u predavanjima iz 1977/78. bavi strategijama moći u zapadnim društvima, odnosno mijenama u načinu na koji je politička moć organizirana (od suverene moći preko discipline do tehnologija sigurnosti) te je tema predavanja skrenula u smjeru povijesti governmentaliteta i genealogije suvremene države (usp. Senellart u Foucault 2009:378-380, Patton 2011). Isto vrijedi i za predavanje o biopolitici iz naredne godine, kojemu je u fokusu trebala biti analiza mogućnosti i uvjeta koji su doveli do razumijevanja i prakticanja suvremene politike kao one koja upravlja životom, a veći dio predavanja u konačnici je posvećen transformacijama liberalnog governmentaliteta (usp. Foucault 2010).

političkih ili socioloških teorija koje se državom bave.⁶⁵ Naime, ovdje ishodišna pretpostavka nije postojanje države iz koje bi slijedilo njeno tumačenje kao institucije koja se mijenjala ili razvijala kroz povijest ili ispitivanje kompatibilnosti postupaka državnih vlasti s deklarativnim političkim programom. Usporedno izučavanje znanja o državi i tomu kako državom treba upravljati, sa širim povijesnim okolnostima, omogućuje da ju promatramo kao dominantan, no povijesno gledano, kontingentan način organizacije života, nastajao iz jednako kontingentnih praksi i znanja. Reći to, znači istovremeno tvrditi kako ovaj pristup omogućuje sagledavanje države kao samo jednog mogućeg modusa upravljanja ili samo „epizode u governmentalitetu“, kako govori Foucault (Foucault 2009:248), koju čini niz mikro praksi povezanih kroz dominantne režime istine i mjerodavna znanja. Foucaultove analize procesa formativnog karaktera za identitet onoga što poznamo kao država, kompleksne su i višeslojne te otvaraju prostor za daljnje istraživanje specifičnih problematizacija uloge državne vlasti, konceptualiziranja prava i obveza građana/ki u odnosu na vlast, učinaka uključenosti ne-državnih aktera u prostor političkog, prijepora oko emancipacije u tom istom prostoru i mnogih drugih. Baveći se njihovim sadržajem istovremeno se bavimo historijski specifičnim značenjem koji je pojam država imao ili ima, jer su jedino u tom okviru mogući, relevantni i plauzibilni odgovori na ova pitanja.

Poglavlja koja slijede bave se širom tehnologijom moći kako ju Foucault opisuje u spomenutim serijama predavanja. U prvom poglavlju se objašnjavaju karakteristike postupanja kao upravljanja, podrazumijevane konceptom governmentalitet. U tu svrhu detaljno se iznose interpretacije pojma dane od strane relevantnih teoretičara/ki governmentaliteta.

Budući da je upotreba ovog koncepta postala poprilično učestala u društvenim i humanističkim znanostima⁶⁶ zbog čega se i interpretacije pojma donekle razlikuju, poglavlje koje potom slijedi objašnjava značenje temeljeno na Foucaultovim tekstovima, u skladu s čime se zagovara šira interpretacija od one instrumenta za opisivanje konkretnih političkih racionalnosti.

⁶⁵ Vidjeti Metodološke napomene.

⁶⁶ Ne samo činjenica kako postoji akademsko područje bavljenja analizom djelovanja moći u prostoru političkog koje se naziva 'studije governmentaliteta', već i to što se pojam osim u filozofiji, sociologiji i političkoj teoriji, široko upotrebljava i u etnografiji, antropologiji, kulturnoj geografiji, govori o prilog njegovoj teorijskoj rasprostranjenosti i popularnosti (primjerice u ovom polju često citirano etnografsko istraživanje Jamesa Fergusona i Akhila Gupte (2002), prijedlozi Tanye Li Murray za upotrebu koncepta u etnografskim istraživanjima (2007) ili tekstovi iz zbornika „*Anthropologies of Modernity: Foucault, Governmentality and Life Politics*“ (Inda, ur., 2005)).

U poglavljima nakon toga iznose se opisi transformacija u načinu vršenja političke moći od 16. stoljeća do suvremenosti. One su također značajne i kao uvod u pojašnjenje tvrdnje o liberalnom ograničavanju sloboda, koja se tematizira u zasebnom poglavlju. Naime, u poglavljima o pojavi governmentality, liberalnom te neoliberalnom governmentality, izneseni su uvjeti mogućnosti temeljem kojih je upravljanje postajalo dominantnim načinom postupanja političkih autoriteta te interpretacije okolnosti u kojima se ono konstruiralo kao 'liberalno', to jest ono koje dopušta slobode i istovremeno ih regulira, ono koje je minimalno, a istovremeno prisutno u sve više područja života. U posljednjem poglavlju iz ovog dijela rada opisuje se pojava koncepta građanskog društva kao korelata liberalnog upravljanja.

Pojava governmentality, kojeg Foucault smatra novom tehnologijom moći u odnosu na suverenost i disciplinu⁶⁷, potaknuta je nizom događaja i njihovih problematizacija, a treba ga vidjeti kao potpuno novu političku praksu koja je do danas postajala sve prisutnijim načinom odnošenja političkih autoriteta prema onima kojima upravljaju. Dodirne točke između danas aktualnih znanja i metoda provedbe ljudskih prava i ove šire tehnologije moći koja od 18. stoljeća biva strukturirana unutar okvira liberalne političke racionalnosti, predmet su posljednjeg dijela rada, u kojemu se argumentira u prilog tezi kako je riječ o strateškim alatima liberalnog upravljanja. Stoga će se u nastavku razmatrati posebnosti načina djelovanja kao upravljanja te dodatno kao liberalnog governmentality, kako bi se u završnom dijelu o suvremenim ljudskim pravima moglo govoriti ukazujući na učinke njihova ostvarivanja koji su podržavajući za vršenje ove neizravne i sveprisutne tehnologije moći.

Na kraju ovog uvoda i prije nego se pristupi razjašnjavanju ovog teorijskog motrišta, potrebno se osvrnuti i na pitanje terminološke prirode vezano uz upotrebu koncepta governmentality (fr. *Gouvernementalité*, engl. *Governmentality*). Pitanje se sastoji u dilemi oko toga postoji li adekvatan izraz u hrvatskom jeziku kojim se može prevesti ovaj pojam ili ga je korisnije upotrebljavati tako da se riječ preuzme u hrvatski jezik iz originala. Premda preuzimanje pojma u izvornom obliku, doduše prilagođeno duhu jezika, u hrvatskom nema značenjske konotacije koje olakšavaju njegovo razumijevanje (kao kod prevođenja na engleski jezik) u radu se pojam zadržava u obliku strukturalno najbližijem izvorniku, budući da je riječ o neologizmu te se upotrebljava kao posuđenica i prevodi pojmom governmentality. Mogući prijevodi termina hrvatskim riječima poput 'vladljivost', 'upravljaljivost'⁶⁸ ili naprosto

⁶⁷ Vidjeti Metodološke napomene.

⁶⁸ U prijevodu predavanja „*The Birth of Biopolitics*“ na srpski jezik ovaj je termin primjerice preveden kao 'upravljaštvo' (Foucault 2005).

'upravljanje' uvelike reduciraju njegov značenjski opseg i potencijal što će biti vidljivo kada se koncept razjasni u poglavljima koja slijede. Naposljetku, bitno je ovdje napomenuti i kako su termin guvernamentalitet ili neka njegova inačica, temeljeni na doslovnom preuzimanju iz izvornika, već upotrebljavani u pojedinim dostupnim prijevodima i znanstvenim radovima pisanim hrvatskim jezikom.⁶⁹

⁶⁹ Ovako je termin preveden u predavanju „*Gouvernementalitet*“ objavljenom u časopisu *Zarez* 2001. (Foucault 2001) dok se u prijevodu predavanja iz serije „*The Birth of Biopolitics*“ objavljenom u časopisu *Tvrđa* iz 2014. godine koristi termin 'guvernamentalnost' (Foucault 2014). U autorskim radovima napisanim na hrvatskom također se pojavljuju obje varijante – guvernamentalnost (npr. Krivak 2008) i guvernamentalitet (npr. Petković 2013, Lošonc 2014). Cjeloviti niz predavanja „*The Birth of Biopolitics*“ preveden je na hrvatski jezik 2016. godine. Ovdje je pojam mjestimice preveden s 'upravljanje', a mjestimice s 'logika upravljanja' (Foucault 2016). Iako se u disertaciji također katkad koristi pojam 'upravljanje' kada to bolje odgovara jezičnom izričaju, njegova isključiva upotreba ne bi u potpunosti obuhvatila značenje ovog Foucaultovog koncepta, budući da taj termin već ima determinirano semantičko polje u hrvatskom jeziku.

2. Koncept governmenatalitet

Pojam governmentality izveden je iz riječi 'upravljanje'⁷⁰ (fr. *Gouvernement*, engl. *Government*, njem. *Geschäftsleitung*) koju Foucault koristi u donekle drugačijem, prije svega širem, značenju od onoga koje riječ ima danas, podrazumijevajući usko samo postupanje državnih vlasti. Ovim su se terminom, naime, još u 16. stoljeću označavale i opisivale općenito mnoge vrste djelovanja čiji cilj je bio usmjeriti nečije postupanje (usp. Foucault 2009:88-89, 120-123, 2001e:341). Prema značenju u kojem se upotrebljavala, riječ upravljanje odnosila se na razne načine oblikovanja ljudskog postupanja u različitim sferama, a ne isključivo u onoj koju smatramo političkom, odnosno, kako Foucault pojašnjava u tekstu „*The Subject and Power*“:

„Upravljanje' se nije odnosilo samo na političke strukture ili upravljanje državom: točnije, označavalo je načine na koje je postupanje pojedinaca ili grupa moglo biti usmjeravano – upravljanje djecom, dušama, zajednicama, obiteljima, bolesnima. Obuhvaćalo je ne samo legitimno uspostavljene oblike političkog ili ekonomskog podčinjavanja, nego također i oblike djelovanja, više ili manje promišljane i proračunate, koji su bili namijenjeni da djeluju na mogućnosti djelovanja drugih ljudi.“ (Foucault, 2001e: 341)

Šire semantičko polje riječi upravljanje stoga je „vladanje vladanjima“ (engl. „*The Conduct of Conducts*“, Foucault 2001e:341), odnosno takvo djelovanje koje obuhvaća i upravljanje drugim osobama, ali i upravljanje sobom, u različitim područjima te prema i u skladu s nekim načelima, pravilima i ciljevima. Podsjećajući na prijašnje značenje, Foucault ga podrazumijeva kada govori o upravljanju ili governmentality kao načinu vršenja moći jer se suvremeno djelovanje moći može nazvati upravljanjem upravo stoga što je sveobuhvatno i intenzivno - usmjereno je na sva područja i uključuje upravljanje ljudima kao skupinama, ali i kao pojedincima/kama (djelovanjem na populacije, ali i kroz tehnologije sebstva).

⁷⁰ Engleske izraze 'Government' i 'Governing' prevodit ću primarno s 'upravljanje' i 'upravljati'. Smatram kako ima razloga prevoditi ih riječima deriviranim iz glagola upravljati, a ne vladati (Foucaultova predavanja naziva „*Governing Self and Others*“ su primjerice prevedena na hrvatski jezik kao „*Vladanje sobom i drugima*“ (Foucault 2011)), budući da Foucault objašnjava značenje pojma 'Governing' pomoću razlike spram pojmovi 'Reigning' tj 'Ruling' (a koji označavaju vladanje, odnosno, gospodarenje) (usp. Foucault 2009:76). Također pojam prevodim kao glagolsku imenicu premda mu je izvorni gramatički oblik imenica jer Foucault navodi kako riječju „*Government*“ ne označava državnu strukturu niti državnu vlast nego *djelovanja* u okvirima države. Naime, u predavanjima „*The Birth of Biopolitics*“ govori kako je pojam upotrebljavao „ne kao instituciju [...] već kao *aktivnost* koja se sastoji u upravljanju ljudskim postupanjem unutar okvira i koristeći instrumente države“ (Foucault 2010:318, moj kurziv).

Premda se upravljanje pronalazi i u odnosu među pojedincima/kama, ono što Foucaulta kao i teoretičare/ke governmentaliteta zanima, je upravljanje u političkom prostoru. Naime, djelovanje različitih autoriteta; državnih vlasti i u suvremenim kontekstima sve češće, ne državnih autoriteta⁷¹ te način na koji se primjenjuje na populacije i kako konvergira sa samokonstituiranjem pojedinaca/ki. Kao djelovanje koje usmjerava, oblikuje, mijenja ili modificira djelovanje drugih s ciljem da željeni učinci, odnosno neka postupanja i način na koji se odvijaju, postanu 'vlastiti', moćan je alat u prostoru političkog, štoviše, kao što Foucault tvrdi, esencijalan u odvijanju moći u suvremenosti, mjesto na kojemu se u različitim konstelacijama i omjerima „spajaju tehnologije dominacije i tehnologije sebstva“ (Foucault 2013b).

No, bitna odrednica ovog djelovanja jest kako se ne radi o jednostranom procesu ili o postupcima koje jedan ili više aktera poduzimaju nad pasivnim objektom/ima onemogućujući ga/ih ili ga/ih prisiljavajući. Točnije, sloboda onih kojima se upravlja je temeljna pretpostavka za mogućnost upravljanja (usp. Foucault 2001e, 2010, Rose 2004:4).⁷² Što točno znači reći kako se upravljanje oslanja na slobodu pojašnjava Nikolas Rose kada kaže kako: „Upravljanje ljudima ne znači uništiti njihovu mogućnost djelovanja nego je priznati i koristiti za vlastite svrhe“ (Rose 2004:4).

Značajna je to polazišna točka za istraživanje manifestacija vršenja političke moći, budući da se njeno djelovanje neće tražiti u prisili (što naravno ne znači da prisile nikada nema), nego u usmjeravanju postupanja oblikovanjem i ograničavanjem okvira mogućnosti djelovanja, ali i utjecanjem na samopercepciju subjekata unutar postojećih odnosa. Naime, očekivani 'rezultat' vladanja vladanjem je samostalno postupanje, bez prisile, vođeno općeprihvaćenim idejama o tomu kako treba postupati u određenom okruženju. Drugačije rečeno, vladati vladanjem moguće je zbog prepoznavanja kapaciteta drugih za djelovanje, njegove racionalizacije i na tomu temeljene instrumentalizacije.

Nadalje, osim što je riječ o sveobuhvatnom djelovanju koje 'koristi' slobodu pojedinaca/ki, upravljanje, gledano shematski, sadrži također i element cilja ili svrhe do kojih treba dovesti te nosivu pretpostavku o tome tko su oni/e kojima se upravlja. Promišljenost ili racionalnost

⁷¹ Jednako se, naime, ovako strukturiraju odnosi u djelovanju države kroz institucije i državni administrativni aparat i u djelovanju s državom ne povezanih ili ne izravno povezanih aktera, koji participiraju u društvenom životu (primjerice vjerskih ili organizacija civilnog društva, stručnjaka/inja za pojedina 'područja' života, medija i drugih) (usp. Foucault 2001a:334-335, Miller i Rose 2013:35).

⁷² Termin sloboda ne treba razumjeti esencijalistički, odnosno Foucault će reći kako sloboda nije „univerzalija“ već karakteristika odnosa „onih koji upravljaju i onih kojima se upravlja“ (Foucault 2010:63).

stoga je odrednica upravljanja, tvrdi Mitchell Dean, budući da se vrši s anticipacijom postizanja nekog cilja (usp. Dean 2010:42-43). Tako se kroz niz tehnika i praksi koje pojedinci/ke (ili državne vlasti) vrše nad drugima ili nad samima sobom, postupanje kroz upravljanje, usmjerava prema određenom cilju, a čime je ujedno determinirano te nužno i usustavljeno i ograničeno.

No, za razumijevanje konkretnih postupaka upravljanja i njihovu interpretaciju u širem okviru odvijanja političke moći, posebno je bitan drugi element, odnosno specifična pretpostavka o tome tko su i kakva je 'priroda' onih kojima se upravlja. Njen sadržaj određuje kakvo upravljanje može biti po intenzitetu i trajanju, kakvu vrstu radnji može uključivati (primjerice izravno djelovanje, djelovanje putem prisile ili djelovanje putem detaljnog propisivanja načina postupanja), koje tehnike se mogu ili moraju, a koje ne smiju upotrebljavati. Nadalje, prije spomenuta 'sloboda' onih kojima se upravlja, točnije razina slobode koju određeni governmentalitet i politička racionalnost podrazumijevaju, neodvojiva je od ideje/zamisli kime se upravlja. Stoga je moguće govoriti o upravljanju koje se prema pojedincima/kama odnosi kao da imaju manje ili više slobode, što naravno ne znači kako su manje ili više slobodni. Miller i Rose s tim u vezi pišu kako je uvriježeno razumijevanje subjekata svojstveno nekoj racionalizaciji upravljanja samo jedan mogući način interpretacije njihove pozicije, no unutar nje determinirajući za strukturiranje odnosa, budući da subjekti mogu biti poimani kao:

„[...] djeca koju treba obrazovati, pripadnici stada koje treba voditi, duše koje treba spasiti ili [...] društveni subjekti kojima se dodjeljuju prava i obveze, autonomne individue koje se potpomaže u realizaciji njihovog potencijala kroz njihov vlastiti slobodni izbor ili potencijalne prijetnje koje treba analizirati u logici rizika i sigurnosti.“ (Miller i Rose 2013:8)

Zamisao o tome tko su oni/e kojima se upravlja pripada takozvanoj 'političkoj' ili 'upravljачkoj racionalnosti'⁷³. Ovaj pojam koristi i Foucault (usp. Foucault 2010:146, 317), a Colin Gordon sažima njegovo značenje govoreći kako je riječ o sklopu stavova koje dijele jednako oni na pozicijama iz kojih se upravljanje odvija, kao i oni prema kojima je usmjereno, odnosno kao:

⁷³ Pojedini autori političke racionalnosti nazivaju i 'mentalitetima upravljanja' (engl. *Mentalities of Rule*) (npr. Miller i Rose 2013, Dean 2010)

„[...] način ili sistem razmišljanja o prirodi ili praksi upravljanja (tko može upravljati; što je upravljanje; s kime ili s čime se upravlja) koje je u mogućnosti neki oblik te aktivnosti učiniti mišljivom i provedivom u praksi jednako za one koji ga vrše kao i za one nad kojima se vrši.“ (Gordon 1991:3)

Budući da u njoj jednako sudjeluju sve instance uključene u odnose upravljanja, bitno je istaći kako ne postoji 'istinitija' interpretacija upravljanja ili stvarnosti od one u samoj upravljačkoj racionalnosti. Istraživanje ovih diskurzivnih praksi i njihovih političkih učinaka, fokusirano je stoga isključivo na njihovu produktivnost, posebice za samu upravljačku tehnologiju.

No, iako se ne radi o iskrivljenim reprezentacijama stvarnosti, političke racionalnosti svejedno nisu 'neutralna' znanja, kako pojašnjava Thomas Lemke, već su to strukturirane interpretacije i formulacije određenih konkretnih pojava kao 'problema', usklađene sa specifičnim vrijednosnim, moralnim i proceduralnim normama (usp. Lemke 2000). Politička racionalnost 'uzima' određene dijelove stvarnosti čineći ih 'problemima'⁷⁴ te ih interpretira tako da se na njih može djelovati, odnosno tako da su njihova 'rješenja', ona predviđena u logici same političke racionalnosti. U odnosu prema praksama upravljanja, političke racionalnosti kao njihove racionalizacije, nisu neutralno ili kritičko znanje već 'istina' o upravljanju i neodvojive od ovih praksi (usp. Lemke 2000) s kojima zajedno čine režim upravljanja. Drugim riječima, ono su što čini politički governmentalitet jesu racionalizacija upravljanja i tehnologije kroz koje se odvija.

⁷⁴ Primjerice problem 'nezaposlenosti' ili 'kriminala' (usp. Donzelot 1991, Pasquino 1991).

3. Diskusije oko opsega koncepta

Pojednostavljeno rečeno, pojam *governmentalitet* opisuje djelovanje političke moći koja kao svoj zadatak vidi upravljanje organizacijom života, vladajući vladanjem. S jedne strane ono se manifestira kao kreiranje uvjeta i stvaranje okruženja kako bi bili okvir mogućim postupanjima te s druge, kao upravljanje stanovništvom putem djelovanja na prirodna kretanja i procese koje u njima nalazi (usp. Foucault 2009). No, u Foucaultovim tekstovima se koncept pojavljuje kao višeznačan jer njime opisuje tehnologiju vršenja moći, koja se nalazi u pozadini konkretnih praksi upravljanja te dulji proces preuzimanja upravljačke uloge od strane države i državnih vlasti (no i drugih autoriteta) (usp. Foucault 2009:109). Kako govori u predavanjima „*Security, Territory, Population*“ pod ovim pojmom misli na:

„[...] cjelinu oblikovanu institucijama, procedurama, analizama i refleksijama, kalkulacijama i taktikama koje dopuštaju izvršavanje ove vrlo specifične, ali vrlo kompleksne, moći koja kao svoj cilj ima populaciju, političku ekonomiju kao glavni oblik znanja, i aparat sigurnosti kao svoj esencijalni tehnički instrument. Drugo, pod „*gubernmentalitetom*“ mislim tendenciju, silnicu, koja je kroz dugi period i kroz cijeli Zapad konstantno vodila prevazi nad svim drugim oblicima moći – suverenitetom, disciplinom i tako dalje – oblika moći koji možemo nazvati 'upravljanje' i koji je doveo do razvoja niza specifičnih upravljačkih aparata (*appareils*) s jedne strane i razvoja niza znanja (*savoirs*). Naposljetku, pod „*governmentalitetom*“ smatram da trebamo razumjeti proces, ili radije, rezultat procesa kojim je država pravde srednjeg vijeka postala administrativna država u petnaestom i šesnaestom stoljeću i postupno bivala 'governmentalizirana'.“ (Foucault 2009:108-109, izrazi na francuskom i kurziv u originalu)

Kako je riječ o složenom konceptu koji i Foucault koristi u nekoliko značenja⁷⁵, pitanje je koju interpretaciju bi trebalo preuzeti kao valjanu. Smatram kako pojam treba zadržati u ovom širokom opsegu, odnosno kao višeznačan, suprotno pojedinim interpretacijama prema kojima je adekvatan samo za opisivanje konkretnih političkih racionalnosti (kao primjerice liberalnog *governmentaliteta* ili socijalističkog *governmentaliteta*). Potonje razumijevanje koncepta daje Thomas Lemke koji ujedno tvrdi kako je pojam *governmentalitet*, etimološki gledano, rezultat

⁷⁵ Michel Senellart dodatno navodi kako se značenje pojma *governmentalitet* izmijenilo tijekom vremena te od specifičnog i uskog značenja koje je koncept imao u predavanjima 1978. godine kada je označavao jednu specifičnu praksu upravljanja (npr. upravljanje policijske države ili liberalno upravljanje) u predavanjima iz sljedeće godine poprima šire značenje tehnologije moći kojom se upravlja ljudskim postupanjem (usp. Senellart u Foucault 2009:387-391).

semantičkog povezivanja pojmova upravljanje (fr. *Gouverner*) i oblika mišljenja (fr. *Mentalité*) čime je Foucault (navodno) htio obuhvatiti neodvojivost tehnologija moći i političkih racionalnosti koje ih podupiru (usp. Lemke 2000). Njegovo tumačenje osporava Michel Senellart, navodeći kako termin nije nastao spajanjem riječi kojim se aludira na povezanost upravljanja i razmišljanja već deriviranjem iz riječi '*Governmental*' ('upravljačko') jednako kao primjerice „muzikalnost“ (engl. *Musicality*) iz riječi „muzikalno“ (engl. *Musical*) ili „prostornost“ (engl. *Spatiality*) iz riječi „prostorno“ (engl. *Spatial*) (Senellart u Foucault 2009:399-400).

Budući da ovom (proizvoljnom) etimologijom Lemke zagovara upotrebu pojma u jednom reduciranom značenju, no ne i kao šire tehnologije moći, ukratko će se iznijeti razlozi iz kojih njegovo tumačenje ne može biti smatrano adekvatnim, iz perspektive Foucaultove analitike moći. Ovaj autor, naime, zanemaruje kako za Foucaulta povezanost sadržaja mišljenja i načina na koji postupamo nikada nije upitna, što uostalom pokazuje i analitički par znanje/moć (usp. Foucault 1990a, 2001d, 2007). Jednako tako, Foucault tijekom predavanja 1977/78. i 1978/79. ukazuje na metodološku bliskost izučavanja diskurzivnih praksi relevantnih za upravljanje s ranijim istraživanjima (medicine, ludila ili zatvora) u kojima je konkretne prakse i institucije promatrao kao povezane s, o njima dominantnim znanjima, zbog čega ne možemo smatrati kako je u ovom aspektu *governmentalitet* različit alat za interpretaciju stvarnosti (usp. Foucault 2009:116-120, 2010:34-36, 2001c:229-233). Nadalje, objašnjavajući svoju metodologiju šire od izučavanja *governmentaliteta*, u tekstu „*Questions of Method*“, Foucault navodi kako su predmet njegova izučavanja režimi praksi u neposrednoj vezi s onime što se o njima može reći (i misliti), a prakse su shvaćene kao: „mjesta na kojima se ono što se govori i ono što se čini, nametnuta pravila i dani razlozi, ono što je planirano i što je uzeto zdravo za gotovo, susreću i isprepliću.“ (Foucault 2001c:225). O Foucaultovom pristupu isto tvrdi i Mark Bevir podsjećajući kako su njegove 'povijesti' uvijek bile usmjerene na 'mentalitete' (usp. Bevir 1999).

Stoga ne postoji opravdanje za interpretaciju kako ovaj termin treba ujediniti aspekt znanja i postupanje u skladu s njim, a niti iz toga proizašlo shvaćanje kako opisuje samo 'konkretne' *governmentalitete*. Osporavanjem razumijevanja koncepta kao ovakve terminološke složenice ne negira se povezanost znanja s djelovanjem, već se ukazuje kako pojam ne crpi značenje jedino iz te tvrdnje. Jasno je kako Foucault govori i o konkretnim, specifičnim načinima upravljanja, primjerice kada opisuje pastoralni *governmentalitet*, liberalni ili neoliberalni *governmentalitet* (usp. Foucault 2009, 2010). No ono što je svima njima zajedničko jest

upravljanje organizacijom života u cijelosti, ujedno šira tehnologija moći koja se također naziva guvernamentalitetom i zbog čega je moguće reći kako se država postupno „gubernmentalizira“ i kako je u ovom širem okviru, trebamo shvatiti kao samo jedan mogući oblik upravljanja ljudima (usp. Foucault 2009:109-110).

4. Genealogija governmentaliteta

4.1 Pojava governmentaliteta

Premda u počecima predavanja iz 1977/78. Foucault nagoviješta kako će se baviti opisom skupa mehanizama kojima je stanovništvo prestalo biti poimano kao stanovništvo naprosto, skup individua s pravima ili skup osoba koje obitavaju na nekom teritoriju te postaje shvaćeno u biološkoj dimenziji (usp. Foucault 2009:70-74) ovdje se bavi širom temom, odnosno racionalizacijama upravljanja u okviru države. Začetak pojave samostalne vještine upravljanja i znanja o državi kao posebnoj vrsti organizacije života ljudi, vidi u Europi u 16. stoljeću, praćen proliferacijom teza i promišljanja o upravljanju u vezi raznih ljudskih djelatnosti i od strane mnogih instanci.⁷⁶ Tada se artikulacija pitanja kako upravljati državom, odnosno kraljevstvom, znakovito, pokazuje Foucault, vrlo često prezentirala u eksplicitnoj opoziciji spram savjeta vladaru, koje je u djelu istog imena iznio Niccolo Machiavelli (Machiavelli 1998, usp. Foucault 2009:89-92)⁷⁷. Foucault ne pridaje značaj točnosti ovih interpretacija ili vjernosti prikaza Machiavelijevih teza, već ih s obzirom na kritički ton, čita kao uvod u novo razumijevanje odnosa vladara i predmeta vladanja. Otklon od Machiavellija, naime, predstavlja početak razmišljanja o upravljanju državom kao samostalnom znanju i vještini. Analizirajući ove tekstualne izvore⁷⁸ Foucault pokazuje postepeno konceptualiziranje principa neovisnih od djelovanja te od karakteristika onih koji upravljaju, kao i novi izvor utemeljenja i načina upravljanja, pored pozicije suverena kao izvora političke moći. Šesnaestostoljetna pojava razumijevanja upravljanja državom kao samostalnog znanja, kao što će se pokazati u nastavku genealogije upravljanja, bitan je događaj jer ova šira racionalizacija od tada nadalje informira postupanje političkih autoriteta.

O političkoj racionalnosti koja se pojavljuje u 16. stoljeću valja iznijeti i nekoliko napomena vezanih uz njen sadržaj te posebice uz okolnosti koje su neposredno utjecale na mogućnost da odnos suverena prema teritoriju i stanovništvu postane mišljen kao samostalno znanje ili vještina. Naime, u istom vremenu pojavljuje se razumijevanje države kroz doktrinu državnog

⁷⁶ Pitanja oko upravljanja - kako upravljati, tko može upravljati, kako upravljati sobom, kako postati najbolji vladar – aktualizirala su se, kako navodi Foucault, kroz ponovni interes za Stoičku nauku, razmatranje upravljanja u vezi s dušama i životom koje se protezalo kroz katoličku i protestantsku doktrinu i propitivanje metoda odgoja, odnosno upravljanja postupanjem djece kroz pedagogiju (usp. Foucault 2009:88).

⁷⁷ Predmet Machiavelijevog „*Vladara*“ s početka 16. stoljeća su razmatranja pojava o kojima ovisi ili kojima može biti ugrožena dugotrajnost i opstojnost države, kao i razlozi iz kojih vladar može izgubiti vlast nad teritorijem, uz prijedloge kako treba postupati da to izbjegne (usp. Machiavelli 1998).

⁷⁸ Reprezentativan tekst u ovom smislu, koji Foucault detaljnije iščitava, je tekst Guillaumea de La Perrierè „*Le Miroir politique, contenant diverses manières de gouverner*“ iz 1555. godine (Foucault 2009:92).

razloga⁷⁹ unutar koje je mišljena kao specifični element stvarnosti sa vlastitim zakonitostima i pravilima. Jasno je stoga kako i upravljati ovako mišljenom institucijom zahtjeva posebna znanja te se može reći kako se usporedno pojavljuju ideja države u kojoj je ona svrha samoj sebi i znanje o upravljanju njome. Izmijenjeno znanje potrebno za upravljanje državom – za razliku od dotad relevantnog poznavanja božanskih zakona i principa pravednosti, postaje znanje o državi kao specifičnom entitetu sa specifičnim pravilima i principima (usp. Foucault 2009:273). Potrebno 'novo' znanje ono je o procesima koji se na teritoriju države odvijaju i specifičnim karakteristikama teritorija, znanje koje treba doprinijeti njenoj snazi i bogatstvu (usp. Foucault 2009:273-276).

Važna sadržajna karakteristika upravljanja unutar nove vještine je paralelizam razine državnog i upravljanja obitelji. Model prema kojem se kreira zamisao dobrog upravljanja opsegom je širok (jer obuhvaća mnoge sfere života) i pervazivan te je od njega neodvojivo poznavanje onih kojima se upravlja. Drugim riječima, konstruira se prema modelu ekonomije⁸⁰, kako pokazuje Foucault, što dobrom vladaru daje u zadatak upravljanje svima, poznavati ono čime se upravlja i dobrohotnost u ovom djelovanju, odnosno:

„Upravljati državom značit će stoga primjenjivati ekonomiju, uspostaviti ekonomiju na razini čitave države, što znači vršiti prema stanovnicima i bogatstvu i ponašanju svakoga i svih, oblik nadzora i kontrole, s jednakom pažnjom kao glava obitelji nad svojim kućanstvom i dobrima.“ (Foucault 2009:95)

Vidimo kako se preuzimanjem ovog oblika zadaće upravljanja, političkim autoritetima također proširuje i dotadašnji doseg. Osim na teritorij i stanovnike, upravljanje se usmjerava jednako i na odnose među njima, shvaćene kao varijable unutar šireg polja upravljanja 'stvarima'. Sada 'stvari' postaju predmetom upravljanja, pokazuje Foucault, što uključuje sve karakteristike teritorija na kojemu stanovništvo obitava i sve one koje ih obilježavaju kao skupinu ljudi, ali i odnose između njih i okoline koja ih okružuje (usp. Foucault 2009:96-97). Ovu promjenu u razumijevanju uloge državnih vlasti zaista treba prepoznati kao radikalnu u odnosu na periode prije i kao početak jednog novog, intenzivnog djelovanja, unutar okvira države. Naime, sve postaje mišljeno kao mogući predmet upravljanja:

⁷⁹ Kako navodi Foucault, pojam državni razlog (fr. *Raison d'Etat*, engl. *Reason of State*) u ovom periodu nije imao značenje koje ima danas, već je označavao racionalne principe (u značenju da se temelje isključivo na onome što država jest) kojima treba biti vođena država, za razliku od teoloških ili transcendentnih (Foucault 2009:237-238). To je forma racionalizacije posvećena održanju jednom uspostavljene države u njenom svakodnevnom djelovanju (usp. Foucault 2009:238).

⁸⁰ Ekonomija mišljena u njenom izvornom značenju, na koje Foucault podsjeća parafrazirajući J.J. Rousseaua: „'ekonomija' je mudro upravljanje kućanstvom i zajedničkim dobrima obitelji“ (Foucault 2009:95).

„[...] bogatstvo, resursi, primanja, teritorij sa svojim specifičnim kvalitetama, klimom, navodnjavanjem, plodnošću [...], ljudi u odnosima prema drugim stvarima koje su običaji, navike, načini postupanja i razmišljanja [...], nesreće, nezgode kao što su glad, epidemije, smrt [...].“ (Foucault 2009:96)

Nova racionalizacija upravljanja pojavila se kao samostalno znanje u okviru državnog razloga i uvodeći u interpretativni okvir zadaća državnih vlasti ekonomiju (u specifičnom značenju ove riječi) proširila je njihovo djelovanje tako da obuhvaća brigu o dobrobiti stanovništva i intenzivnu regulaciju života općenito. Rezultat ovih promjena je pojava nove političke tehnologije moći koja je, kao što vidimo, različita od zabrane ili prisile i koju Foucault zove *governmentalitetom*⁸¹ (usp. Foucault 2009:108).

Daljnja genealogija političke tehnologije moći *governmentaliteta* pronalazi ga u policijskoj državi⁸² 17. i 18. stoljeća kao nastojanje da se život u okvirima države organizira što je detaljnije moguće, u svrhu ispunjenja ciljeva doktrine državnog razloga i merkantlističkih učenja o namicanju državnog bogatstva (usp. Foucault 2009:337-338, 2010:5, 2001a:314-317). Premda je upravljanje na način policije odmak od *governmentaliteta* koji se pojavio u 16. stoljeću, oni sigurno dijele više zajedničkih karakteristika nego policija i liberalni *governmentalitet* 18. stoljeća. Naime, ova politička racionalnost, relevantna za razumijevanje djelovanja moći u suvremenosti, pojavila se u svojevrsnom odnosu opozicije spram detaljnog i neposrednog upravljanja policije. Problematizirajući odrednice inherentne ambicioznoj i sveprisutnoj upravljačkoj praksi, ponajprije dovođenjem u pitanje mogućnosti stjecanja relevantnih znanja o nekim pojavama i formuliranjem novih 'problema', novonastajuća racionalizacija vještine upravljanja negira mogućnost te stoga i potrebu detaljne regulacije.

⁸¹ Kao tehnologija političke moći *governmentalitet* dominira u suvremenosti. No, kao što je pojašnjeno i u Uvodu, to ne znači kako su suverenitet ili disciplina prestali postojati. *Governmentalitet* supostoji uz druge odnose moći i ne možemo govoriti o tome kako jedan oblik moći zamjenjuje drugi, već o različitom intenzitetu u kojemu se neki od njih pojavljuje u određenom periodu, pri čemu je u suvremenosti najintenzivniji upravo *governmentalitet* (usp. Foucault 2009:106-108).

⁸² Policija je imala drugačije značenje od današnjeg i podrazumijevala razmišljanje koje definira objekte kao i prirodu objekata kojima država treba upravljati te tehnike upravljanja. Glavni su joj cilj bili ljudi u odnosu prema teritoriju na kojem žive, sredstvima za život, djelovanju na tržištu te međusobna komunikacija ljudi (usp. Foucault 2000a:318-319, 2009a). Dakle, riječ je o tehnologiji sa širokim spektrom zadataka u organizaciji ljudskih aktivnosti i svakodnevnog života, uključujući u onim sferama koje danas držimo privatnima. *Governmentalitet* na način policije pojavljuje se u 17. i početkom 18. stoljeća, a Foucault govori i o rasprostranjenosti ovog modela pokazujući kako je u Italiji primjerice izostala ovakva detaljna regulacija života, nasuprot tomu u Njemačkoj je postojala i kao praksa i kao intenzivna teorijska refleksija dočim se u Francuskoj organizacija života uistinu odvijala kroz djelovanje vlasti na način policije, no bez problematiziranja u sferi teorije (usp. Foucault 2009:316-322).

Izmjena governmentality dogodila se usporedno s promjenom znanja potrebnih za dobro upravljanje, uvelike uvjetovanom faktičnom okolnošću povećanja broja stanovnika u 18. stoljeću (usp. Foucault 2009:103). Naime, o stanovništvu se više ne misli kao skupu sastavljenom od pojedinaca/ki nego kao o populaciji. Kako Foucault pokazuje, nova kategorija konceptualiziranja ljudskih bića sada počiva na znanju o sveukupnosti stanovnika/ca teritorija, koji jedino mišljeni kao ova sveukupnost, kao 'populacija', mogu biti izvorom informacija o određenim pravilnostima (usp. Foucault 2003:245-247, 2009:71-75, 104-106, 2013:125). Izvor stjecanja spoznaja o stanovništvu-populaciji postaju njeni 'prirodni' procesi (na primjer natalitet, morbiditet, bolesti, epidemije) i njene karakteristike u vezi s ekonomijom (na primjer siromaštvo, primanja) predstavljeni u formi statističkih podataka (usp. Foucault 2009:273-275). Dodatno, nova problematizacija ne vidi populaciju kao fundamentalno karakteriziranu poslušnošću (kao narod) te se stoga u nastojanju postizanja ciljeva upravljanja prema populaciji treba odnositi manje neposredno, uređujući i osiguravajući okolnosti u kojima se nalazi (usp. Foucault 2009:43-4, 70).

No, opozicija spram policije nije bila radikalna u svim aspektima. U drugima je liberalni governmentality zadržao specifične karakteristike ove intenzivne upravljačke prakse. Ovdje govorimo o dijelu koji se odnosi na cilj upravljanja, a koji je u policiji, svojevrsnom transformiranom pastoralnom governmentality⁸³, postao osiguravanje ovozemaljskih dobara stanovništvu (usp. Foucault 2001a:320-321, 2009a:24, 2009:323-328, Gordon 1991). Liberalno umijeće upravljanja tako nastavlja podrazumijevati polje zadaća političkih autoriteta ocrtano već u 16. i 17. stoljeću te uključuje brigu o: „[...] blagostanju populacije, poboljšanju uvjeta u kojima se nalazi, povećanju bogatstva, duljine življenja, zdravlja [...]“ (Foucault 2009:105). U liberalnom governmentality se njihovo izvršenje manifestira kao organizacija okolnosti i uvjeta u kojima se odvija život populacije i usmjeravanje njenih

⁸³ Poseban odnos moći koji Foucault naziva pastoralnim ili pastoratom, jer mu se djelovanje može opisati kroz metaforu stada i pastira, proizlazi iz kršćanske antropologije (Foucault 2009, Foucault 2000a). Promatrano s metodološkog aspekta, ovaj model Foucault elaborira kako bi pokazao koje elemente ove 'moći skrbi' preuzimaju instance upravljanja u suvremenosti (Foucault 2009:127). Nastavljajući u metafori, cilj pastoralnog governmentality je spasenje stada u cjelini, no također i spasenje svakog člana stada ponaosob. Premda izvorno nastao u okrilju crkve, ovaj se način odnošenja spram onih kojima se upravlja proširio izvan ove institucije na državu i na društvo, govori Foucault, te je moguće reći kako je pastoralnu moć "moderna zapadna država integrirala u novi politički oblik" (Foucault 2001e:332). Bitno za napomenuti, iako u nekim aspektima nalik pastoratu, nova racionalizacija upravljanja ga prilagođava pretpostavci postojanja države te se na tom tragu kršćanski pastorat mijenja na tri načina: prvo, upravljanjem je namjesto onostranog spasenja potrebno osigurati ovozemaljske dobrobiti (one su „zdravlje, dobrobit, (odnosno dostatno bogatstvo, standard življenja), sigurnost, zaštita od nesreća“ (Foucault 2001e:334)), drugo, mjesto iz kojeg se upravlja nije jedno ni centralizirano (ovakvo se, naime, djelovanje može pronaći i u radnjama državnih i nedržavnih tijela, privatnih tvrtki, zdravstvenih i obrazovnih institucija, ali i obitelji) te naposljetku, mijenjaju se znanja o ljudima i postaju kvalitativna znanja koja se odnose na populaciju i analitička koja se odnose na pojedince/ke (usp. Foucault 2001e:334-335).

prirodnih procesa, a što danas možemo vidjeti kao samorazumljivo postupanje državnih vlasti u zapadnim društvima i državama.

4.2 Nove granice i fokus upravljanja – liberalni i neoliberalni governmentality

Kao što je u prethodnom poglavlju objašnjeno, početke liberalne političke racionalnosti i governmentality treba locirati u tendenciji da se jednoj formi detaljne i pervazivne regulacije života u okvirima države, zacrta drugačiji smjer. Dvije su ključne promjene u znanju pod čijim pretpostavkama governmentality policije biva doveden u pitanje. Prva od njih odnosi se na znanje o stanovništvu kao populaciji, druga na znanje, tek u formiranju, o autonomiji tržišta i njegovih procesa. O prvoj je već bilo riječi, no valja još dodati i kako je za sve raširenije djelovanje na način upravljanja upravo koncept populacije bio omogućujući uvjet, otvorivši prostor za intervencije u općenite, nadpojedične, prirodne procese. Na temelju novih znanja o populaciji i njenim prirodnim procesima razvio se skup mehanizama putem kojih su ljudi kao biološka vrsta mogli postati predmetom političkih strategija, a što Foucault naziva biopolitikom⁸⁴ (Foucault 2003:242-243, 2009:1, 22, 2010:317, 2013:122-127).

Druga promjena konstitutivna za izmijenjenu upravljačku racionalnost odnosi se na znanje o neovisnoj sferi ekonomije zbog kojeg utjecanje državnih vlasti na tržište i mehanizme tržišta, putem detaljne regulacije i izravne intervencije, postaje smatrano nužno nedovoljno informiranim za ispravno djelovanje i stoga bespotrebim, čak štetnim (usp. Foucault 2010:15-17). Granica mogućnosti spoznaje procesa u 'području' koje danas zovemo ekonomijom, pojavljuje se kao esencijalno „interno“ ograničenje djelovanju državnih vlasti⁸⁵ (usp. Foucault 2010:10-13). Naime, o procesima koji upravljaju tržištem se 'zna' kako su prirodni, kako se stoga samoreguliraju te da ih je potrebno samo usmjeravati, a ono upravljanje koje nema ova znanja ne može biti ništa drugo doli „loše“ (usp. Foucault 2010:17-18). Načelo neintervencije državnih vlasti u tržište, utemeljeno na ovoj epistemološkoj nemogućnosti izvedenoj iz naturalističkih pretpostavki o funkcioniranju tržišnih mehanizama, postaje i permanentni izvor pitanja o upravljanju - jesu li prakse upravljanja preinvazive i je li

⁸⁴ Kako bi opisao specifični pomak u predmetu oko kojeg se od 18. stoljeća oblikuju mehanizmi moći, Foucault uvodi pojam biomoći. On podrazumijeva postupke organizacije biološkog života ljudskih bića - s jedne strane razine pojedinačnog tjelesnog te s druge, nadindividualne razine kroz reprezentaciju kao populacije s akumuliranim pojedinačnim karakteristikama. U prvoj knjizi „*Povijesti seksualnosti*“ Foucault objašnjava prvi oblik nastajanja biomoći kao „anatomo-politiku ljudskog tijela“ provedenu kroz discipliniranje na pojedinačnoj razini s težnjom uvećanja korisnosti individualnih tjelesnih potencijala i kontrole pojedinaca/ki (Foucault 2013:122). Na istom mjestu možemo čitati o drugom smjeru, odnosno o biopolitici, aktiviranoj sredinom 18. stoljeća koju pronalazimo u postupcima usmjerenima na biološke procese (dakle, ponovno na tijelo), ali ne svake individue već kroz nadindividualnu matricu populacije i bioloških procesa svojstvenih ljudskim bićima kao vrsti (usp. Foucault 2003:242-245, 2013:122-123).

⁸⁵ Ograničenje ekonomijom Foucault smatra internim jer pripada razumijevanju kvalitete upravljanja zavisne od načela kako se stvari trebaju pustiti odvijati svojim tokom (fr. *Laissez-faire*, engl. *Leave to do* (McLean, i McMillan 2003: 299)). Pravo je za razliku od toga, vanjsko ograničenje jer zadaje granicu državnim vlastima, ne kako bi njihovo upravljanje bilo 'bolje' već kako bi vladanje uopće bilo legitimno (usp. Foucault 2010:10-13).

„upravljanja previše“ (usp. Foucault 2010:17-19). Novu upravljačku racionalnost koja misli i planira upravljanje krećući od toga kako se nekim stvarima ne može upravljati Foucault naziva „liberalizmom“ (Foucault 2009:48, 2010:20).

No, politička ekonomija koja počinje dominirati mišlju o upravljanju ne daje principe za liberalnu vještinu upravljanja, već samo ukazuje državnoj vlasti o što da mjeri svoju uspješnost, odnosno gdje da pronade svoj „princip istine“, ukazujući pritom na tržište (Foucault 2010:10-19). Jednako tako, opisano ograničenje upravljanja ne anulira upravljanje u cijelosti, nego dislocira njegov zadatak na osiguravanje nesmetanog, spontanog odvijanja prirodnih procesa populacije i djelovanja mehanizama tržišta, ali bez direktne intervencije. Zadatak upravljanja državnih vlasti sada postaje osiguravati – uspostaviti mehanizme sigurnosti⁸⁶ koji će održavati okruženje prikladno za odvijanje tržišnih procesa te za prirodna kretanja pojava unutar populacije (usp. Foucault 2009:44-49).

Prirodnost procesa populacije i procesa tržišta pokazuju se tako kao fundamentalne pretpostavke od kojih polaze liberalna upravljačka racionalizacija i praksa. Studija nastajanja nove upravljačke racionalnosti u interakciji s problemom populacije i izdvojenosti ekonomije, Foucaulta je dovela do zaključka kako, premda liberalan, novi način upravljanja nema izvorište u osobnoj slobodi pojedinca/ke koju politički poredak mora štiti jer predstavlja vrijednost po sebi. No, to što je konstrukciji liberalnog governmentaliteta inherentna drugačija problematizacija stvarnosti od one kakva se može pronaći u liberalizmu kada ga mislimo kao teoriju, politički program ili doktrinu, ne znači kako se centralna mjesta liberalizma poput očuvanja slobode pojedinca/ke trebaju odbaciti kao lažno samopredstavljanje ili humanističkim idealima prikriveno autokratsko i neliberalno upravljanje (usp. Foucault 2009:48-49). Radi se o tome da Foucault liberalizmom naziva širu upravljačku praksu, a unutar nje je identificiranje izvora suvremene proliferacije sloboda, korak koji omogućuje da

⁸⁶ Skup mehanizama upotrebljivanih s ciljem osiguravanja prirodnosti procesa naziva se „aparat sigurnosti“ (engl. *Apparatus of Security*) (Foucault 2009:11). Ukazujući na razlike između aparata sigurnosti i discipline, Foucault ga opisuje na sljedeći način: ne odvija se u zatvorenim, ograničenim prostorima u kojima je cilj dosljedna regulacija ili na razini čitavog teritorija, već se prema prostoru odnosi kao prema miljeu, odnosno okruženju s prirodnim datostima koje treba osigurati, nadalje, prema događajima i organizaciji života se ne odnosi putem načela ili teleoloških objašnjenja, nego posredstvom norme koja se formulira kroz izračun vjerojatnosti, te naposljetku, ne djeluje na svako odstupanje regulirajući ga ili ispravljajući, nego (ne)djeluje ovisno o računici vjerojatnosti pojave nekog događaja (usp. Foucault 2009:11-49). U usporedbi s ključnim mehanizmom suverene moći (zakonom i zabranom) i onim discipline (propisivanjem) o mehanizmu sigurnosti je moguće reći kako nastoji: „[...] bez zabrane ili propisivanja odgovoriti na realnost na takav način da taj odgovor poništi realnost na koju odgovara- nulificira ju ili limitira, provjerava i regulira ju.“ (Foucault 2009:47). Colin Gordon smatra kako je aparat sigurnosti „specifični princip političke metode i prakse“ (Gordon 1991:20) sadržan u tehnikama vlasti, ali ujedno (temeljeno na Foucaultovoj opasci o kontinuitetu mehanizama moći, usp. Foucault 2009:107) potpuno novi način organizacije stvarnosti, koji koristi i disciplinu i suverenu moć, djelujući primarno tako da osigurava (usp. Gordon 1991).

se prava i slobode, mogu tumačiti kao strateški preduvjeti čije osiguravanje ne smjera nešto prikriti ili oduzeti, nego proizvesti i omogućiti (usp. Foucault 2010:49). Kao što Foucaultova genealogija pokazuje, slobode i prava jesu u fundamentalnoj vezi s novim režimom moći, no ne zbog klasičnog liberalnog zagovora njihove zaštite, već kako bi se moglo upravljati na određeni način.

Činjenica kako politički poredak u suvremenosti štiti slobode nadaje se danas kao samorazumljiva, jednako kao i zadaća upravljanja za političke autoritete. No, u Foucaultovim tekstovima možemo pronaći objašnjenja ovih normaliziranih djelovanja te kako su se ona pojavljivala prilagođavajući se pojedinim objektivnim povijesnim okolnostima i određenom režimu istine. Promjene u razumijevanju upravljanja o kakvima je do sada bilo govora zadržale su se unutar šire tehnologije upravljanja i liberalne političke racionalnosti, no ovaj sklop se nastavlja transformirati pa Foucault identificira dodatne problematizacije upravljanja koje strukturiraju suvremenu stvarnost, a koje zove „neoliberalnom“⁸⁷ (usp. Foucault 2010).

Treba reći kako se transformacija političke racionalnosti u neoliberalnu⁸⁸, primjetna polovinom prošlog stoljeća, nalazi u izmijenjenom stavu o zadiranju državnih vlasti u područje ekonomije. Kao što smo vidjeli, ono je u dotadašnjem liberalizmu smatrano nepoželjnim i kritizirano. To naravno, ne znači kako upravljanje države ovim područjem sada postaje bez iznimke poželjno, no ako je takvo da naprosto samo podržava i daje okvir za odvijanje procesa tržišta (za razliku od primjerice planske ekonomije), onda to svakako jest. Ovaj otklon, kako Foucault pronalazi, ima veze s izmijenjenim znanjem o tome što su i kakvi su mehanizmi tržišta te kako se prema njima valja odnositi. Naime, dok su u liberalizmu oni mišljeni kao prirodni procesi regulirani prirodnim mehanizmom 'razmjene' te ih stoga valja pustiti da djeluju sami, za neoliberalizam to više ne vrijedi. Kao 'novi' ključni mehanizam

⁸⁷ Izmijenjenu upravljačku racionalnost Foucault naziva neoliberalnom kako bi ukazao na određene razlike u odnosu na liberalnu. No, promjene pojedinih elemenata razumijevanja stvarnosti nisu izmijenile bitne odrednice liberalnog governmentalitya kao upravljačke misli i prakse koja se konstruira u odnosu na tržište i na populaciju te se stoga u ovom radu dominantna tehnologija moći u suvremenosti kontinuirano zove liberalnim governmentalityetom. Argument za zadržavanje termina 'liberalan' može se pronaći i kod Foucaulta jer će za neoliberalni governmentalityet reći kako je „[...] u stvari novo programiranje liberalnog governmentalityeta. To je interna reorganizacija [...]“ (Foucault 2010:94). Mišljenje kako se radi o promjeni tehničke, a ne supstancijalne naravi, a zbog čega se ne može govoriti o potpuno novom governmentalityetu iznosi i Majia Holmer Nadesan (usp. Nadesan 2008:31). Miller i Rose suvremenu političku racionalnost i upravljanje također odlučuju ne nazivati neoliberalizmom, već „uznapredovalim liberalizmom“ (engl. *Advanced Liberalism*) (usp. Miller i Rose 2013:199-218).

⁸⁸ Intencija ovog rada nije kritizirati upravljačku racionalnost neoliberalizma, neoliberalizam općenito ili neku od postojećih teorijskih interpretacija, već prikazati promjene u političkoj racionalnosti i governmentalityetu koje dominantno strukturiraju način djelovanja političke moći danas. Smatram stoga kako je o neoliberalizmu, kako se pojam upotrebljava u suvremenom političkom vokabularu, dovoljno reći kako je zagovor minimalističke države koja se oslanja na tržište kao osiguravatelja društvenih dobara (usp. Larner 2000).

tržišta sada se vidi nestabilna „kompeticija“, čijoj manifestaciji se teži, ali i za koju se smatra kako iziskuje posebne okolnosti da bi se pojavila (usp. Foucault 2010:89, 118-121).

Problematizacija upravljanja se tako nastavlja oslonjena na pitanje kako državne vlasti mogu djelovati, a da opet ne naruše dimenziju njene 'prirodnosti' te će od tada djelovati 'osiguravajući' je. Rješenje ovog problema nadaje se s jedne strane u ideji vladavine prava (engl. *Rule of Law*, fr. *l'État de droit*), točnije transponiranja ovog načela na ekonomske procese. To znači kako je državnim vlastima dopušteno intervenirati u tržište kada to čine legislativnim putem uređujući formalni institucionalni okvir, to jest donoseći zakonodavstvo za ekonomiju (usp. Foucault 2010:171-174). Drugi pogodan mehanizam za osiguravanje, neo-liberali vide u socijalnim politikama, no ne u formi socijalističkih politika koje bi mogle poništiti eventualne negativne učinke tržišta za neke pojedince/ke ili grupe, nego kroz mjere koje reduciraju antikompetitivne elemente u društvu (usp. Foucault 2010:141-145,160).^{89 90}

Bitna promjena u razumijevanju i načinu odnošenja prema stvarnosti zbilja se također predvođena neo-liberalizmom američke provenijencije⁹¹, u kojemu je ekonomska matrica analize pojava temeljena na vaganju troškova i dobiti, prenesena na cjelokupnu društvenu stvarnost (usp. Foucault 2010:215-233). Ovo izmiještanje ili bolje rečeno, širenje ekonomske racionalnosti kao valjanog principa za tumačenje svih postupaka u svim sferama, dovodi do dvije bitne promjene u shvaćanju mogućih djelovanja političkih autoriteta u izvršenju njihovih predviđenih zadaća. Prva se odnosi na razumijevanje intenziteta i forme upravljanja koje država može koristiti kada je ekonomičnost temeljni princip djelovanja. Tada je naime, 'dobrim' državnim upravljanjem smatrano ono koje teži maksimizaciji koristi uz minimalizam u postupanju te u ovom smislu, državne vlasti trebaju biti 'ekonomične' u svojim postupcima (usp. Foucault 2010:246-247). Međutim, čak i kada u nekim sferama primjećujemo manje upravljanja države ono ne rezultira s manje upravljanja općenito. Ono što vidimo kao rezultat povlačenja države iz nekih sfera je delegiranje upravljanja na druge, nedržavne aktere, posebice one koji zamjenjuju državne vlasti kao pružatelji usluga (usp. Joseph 2010, Larner 2000).

⁸⁹ Kako u ovom kontekstu pojašnjava John Protevi formula neoliberalizma je: „Koristimo vladu da promijenimo društvo da stvorimo umjetno i krhko tržište“ (Protevi 2009).

⁹⁰ Zaključke o neoliberalnoj upravljačkoj racionalnosti Foucault temelji na čitanju poslijeratnih tekstova njemačkih teoretičara liberalizma, pravnika i ekonomista koji su pripadali Freiburškoj školi te objavljivali u časopisu *Ordo* zbog čega su zvani Ordo-liberalima (Wilhelm Röpke, Walter Eucken, Franz Böhm, Alexander Rüstow, Alfred Müller-Armack i drugi) (Foucault 2010, Lemke 2010).

⁹¹ Foucault ishodište ove promjene u široj političkoj racionalnosti identificira u stajalištima američkih liberala Čikaške škole (usp. Foucault 2010, Lemke 2010).

Druga promjena se odnosi na pretpostavku individualnog razmišljanja u terminima analize troškova i koristi, temeljem koje pojedinci/ke usmjeravaju svoje postupanje, a što se ujedno smatra „racionalnim“ (usp. Foucault 2010:243-246, 269). Naime, suvremeni subjekti, građani/ke suvremenih država, postaju interpretirani u ovoj matrici i mišljeni primarno kao da su kalkilirajuće jedinice. Takve naime, koje u okvirima ograničenih sredstava vrše određene izbore po načelu postizanja maksimalne koristi i minimalnih troškova u svim, a ne samo ekonomskim odnosima (usp. Foucault 2010:222, 243-246). Riječ je pretpostavci koja iz motrišta upravljanja razinom pojedinca/ke, ovu sferu čini apsolutno upravljivom. Anticipirajući kako se svi/e pojedinci/ke samoreguliraju, maksimizirajući vlastitu korist, oni na pozicijama upravljanja dobivaju strateški konceptualni alat uz pomoć kojeg mogu misliti i planirati intervencije te djelovati s učincima na svakog pojedinca/ku (Foucault 2010:268-270, Read 2009:28-29). Drugim riječima, držeći interpretaciju o kalkilirajućem subjektu istinitom, mogu strukturirati neke elemente stvarnosti tako da se stvore uvjeti u kojima će kalkulacija po načelu ekonomičnosti dovesti do postupanja kakvo politički autoriteti i priželjkuju. Invenijom i primjenom ovog modela politička vlast doprla je do razine pojedinačnog, tvrdi stoga Foucault, te je i kalkilirajući subjekt, odnosno ovako transformirani „*Homo Oeconomicus*“, „partner“ governmentalitetu (Foucault 2010:271).

Vidljivo je iz ovdje kratko naznačenih Foucaultovih teza o neo-liberalnom governmentalitetu kako suvremena moć sve više u središtu ima pojedinca/ku. Miller i Rose vide transfer fokusa političkih autoriteta na individualnu razinu kao ponajvažniju sastavnicu governmentaliteta, govoreći kako „samoregulirajući kapaciteti subjekata“ postaju „ključni resursi“ u upravljanju društvenim životom u suvremenosti (Miller i Rose 2013:26). U neoliberalnom governmentalitetu se kao jedna od strategija upravljanja u odnosu na svakodnevna postupanja pojedinaca/ki, primjenjuje ekonomska matrica u kojoj su reprezentirani upravljivima. Također, kako je već spomenuto, ona postaje relevantan interpretativni okvir za sva postupanja pa tako i ona državnih vlasti, određujući kako trebaju djelovati državne institucije i koliko politički autoriteti smiju intervenirati, a da u postupcima ostanu 'ekonomični'. Mogu li se onda postupci, tehnike i prakse za ostvarivanje prava i sloboda, kako ih danas provode državne vlasti, ali i pojedinci/ke, razložiti kao da su ekonomične? Mogu li se, u kontekstu ove šire tehnologije moći, interpretirati strategijama koje uz najmanju moguću intervenciju trebaju i mogu osigurati najveću moguću korist? Ovi će se odgovori dati u okviru posljednjeg poglavlja rada, gdje će se potvrđivati teza rada o suvremenim diskurzivnim praksama i upotrebama ljudskih prava kao strategijama u liberalnom governmentalitetu. Prije toga valja

razmotriti što o ulozi prava i sloboda u liberalnom governmentality govori Foucault te pojasniti kako je upravljanje državnih vlasti koje teži biti minimalno, postajalo normalizirano i sve intenzivnije u sferi građanskog društva.

4.3 Slobode i prava u liberalnoj političkoj racionalnosti i governmentalitetu

Među razlozima iz kojih Foucault upravljanje 18. stoljeća naziva liberalnim governmentalitetom je i veza koju ima sa slobodom (usp. Foucault 2010:62). Iako liberalizam nije ispitivao kao teoriju, svjetonazor ili doktrinu, iz racionalizacije upravljačkih praksi zaključio je o intrinzičnoj povezanosti slobode i liberalizma, kako se o ova dva pojma uobičajeno misli kada se liberalizam razumije kao politička teorija ili svjetonazor. No, Foucault, jednako kao i teoretičari/ke governmentaliteta, pokazuje instrumentalnu narav ove veze, za razliku od interpretacija liberalne teorije u kojoj figurira kao temeljna polazna vrijednost.⁹² Liberalni governmentalitet jest posvećen slobodama, njima se bavi, o njima promišlja, njih u konačnici i omogućuje, ali slobode se shvaćaju kao esencijalni elementi stvarnosti jer su 'prirodne' i kao takve potrebne unutar specifičnog okvira razumijevanja političkog prostora i uloge političkih autoriteta. Problematizacija upravljanja iz motrišta liberalizma, postavlja zadaće političkim autoritetima kao osiguravanje odvijanja prirodnih procesa populacije i onih tržišta. Za uspješno obavljati posao u vezi potonjeg potrebno je omogućiti njegovo nesmetano funkcioniranje i prirodno kretanje, za što je pak potrebna sloboda. Kada su slobodni, liberalna racionalizacija upravljanja će pokazati, pojedinci/ke mogu slobodno, u skladu sa svojim interesima djelovati na tržištu, pridonoseći tako spontanosti cjelokupnog odvijanja njegovih procesa (usp. Foucault. 2009:37). Ovdje možemo pronaći ključ po kojemu slobode postaju sastavni dio liberalnog governmentaliteta, naime, njihovo postojanje nužan je uvjet odvijanja prirodnih procesa te ih stoga dobro upravljanje osigurava, izvršavajući svoju zadaću. Zbog toga je jamstvo slobode postalo rašireno u političkim porecima zapadnih država, naime, ono omogućuje dobro upravljanje ili kako govori Foucault, sloboda je:

„[...] element koji je postao neophodan za samo upravljanje. Od tada nadalje uvjet za dobro upravljanje je da sloboda, ili određeni oblici slobode, jesu zaista poštovani. Nepoštivanje sloboda nije samo kršenje prava u odnosu prema pravu nego je iznad svega neznanje kako ispravno upravljati. Uključenje sloboda i specifične granice tim slobodama u polju upravljačke prakse sada su postale imperativ.“ (Foucault 2009:353)

No, činjenica kako slobode trebaju postojati iz razloga koje identificira Foucault, čini ih elementima sustava te stoga suvremeno jamstvo mnogih sloboda možemo razmatrati kao

⁹² Vidjeti Metodološke napomene.

„tehnike upravljanja“ (usp. Foucault 2009: 48-49). U tom kontekstu Foucault će reći i kako je liberalni governmentality „konzumer slobode“ jer se one osiguravaju pravnim putem u vrlo velikom broju (Foucault 2010:63). No, istovremeno je opseg njihova korištenja determiniran drugim mehanizmima, koji je za pojedince/ke omogućuju u mjeri potrebnoj za participiranje u tržišnim procesima, kako bi kroz vlastito djelovanje podržavali upravljanje na liberalan način. Riječju, liberalizam proizvodi slobode jer ih treba i kakve ih treba ili, kako će pokazati Foucault, proizvodi ih:

„[...] utoliko što može funkcionirati samo ako određeni broj sloboda uistinu postoji: sloboda tržišta, sloboda kupovanja i prodavanja, slobodno korištenje prava na vlasništvo, sloboda raspravljanja, moguća sloboda izražavanja i tako dalje. [...] Novo umijeće upravljanja stoga se pojavljuje kao upravljanje slobodama ne u smislu imperativa „budite slobodni“ s istovremenom kontradikcijom koju ovaj imperativ može sadržavati. Formula liberalizma nije „budite slobodni“. Liberalizam formulira jednostavno sljedeće: Proizvest ću što trebate da budete slobodni. Pobrinit ću se da budete slobodni biti slobodni. I tako, ako taj liberalizam nije toliko imperativ slobode koliko upravljanje i organizacija uvjeta u kojima je moguće biti slobodan jasno je kako je u središtu liberalne prakse uvijek različit i mobilan, problematičan odnos između proizvodnje slobode i onoga što u proizvodnji slobode donosi rizik da je ograniči i uništi. [...] Liberalizam mora proizvoditi slobodu, ali sam taj čin uključuje uspostavu ograničenja, kontrola, oblika prisile i obaveza koje počivaju na prijetnjama i tako dalje.“ (Foucault 2010: 63-64)

Osiguranje mnogih sloboda i prava u ovom je okviru nužno s obzirom na ono što se smatra istinom o pojedincu/ki, funkcioniranju tržišta i ispravnom djelovanju političkih autoriteta. Ipak, iz takvih znanja izvedeno centralno mjesto slobode, kao i njihovo faktično formalno povećanje putem osiguravanja u pravu, automatski ne znače i kako je ima više.

Zato je ispravno reći kako liberalni governmentality slobode 'dopušta' tako što ih istovremeno osigurava formalnim putem te na njih djeluje regulirajući ih, usmjeravajući ih, zadajući im dopušteni okvir koji, kao što Foucault obrazlaže u predavanjima „*Society Must be Defended*“ te u knjizi „*Povijest seksualnosti*“, nije u pravnim mehanizmima već izvan njih. Kao uostalom i drugi 'prirodni procesi' slobode se sada, osiguravaju, stvaraju se uvjeti za mogućnost njihova postojanja, no čin formalnog priznavanja velikog broja sloboda pojedincima/kama, praćen paralelnim postojanjem sustava disciplina koje djeluju ispod razine prava normalizirajući i

usmjeravajući postupanja (usp. Foucault 2010:67, 2012:109, 2013:79-80, Dean 2010:192-194).

Propisivanje pravom, kao mehanizmom manifestacije suverene političke moći, proizvelo je garancije prava i sloboda kroz pravne sisteme koji su „[...] omogućili demokratizaciju suverenosti, uspostavljanje javnog prava artikulisanog na kolektivnoj suverenosti [...]“ (Foucault 2012:109). No, druga razina regulacije postupanja tada je već bila aktualna te se priznavanje prava odvijalo u kontekstu u kojemu su joj granice korištenja bile postavljene, naime „[...] u samom trenutku i u meri u kojoj je ta demokratizacija suverenosti bila do dna ispunjena disciplinarnom prinudom [...]“ (Foucault 2012:109). Pravni instrumentarij za zaštitu sloboda i prava pojedinaca/ki se stoga ne može nekritički smatrati apsolutnom garancijom apsolutne slobode. Naime, ovaj diskurs nije jedini određujući za mogućnost i način slobodnog djelovanja, već su to i drugi normalizirajući, disciplinirajući i regulativni postupci usmjereni na pojedince/ke u suvremenim društvima. Na zajamčenu slobodu stoga ne treba gledati kao na autonomnu vrijednost koja se posredstvom kodificiranja ostvaruje u praksi, nego kao na odnos, a u okviru liberalnog governmentality on je praćen neviđenim „procedurama kontrole, zabrana, i protuteža različitim slobodama,“ (Foucault 2010:67).⁹³ Unatoč tomu što slobode jesu dopuštene, one su u prvoj instanci značenjski regulirane pravnim definicijama, a dodatno je na drugoj razini njihovo korištenje regulirano stvaranjem uvjeta u kojima se pojedinačno postupanje može odviti. U liberalizmu, kao tehnologiji upravljanja, pravno jamstvo sloboda supostoji s kontinuiranim djelovanjem političkih autoriteta na usmjeravanju 'slobodnog postupanja', odnosno kako govori Dean, liberalizam se u istoj mjeri bavi „[...] normalizirajućim praksama koje oblikuju korištenje političkih sloboda građana/ki kao i s garancijom prava i sloboda.“ (Dean 2010:145).

Sloboda u suvremenosti jest sveprisutna i figurira kao neupitna vrijednost u političkoj kulturi današnjice zbog čega države prema svojim građanima/kama moraju postupati kao da su slobodni, a legitimnost djelovanja vlasti počiva na priznavanju i poštivanju prava. No, paralelno s pravnim osiguravanjem sloboda, djelujući u logici upravljanja, državne vlasti sve se više oslanjaju na integriranje individualnih postupanja u funkcionalnu organizaciju sustava. Tretirajući građane/ke kao racionalne subjekte – one koji/e su slobodni, no slobodni na

⁹³ Foucaultovo neesencijalističko viđenje slobode preuzima Nikolas Rose te počevši s 19. stoljećem, u knjizi „*Powers of Freedom: Reframing Political Thought*“, istražuje okolnosti koje su strukturirale mogućnosti njenog korištenja i razumijevanja (usp. Rose 2004). Temeljem njegovih razmatranja možemo vidjeti kako se pojam sloboda kontinuirano upotrebljava, no njegovo shvaćanje je u potpunosti ovisno o širem političkom imaginariju koji prevladava u određenom trenutku.

odgovoran način – državne vlasti uređuje institucije i procese tako da pojedinci/ke mogu biti što više prepušteni/e sami sebi (usp. Foucault 2010:143-145). Ovakve upravljačke prakse vidimo u napuštanju politika državnog osiguravanja niza socijalnih usluga te u njihovom izmiještanju na tržište i u privatni sektor, uz obrazloženje kako za recipijente usluga, ovakva organizacija povećava slobodu izbora (usp. Miller i Rose 2013:98-102, 213-215, Nadesan 2008:67-68, 86-89, Dean:185-187, 196-197, Douzinas 2009:170-177, Lemke 2001, Read 2009).

Stoga, bez obzira na retoričku prisutnost slobode u političkom diskursu i svakodnevnom životu, ne možemo govoriti o supstancijalnom povećanju slobode u kontekstu upravljanja koje ih osigurava. Naime, intrinzična povezanost liberalizma i sloboda⁹⁴ postoji, no njihova uloga je u omogućavanju liberalnog upravljanja te je stoga ova povezanost prije svega instrumentalna i kroz nju se determinira koliko i kakvih sloboda građani/ke mogu imati.

Kada pak govorimo o kodificiranju postupanja u suvremenosti, ono se u usporedbi s ulogom zabrane i dopuštanja iz prava suverene moći, također mijenja u izmijenjenoj upravljačkoj racionalnosti (usp. Foucault 2009:99).⁹⁵ Liberalizam, kako pokazuje Mitchell Dean, kooptira pravo, no transformira ga u „jednu komponentu seta regulatornih mehanizama vezanih uz upravljanje procesima.“ (Dean 2010:140). Objašnjenje statusa i upotrebe prava u okviru liberalnog governmentaliteta, koje daje Foucault, ponovno ukazuje na instrumentalni karakter ove veze. Ako je pravo u kontekstu vještine upravljanja državnog razloga bilo autonomno i tvorilo izvanjsko ograničenje i kočnicu gubernmentaliteta⁹⁶, ono sada prestaje biti stranim elementom te postaje jednom od korisnih i učinkovitih tehnika upravljanja. Ovaj pomak Foucault će problematizirati u dijelu predavanja „*The Birth of Biopolitics*“ gdje se detaljnije bavi dihotomnom logikom strukturiranja pravnih normi koje supostoje u liberalnom governmentalitetu. Naime, pravno formuliranje ograničenja upravljanju i držanim vlastima

⁹⁴ U ovom kontekstu je zanimljivo spomenuti kako postoje i drugačija viđenja statusa slobode, također u okviru razmatranja liberalnog upravljanja, od onog Foucaultovog. Barry Hindess tako tvrdi kako je liberalno (kolonijalističko) upravljanje, u najvećem dijelu svijeta, koristilo autoritarne metode pretpostavljajući kako su subjekti upravljanja 'neslobodni' ili još nedovoljno kultivirani za to da bi se država prema njima mogla odnositi kao prema slobodnima (usp. Hindess 2001).

⁹⁵ O teorijskoj dilemi oko relevantnosti instituta prava i pravnih mehanizama za analizu djelovanja moći u suvremenosti bilo je riječi u prvom dijelu rada u okviru poglavlja „*Pravo kao mehanizam moći – kritika Carol Smart*“.

⁹⁶ Izvanjsko ograničenje upravljanju u obliku prava upotrebljava se u značenju ograničenja postavljanog državnim vlastima od početka 17. stoljeća koje nije polazilo od samog upravljanja, njegove uloge ili smisla i svrhe radnji koje podrazumijeva, nego je supostojalo s upravljanjem državnih vlasti, određujući granice legitimnog djelovanja s obzirom na fundamentalne zakone ili temeljna prava, neovisne o političkom poretku (usp. Foucault 2010:7-10). Politička ekonomija tomu nasuprot jest ograničenje koje je unutarnje jer određuje granice upravljanju iz njega samoga (usp. Foucault 2010:13, također fusnota 85).

krajem 18. i u 19. stoljeću, pojavljuje se s jedne strane kao „juridičko-deduktivni, revolucionarni ili Rousseauovski princip“, objasniti će Foucault (Foucault 2010:39). U ishodištu ovog razumijevanja, tipičnog za pristupe francuskih pravnikâ istog perioda, prirodna ili originalna prava pripadaju svim osobama te je sljedeći zadatak promišljanja političkog prostora utvrditi uvjete pod kojima se osoba može odreći istih (ili njihova dijela), odnosno koja prava ne mogu nikada biti oduzeta (usp. Foucault 2010:39). Drugi pristup, vezan uz engleske teoretičare i filozofe utilitariste, Foucault naziva „radikalnim“ (Foucault 2010:41). Ovdje polazišna točka nisu originalna prava, čije poštivanje je ujedno ograničenje političkoj moći, već upravljanje samo, njegove korisne granice i aspekt korisnosti nekog djelovanja kao oblika upravljanja (usp. Foucault 2010:40). Prvi pristup pravo vidi kao posljedicu i izraz kolektivne volje i uspostavlja sistem temeljen na razlučivanju „dijela prava koja su pojedinci odlučili prepustiti i dijela koji žele zadržati“, dok drugi pravo smatra „učinkom transakcije koja odvaja sferu intervencije državnih vlasti od one neovisnosti pojedinca“ (Foucault 2010:41). Premda ishodišno različiti i teorijski drugačije elaborirani, Foucault tvrdi kako oba supostoje i danas te kako informiraju i strukturiraju granice upravljanja, posebice državnih vlasti (usp. Foucault 2010:42-43). No, također napominje kako je jedan, onaj radikalni ili utilitaristički, zauzeo primat dok drugi polako prestaje biti relevantan u promišljanju prava u zapadnim društvima te kako pitanje korisnosti sve više zamjenjuje tradicionalno promišljana pitanja u pravu (usp. Foucault 2010:43-44). Tako možemo zaključiti o kontinuitetu upotrebe pravnih mehanizama u izvršenju političke moći, no ne bismo ih trebali smatrati nepromijenjenima u odnosu na suverenost, već u njima vidjeti strategije unutar nove tehnologije moći čija upotreba je strukturirana temeljem načela korisnosti (usp. Foucault 2010:321).

4.4 Mjesto društva u liberalnoj političkoj racionalnosti

U prethodnom su poglavlju obrazlagane bitna organizacijska funkcija sloboda te strategije njihova osiguravanja u liberalnom governmentality. Razmatrati slobode i prava u ovoj perspektivi, omogućuje logičko povezivanje različitih praksi političkih autoriteta na mikro razini i sagledavanje kako osiguravaju nužne preduvjete za vršenje upravljanja državom, na način koji se drži dobrim i korisnim. Interpretacija jamstva prava i pravnog osiguravanja sloboda u naznačenom okviru, omogućit će da u ovome radu suvremene upotrebe ljudskih prava ne promatramo procjenjujući koliko se vjerno ideja primjenjuje u praksi, već kako njihove konkretne suvremene forme strukturiraju djelovanja u korelaciji sa širom tehnologijom moći. Pokazat će se kako ove diskurzivne prakse te praktične upotrebe temeljene na njima (na razini sustava i na pojedinačnoj razini) nisu izvan moći jer ih možemo vidjeti kao strategije s učincima traženja daljnjeg i sve intenzivnijeg djelovanja relevantnih autoriteta i državnih vlasti. Jedan od argumenata za tvrdnju kako upotrebe nisu 'protiv moći', već kompatibilne s njenim vršenjem u liberalnom governmentality, bit će kako ljudska prava potiču upravljanje sferom društva koje se u suvremenosti, za razliku od prijašnjih perioda, izraženo nalazi u fokusu političkih autoriteta.

Stoga u ovom preglednom dijelu rada još valja iznijeti i Foucaultovo tumačenje mjesta građanskog društva u liberalnoj političkoj racionalnosti kao i razmatranja učinaka normaliziranja upravljanja ovom sferom kakva pronalazimo u studijama governmentality.

Kako je organizirati društvo i odnose u njemu postalo uobičajenim načinom kojim politički autoriteti (također uz pomoć onih instanci koje ne smatramo političkima) nastoje postići ciljeve liberalnog upravljanja, odnosno osiguravanje generalne dobrobiti stanovništva te posebno dobrobiti u njihovoj biološkoj dimenziji, u kontekstu nedozvoljenih planskih ili redistributivnih intervencija u tržište? Na ovo pitanje Foucault odgovara ukazujući upravo na spoj liberalnih pretpostavki o ispravnom upravljanju kao preduvjet za pojavljivanje interpretacije da je moguće, čak nužno, upravljanje sferom društva⁹⁷, zbog čega ovaj koncept naziva i „korelatom države“ (Foucault 2009:350) te „korelatom vještine upravljanja“ (Foucault 2010:295).

⁹⁷ Koncept društva koji i danas koristimo, referirajući se na jednu posebnu sferu stvarnosti, pojavljuje se u 18. stoljeću kao 'građansko društvo', no kako Foucault pokazuje, vrlo se brzo označava samo riječju 'društvo' (Foucault 2010:269).

Racionalizacija upravljanja iz 18. stoljeća pokušavala je, prema Foucaultu, razriješiti dva 'problema'. Prvi je onaj područja na koje se može odnositi djelovanje državnih vlasti, budući da ne smiju intervenirati u tržište, dok je drugi nemogućnost upravljanja individualnom razinom. O razlozima temeljem kojih se tržište konceptualiziralo kao sfera dostupna samo određenom ograničenom tipu upravljanja bilo je riječi u poglavlju o liberalnom i neoliberalnom governmentalitetu, a drugi problem, onaj neupravljivosti individualne razine, Foucault vidi u zamisli pojedinaca/ki unutar liberalne političke racionalnosti. Naime, oni/e su mišljeni istovremeno kao subjekti prava i subjekti interesa, a kako je interesima nemoguće upravljati jer su „nepromjenjivi“ i „neprenosivi“ (Foucault 2010:271-273) upitno je mogu li i na koji način, politički autoriteti djelovati u odnosu na njih. Rješenje naznačenih dvojbi nadaje se u novoj interpretaciji stvarnosti u kojoj razumijevanje pojedinačnog postaje rekonceptualizirano, a subjekti 'upravljivi', čime se ujedno rješava i problem područja prikladnog za upravljanje državnih vlasti. U njoj su, naime, pojedinci/ke reprezentirani kao elementi veće cjeline, odnosno specifičnog kolektiva sa značenjem posebne (preddržavne) sfere, čija prirodna struktura iziskuje vodstvo i upravljanje (usp. Foucault 2010:298-302).⁹⁸ Tako se 'neupravljivost' poništava kroz diskurzivnu konstrukciju nove sfere stvarnosti - sfere društva:

„Upravljivost upravljivošću [...] ovih pojedinaca koji nastanjuju prostor suverenosti kao subjekti prava i u isto vrijeme kao homo oeconomicus može jedino biti osigurana, i u stvarnosti je jedino bilo moguće da bude osigurana, pojavom ovog novog objekta, nove domene ili polja koje je [...] korelat vještini upravljanja [...]. Novo područje je potrebno i jasno je da to novo područje neće biti skup subjekata prava ili skup trgovaca ili ekonomskih subjekata ili aktera. Pojedinci koji su još uvijek subjekti prava dok su i ekonomski akteri, ali koji nisu „upravljivi“ kao jedno ili kao drugo, upravljivi su samo utoliko ukoliko nova cjelina biva definirana, koja ih obuhvaća kao subjekte prava i ekonomske aktere . (Foucault 2008: 294-295)

Kada poblizje promotrimo kako je društvo omogućilo upravljanje, možemo vidjeti kako koncept supsumira dva spomenuta, sadržajno različita poimanja pojedinaca/ki – ono subjekata prava te ono subjekata interesa. Neupravljiv pojedinac/ka sa svojim nepromjenjivim interesima rekontekstualizira se kroz ideju društva te postaje članom/icom šireg okruženja

⁹⁸ Ovu tezu Foucault ilustrira interpretirajući tekst Adama Fergusona „*An Essay on the History of Civil Society*“, preveden na francuski 1783. godine, smatrajući ga reprezentativnim za način na koji se u 18. stoljeću mislilo građansko društvo (Foucault 2010:298-302).

gdje će ga /ju osim privatnih (sebičnih) interesa mišljivim činiti i socijalne veze. Interpretacija pojedinaca/ki kao stanovnika/ca društvenog prostora čini ih upravljivima jer misliti ih kao bića društva, otvara mogućnost uređivanja mnogostrukih odnosa među njima kao i njihovih afilijacija (usp. Dean 2010:149). Koncept društva u značenju kakvo se formira u 18. stoljeću čini mogućom artikulaciju mnogih, novih pitanja kao što su primjerice ona o međusobnim odnosima članova/ica, pozicijama koje unutar društva zauzimaju pojedinci/ke, generalnim trendovima i slično, a koja se sva mogu predstaviti kao problemi te za koje nadležnost dobiva državna vlast⁹⁹ (usp. Dean 2010:61-69, 2010a:687-692). U tom kontekstu je kroz sferu društva riješen i spomenuti 'problem' područja za djelovanje državnih vlasti, kojima je područje ekonomije izmaknuto iz doseg. Naime, stvorena je nova sfera stvarnosti u kojoj državna vlast *ima dužnost i obvezu* upravljati (usp. Foucault 2009:350, Donzelot 2003). Premda se liberalni governmentality pojavio iz problematizacije upravljanja i zagovora minimalnog upravljanja državnih vlasti, u upravljačkim praksama nalazimo minimalno upravljanje u području ekonomije, no ekstenziju upravljanja u svim drugim područjima života. Zbog toga Foucault suvremenu političku moć smatra sveprisutnom, a pojavu društva ključnom za ovakvo proširenje:

„Sveprisutna vlast, vlast kojoj ništa ne izmiče, vlast koja se pokorava pravnim pravilima i vlast koja svejedno poštuje posebnost ekonomije, bit će vlast koja upravlja civilnim društvom, nacijom, društvom, društvenim.“ (Foucault 2010:296)

Od tada, djelovanje države u društvo postaje primarni i najvažniji zadatak države (usp. Foucault 2009:350, 2009a:24), a pretpostavljeni okvir određujući je i za suvremenost. Kako govori Dean, čak i kada se dovodi u pitanje postojanje društva uopće, kao u suvremenim neoliberalnim interpretacijama stvarnosti, u političkom prostoru Zapada se problemi i njihova rješenja još uvijek konstruiraju u odnosu, spram i za neko društvo, za neku zajednicu ili grupu (usp. Dean 2010a:691-693). U tom smislu Foucault o društvu govori kao o korelatu liberalnog governmentality, apsolutno ključnom i neophodnom elementu stvarnosti za liberalno upravljanje u okvirima države.

⁹⁹ Kod teoretičara/ki governmentality možemo pronaći promišljanja daljnjih učinaka proširenog djelovanja državne vlasti kroz koncept društva. Dean govori o tome kako se s društvom pojavljuje i potreba poznavanja procesa i pojava u ovoj sferi kako bi se njima moglo upravljati te također i stručne figure autoriteta s ovim znanjima (usp. Dean 2010:149-154). Pojava specijaliziranog 'stručnjačkog znanja' također proizlazi iz potrebe za znanjima koja bi bila mjerodavna za upravljanje. Pozivajući se na Foucaulta, Terry Johnson pokazuje kako je ovakva konceptualizacija znanja blisko povezana s governmentality, odnosno planskim djelovanjima državnih vlasti, kojima od 19. stoljeća služi kao izvor spoznavanja za djelovanje (usp. Johnson 2003:142).

U suvremenosti se djelovanje državnih vlasti na društvo vrlo često odvija s intencijom postizanja zacrtanih ciljeva, posredstvom tehničkih alata u vidu programa, politika i strategija za ovu sferu. Postupci za ostvarivanje i zaštitu ljudskih prava također su usmjereni na društvo, a intervencije državnih vlasti na ovu sferu, kako bi se prava omogućila, u ovom se diskursu očekuju i od njih se zahtijevaju. Posebno je stoga relevantna Foucaultova teza o konceptu društva kako ga se poima od 18. stoljeća, kao području stvarnosti konstruiranom unutar liberalne racionalizacije upravljanja i potrage za predmetom upravljanja političkih autoriteta. Naime, djelovanje 'prema društvu', a ne nekim drugim elementima stvarnosti je jedan mogući odabir postupanja i to takav koji je umrežen s vršenjem moći u suvremenosti. Utoliko i usmjerenost djelovanja za ljudska prava na društvo nije samo neutralna strategija ili samorazumljiva potreba. Ovaj 'uobičajeni' način djelovanja je taktičko sredstvo za omogućavanje upravljanja, koje se diskursom ljudskih prava afirmira i legitimira, budući da su univerzalna prava retorički posvećena postizanju pravednosti i jednakosti.

No, kroz ovaj diskurs nije potpomognuto samo upravljanje društvom i utoliko potvrđivanje zadaće političkih autoriteta u odnosu na građane/ke, već i upravljanje populacijama i to u svim područjima života. Također je afirmiran vertikalni odnos između pojedinaca/ki i političkih autoriteta. U sljedećem, završnom dijelu rada problematizirat će se stoga konceptualizacija ostvarivanja prava 'za sve', kroz suvremeni diskurs ljudskih prava te potvrđivati teza o njihovoj strateškoj ulozi unutar šire tehnologije moći.

III Ljudska prava u liberalnom governmentaletu

1. Uvodne napomene

Kao što je prikazano u prethodnom poglavlju, specifične aspekte dominante tehnologije moći Foucault je opisao pomoću postupne transformacije mišljenja o primjerenom i dobrom vođenju države. U njemu država postaje podrazumijevani okvir za organizaciju života ljudi, a u praksi se pojavljuje sve intenzivnije preuzimanje zadaće upravljanja s dobrobiti stanovnika/ca od strane političkih autoriteta. Premda se opis djelovanja kao governmentaleteta ne odnosi samo na njihove postupke, već i na nedržavne aktere, na ovaj će se način dominantno strukturirati i odnosi u političkom prostoru te stoga Foucault govori o postupnoj „governmentalizaciji države“ (Foucault 2009:108-109). Nadalje, suvremeno upravljanje provodi se u okviru dominantne liberalne političke racionalnosti koja kao predmet upravljanja drži populaciju i društvo te zahtjeva minimalno djelovanje državnih vlasti prema tržištu. U istom okviru razumijevanja tržište je samoregulirajuće i autonomno područje stvarnosti, a bitna pretpostavka funkcioniranja sustava u cjelini su slobode pojedinaca/ki. Ako ovaj aspekt liberalnog governmentaleteta želimo izraziti u terminima određujuće ideje i slike o tome tko su oni/e koji čine državu ili oni/ kojima se upravlja, možemo reći kako se suvremene zapadne države prema svojim građanima/kama odnose kao da su slobodni/e, odnosno osiguravaju njihovu slobodu pravima te očekuju njihovo slobodno postupanje u međusobnim interakcijama. Valja stoga ponovno naglasiti kako danas dominantna tehnologija moći nije izravna prisila ili zabrana, nego reguliranje uvjeta mogućnosti odvijanja onog dopuštenog kroz osiguravanje. Podsjetimo, u ovom kontekstu, jamstvo slobode treba vidjeti kao tehnički preduvjet liberalnog upravljanja, proizašao iz specifične liberalne zamisli o autonomiji tržišta te iz prateće potrebe za osiguravanjem 'slobodne' realizacije individualnih interesa na ovom polju. Drugim riječima, suvremene slobode nisu izvan ili protiv moći, već je ona oslonjena na njihovo dopuštanje čak štoviše, ona je „konzumer slobode“ (Foucault 2010:63). Tako politički kontekst suvremenosti karakterizira više sloboda, a središnji diskurs njihovog izražavanja je onaj ljudskih prava.

Ne čudi stoga kako u tabelarnom prikazu izvješća „*Sloboda u svijetu*“ (engl. *Freedom in the World*) organizacije *Freedom House*¹⁰⁰, možemo vidjeti kako je doba u kojemu živimo

¹⁰⁰ U navedenom su izvješću numerički prikazani broj kao i omjer slobodnih, polu-slobodnih i neslobodnih država svijeta. Ocjena 'stupnja slobode' iz Izvješća pripremljenog 2015. godine (a koje seže do 1973., kada se na ovaj način odabralo pratiti njenu ostvarenost) pokazuje kako se unatrag petnaestak godina broj slobodnih država (i postotak slobodnih stanovnika/ca) postepeno približio polovini broja svih država svijeta za razliku od prvih

najslobodnije do sada i kako razina slobode kontinuirano 'raste'. Najviše slobode ima u suvremenosti, pokazuje Izvješće temeljeno na rangiranju zemalja ovisno o stupnju u kojemu poštuju politička prava i građanske slobode. No, hiperinflacija ovog termina u političkom diskursu, kao i šire prihvaćanje međunarodno obvezujućih pravnih normi, o čemu Izvješće (jedino) govori, nipošto ne bi trebali stvoriti pozitivnu sliku suvremenosti u usporedbi s ranijim razdobljima, već potaknuti na kritičko promišljanje širokog jamstva prava na slobodno djelovanje u granicama koje određuje liberalni governmentalitet. Naime, 'više' ljudskih prava, širenje njihove pravne obvezatnosti na nove države ili ugrađivanje ovih načela u ustave nacionalnih država također se odvijaju unutar šireg okvira liberalnog upravljanja te je i količinu prava, kao samorazumljivi potencijal za destabilizaciju poretka, potrebno gledati imajući na umu transformirani način djelovanje političke moći. Moć se ne odvija samo kada su prisutne restrikcije, zabrane, cenzure ili prisila, već i u postupcima osiguravanja, organiziranja te regulacije prirodnih procesa, proizvodnji relevantnih i autoritativnih znanja te u izboru nekih aspekata života kao 'problema' danih u rješavanje političkim autoritetima (usp. Miller i Rose 2013:61-63, Lemke 2000). Ovo je također kontekst u kojemu treba gledati upotrebe suvremenih univerzalnih prava kako bi se moglo postaviti pitanje o tome smatra li ih se opravdano alatom za borbu 'protiv moći'.

Premda su neke veze diskursa ljudskih prava i načina vršenja političke moći kao liberalnog governmentaliteta već usputno spomenute, u ovom poglavlju bit će detaljno elaborirana mjesta dodira između ovog diskursa emancipacije i šire tehnologije moći u suvremenosti. Pri tom valja ponoviti kako predmet ove kritičke analize nisu vrijednosti koje ljudska prava trebaju štiti, niti se ovdje nastoji ispitati stupanj njihove implementacije u konkretnim kontekstima. Naime, u fokusu analize se nalazi suvremeni diskurs kao izvorište konceptualiziranja značenja ostvarivanja prava, što uključuje podrazumijevane odnose između pravnih subjekata, znanje o ostvarenosti prava i zagovarane postupke njihove praktične upotrebe. U narednim dijelovima potvrđivat će se teza rada kako su uvriježeni i uobičajeni načini ostvarivanja prava, strategije unutar liberalnog governmentaliteta, putem kojih se kontinuirano legitimira djelovanje državnih vlasti na način liberalnog upravljanja. Pokazat će se kako suvremeni diskurs ljudskih prava podupire dominantnu tehnologiju moći u suvremenosti, budući da se pojavljuje kao:

'mjerenja' kada je taj status imalo njih oko 30 posto (*Freedom in the World, Global Country Status Overview 1973-2015*).

- 1) Dominantni mehanizam postizanja pravednosti koji će omogućiti postavljanje zahtjeva građanima/kama i reprezentirati državu kao moralnog i odgovornog aktera te dodatno legitimirati njeno upravljanje. Regulativno i plansko djelovanje za ostvarenje prava, kroz ovaj diskurs je smješteno u nadležnost nacionalnih državnih vlasti te je tako dodatno potvrđen njihov zadatak 'brige' o stanovništvu, učvršćena pozicija osiguravatelja pravednosti i afirmirana nužnost postojanja države kao neupitnog okvira za organizaciju života.
- 2) Okvir u reguliranju legitimnih zahtjeva građana/ki prema državnim vlastima te strateški alat za širenje područja legitimnih intervencija političkih autoriteta. Dominantni diskurs ljudskih prava strukturira zahtjeve za pravednošću prevodeći ih u jezik međunarodno prepoznatih povreda i pravom predviđenih načina njihova ispravljanja ili obeštećenja. Zahtjevi postavljeni izvan postojećih pravnih normi, ako ih žrtve i nazivaju zahtjevima za ljudska prava neće biti adresirani kao takvi u postojećem sustavu zaštite. Dodatno, budući da se njima ne mogu izraziti strukturalne nepravde i nejednakosti, veliki dio povreda ne može biti iskazan niti ispravljen (usp. Evans 2005, Chimni 2004). S druge pak strane, u suvremenosti se pravne norme umnažaju, a u svrhu implementacije pretaču se u elaborirane međunarodne i nacionalne dokumente poput izvješća, planova, strategija i programa gdje su definirani zadaci za državne vlasti (a katkad i za nedržavne aktere). Kroz ove se strateške alate ne vrše oduzimanje, sprječavanje ili prisila, nego se regulira mogućnost postupanja, a upravljanje se intenzivira i širi na niz područja i aspekata života koji do tada nisu bili u doseg političke moći. Pitanje pravednog postupanja u njima postaje 'upravljivo' posredstvom upotrebe statističkih podataka, mjerenja i traženja usklađivanja s normom. Istovremeno se u konstrukciji relevantnih znanja pokazuje kako ovaj diskurs ima ograničene kapacitete za artikulaciju složenih uzroka nepravdi i nejednakosti.
- 3) Postupci koji teže poboljšati kvalitetu života ljudi te uvećati njihovo blagostanje i dobrobit. Politički autoriteti u zapadnim društvima preuzeli su na sebe zadatak upravljanja mnogim aspektima stvarnosti, primarno poboljšanjem uvjeta života stanovništva, reguliranjem prirodnih procesa populacije te osiguravanjem uvjeta za nesmetano odvijanje samoregulirajućih 'prirodnih' pojava. Biopolitičko djelovanje u suvremenosti se odvija uvelike potpomognuto diskursom ljudskih prava koji mu daje vrijednosnu pozadinu (primjerice utjecanje na biološke procese kao što su smrtnost, natalitet ili prevencija bolesti, 'opravdano' se odvija kao ostvarivanje

prava na život, na zdravlje, na vodu i hranu) i kriterije prema kojima se može odvijati. Dominantni diskurs u kojemu su prava shvaćena kao apolitično sredstvo, a veza između njihove implementacije i postizanja pravednosti je neupitna, ostavlja po strani političku pozadinu uzroka gladi, siromaštva ili visoke stope smrtnosti. No, njima se svejedno i dalje bavi kao 'problemima' što znači da ne ostaju izvan dohvata političke moći, već su regulirani i reartikulirani kao predmeti biopolitičkih intervencija.

- 4) Djelovanje na društvo, na uvjete u društvu, na poboljšanje života članova/ica društva i društvenih grupa. Predmetom upravljanja vlasti kojoj je područje tržišta nedostupno, važno područje djelovanja postaje ova sfera. Kroz dominantni diskurs ljudskih prava danas se omogućuje upravljanje biološkim aspektom, no povrh toga i onim društvenim. Poboljšanje životnih uvjeta te na razne načine shvaćeno stvaranje i osiguravanje jednakih prilika za društvene grupe definirane nekim identitetskim odrednicama, smatraju se legitimnim i poželjnim djelovanjima državnih vlasti.
- 5) Upravljanje iz različitih izvora, od državnog aparata i s državom povezanih institucija poput sudova ili tijela za zaštitu ljudskih prava do međunarodnih nevladinih organizacija, međunarodnih intervladinih organizacija i financijskih institucija, nacionalnih nevladinih organizacija, obrazovnih institucija i stručnjaka/inja. Moć se u suvremenosti vrši kroz mnoge instance, a ukupnost njihovih djelovanja čini prostor političkog te, naposljetku i ono što zovemo državom. Kompleksne i sveobuhvatne strategije upravljanja tako uključuju i djelovanje onih instanci koje se uobičajeno smatraju apolitičnima. U diskursu ljudskih prava participiraju jednako tako mnogi akteri koji ga aktivno konstruiraju i koriste te su državne vlasti katkad sporedni (ali regulativni) čimbenik ili pasivni recipijent zahtjeva. No, manje izravnog djelovanja državnih vlasti i transponiranje zadataka države na civilni sektor ne znači manje regulacije i manje upravljanja, već njegovu transformaciju unutar liberalne političke racionalnosti.
- 6) Samoreguliranje postupanja na individualnoj razini upotrebom ljudskih prava u iskazivanju povreda te proizvodnjom razumijevanja sebe kao nositelja/ice prava zaštićenih u postojećem poretku. Budući da se suvremeno djelovanje političke moći uvelike oslanja na individualna postupanja usklađena s dominantnom političkom racionalnošću ili na 'upravljanje kroz slobodu' (usp. Foucault 2010:63-65, Dean 2010:192-194, Miller i Rose 2013:48-50, Rose 2004:61-66, Read

2009:29-30, Burchell G. 1991), ljudska prava su jedna od strategija uspostave potrebnih vrsta vertikalnih veza između pojedinca/ke i političkih autoriteta. Usmjeravanjem zahtjeva za pravednošću, jednakošću i slobodom prema državnim vlastima proizvodi se vertikalna povezanost i zavisnost dok, paradoksalno, danas dominantan diskurs ljudskih prava paralelno teži proizvesti samostalne i samodostatne nositelje/ice prava odgovorne za njihovo ostvarenje.

U sljedećem poglavlju problematizirat će se upotrebe ljudskih prava koje ukazuju na veze naznačene u točkama od jedan do pet. Posljednje poglavlje rada uključuju razmatranje ljudskih prava kao aktualne tehnologije sebstva.

2. Odgovorne države štite ljudska prava

2.1 Legitimitet upravljanja države kroz ljudska prava

U okviru prvog dijela izloženo je značenje u kojemu se kroz rad koristi sintagma ljudska prava, te je naznačeno kako ova prava ne bismo trebali smatrati idejom koja se postepeno realizirala kroz povijest, niti ih poistovjećivati isključivo s registrom međunarodnih i nacionalnih pravnih normi. Naime, kako bismo mogli vidjeti mnoge učinke, na koje nije moguće ukazati pristupom iz dominantnog diskursa, potrebno je zauzeti perspektivu u kojoj su mišljena kao politički koncept oblikovan u širem okviru djelovanja moći u suvremenosti.

Na ovaj način govoriti o primjeni univerzalnih prava ne znači istovremeno tvrditi kako je riječ o „masci“ iznad strukturalnih problema i postojećih odnosa nejednakosti (Evans 2005:1063, 2005a:52-54) ili o „sredstvu za uspostavljanje novog društva kontrole“ (Duzinas 2009:157). Cilj ovakve interpretacije je propitati jedan politički diskurs konstruiran kroz djelovanje različitih silnica u specifičnom povijesnom, političkom i ekonomskom kontekstu, kako bi se u ovom okviru moglo iznova sagledati njihovo općeprihvaćeno razumijevanje kao alata za borbu 'protiv moći'. Hipoteze normativnog karaktera ili ocjene implementacije propisa su irelevantne u pristupu koji se ovdje usvaja, a budući da na 'neuspjeh' ljudskih prava u ostvarivanju pravednosti, jednakosti i slobode gledaju kao na diskrepanciju između teorije/propisa i prakse te propuštaju uvidjeti produktivne učinke u širem političkom prostoru i kada se ova prava upotrebljavaju.

Naime, kada ih promatramo u ovoj široj perspektivi možemo vidjeti opći učinak u sistematiziranju, ograničavanju i reguliranju mogućnosti izražavanja nepravdi. Ne može se, naime, za bilo koje ugrožavajuće, nepravedno ili nejednako postupanje reći kako je ugrožavanje ili kršenje ovih prava. Ljudskim pravima se nazivaju pojedina jamstva ograničenog broja ovlaštenja. Pravni korpus ovdje igra središnju određujuću ulogu, propuštajući neka traženja, a druga diskvalificirajući kao zahtjeve nepovezane s univerzalnim pravima (poput strukturalnih nepravdi (usp. Evans 2005a:69-74)) ili eksploatacijskih postupanja nadržavnih instanci (multinacionalnih kompanija i drugih privatnih aktera (usp. Goodhart 2006)¹⁰¹). Ograničenja ovog diskursa je zasigurno mogu identificirati unutar njega samog polazeći od sadržaja konkretnih vrijednosti zaštićenih pravom te promišljati koja su to

¹⁰¹ Ograničavanje mogućnosti adresiranja izvora nepravednih postupanja je posljedica definiranja države kao jedinog mogućeg prekršitelja u dominantom diskursu ljudskih prava, o čemu se raspravlja u nastavku ovog poglavlja.

prava ljudska i zašto se baš ona smatraju ključnima za postizanje pravednosti te istovremeno ukazivati kako im je sadržaj determiniran konkretnim povijesnim, političkim i ekonomskim kontekstom. No, osim promišljanja postojećih formulacija prava, ovaj diskurs je u cjelini moguće tumačiti kao regulaciju i usmjeravanje izražavanja nepravednih postupanja prema ljudskim bićima (usp. Duzinas 2009:151). Također, u njemu su formalno-pravna ograničenja tipa i opsega zahtjeva, praćena i unaprijed definiranim mogućim djelovanjima za obeštećenje povrede na kojima je uspostavljen sustav, dodatno regulativan za traženje pravednosti.¹⁰²

Kao što je već više puta spomenuto, u diskursu ljudskih prava ne participiraju samo državne vlasti, ali one su njihov primarni adresant, budući da se norme odnose na nacionalne države¹⁰³. Prava definiraju obveze država kao da su unitarni i koherentni politički entiteti, a podrazumijevana zamisao države uključuje ambivalentnu ulogu „esencijalnog zaštitnika i primarnog kršitelja“ (Donnelly 2003:35, usp. također Goodhart 2006:25). Zbog činjenice kako su zaštita i promicanje izravno proglašeni odgovornošću država, izvršavanje ove zadaće znači ujedno i izvršavanje odgovornosti te su države koje pristaju uz ova načela poimane kao 'odgovorne'.

U kontekstu šireg političkog imaginarija možemo također govoriti o tome da ljudska prava daju legitimitet državama. Prema Donnellyu, uz demokraciju i napredak ona predstavljaju „jezik legitimost“ (Donnelly 2003:186) i u suvremenosti se države smatraju legitimnima „uvelike ovisno o tomu što poštuju, štite i implementiraju prava svojih građana/ki“ (Donnelly 2003:43). U međunarodnim odnosima se formalno pristajanje uz njih shvaća kao pokazatelj civiliziranosti i napretka, a s ovim konotacijama se koriste i za opravdanje militarističkih intervencija (usp. Duzinas 2009:59). Poštivanje postojećih normi od strane državnih vlasti, izjednačeno je s odgovornim pristupom vladanju pa neki autori/ce pristajanje uz njih vide kao danas rašireni kriterij razlikovanja „'dobre' države“ od one „zle“ (Mutua 2002:10, 127). Zbog uvriježene percepcije, pokazuje Mutua, ljudska prava djeluju i putem metafore „divljaka-žrtava-spasitelja“ (engl. *Savages-Victims-Saviors*) (Mutua 2002:10). Naime, izostanak prihvaćanja ili nepoštivanje normi, simbolički smješta državu u poziciju „divljaka“, no za izbjegavanje ovog statusa već postoji 'lijek' koji je ujedno bio i početni kriterij klasifikacije. Tako se djelovanje 'za ljudska prava', tamo gdje se procjenjuje da ih 'nema', simbolički poima

¹⁰² Na primjeru ljudskopravaškog zaokreta službene politike britanske vlade prema Sjevernoj Irskoj, Chris Gilligan, primjerice, pokazuje kako je uvedenom sistematizacijom legitimnih zahtjeva omogućena bolja regulacija te kako su društveni i politički odnosi nejednakosti kao i političke tenzije reartikulirani iz političkih u apolitične probleme zaštite ili kršenja ljudskih prava (usp. Gilligan 2001).

¹⁰³ Vidjeti fusnotu 37.

i kao 'spašavanje žrtve', pri čemu su spasitelji oni koji ljudska prava zagovaraju i pronose, odnosno zapadne države, tvrdi Mutua (Mutua 2002:10-38). Činjenica kako ljudska prava figuriraju kao apolitično i neutralno sredstvo za osporavanje nepravednih postupanja državnih vlasti čini ih vokabularom transnacionalne legitimnosti, a i iz perspektive građana/ki je poštivanje ovih prava usko povezano s legitimnošću državnog upravljanja.

No, valja primijetiti i kako je u dominantom diskursu država ambivalentno konceptualizirana u odnosu na ljudska prava. Kako tumači Jack Donnelly, ambivalentnu poziciju, s jedne strane, čini slika države kao: „središnje institucije koja postoji za učinkovitu implementaciju međunarodno prepoznatih ljudskih prava“ (Donnelly 2003:35-36). S druge strane, pozicija države je i ona izvora potencijalno neograničenog arbitrarnog postupanja, koje ljudska prava mogu spriječiti budući da osiguravaju nadzor vršenja vlasti putem građanskih i političkih prava (usp. Donnelly 2003:35). Donnellyev opis uloge države u zaštiti ljudskih prava potvrđuje također i aktivni angažman očekivan od državnih vlasti, čak i u vezi takozvanih negativnih prava, za koja se uobičajeno misli kako se ostvaruju samo dopuštanjem slobodnog djelovanja pojedincima/kama te kako ne zahtijevaju intervenciju. Naime, prema ovom autoru također i za implementaciju građanskih i političkih prava država mora „kreirati političko okruženje koje njeguje razvoj aktivnog, angažiranog i autonomnog građanstva“ (Donnelly 2003:36). U suprotnosti s uvriježenim interpretacijama o ulozi prava u ograničavanju djelovanja, Donnelly primjećuje evidentnu činjenicu kako u stvarnosti državne vlasti provode mnoge postupke i to upravo temeljem priznatih jamstava ljudskih prava. Pogotovo je bitno njihovo djelovanje, kako Donnelly smatra, za marginalizirane skupine koje ne traže samo pravno i političko prepoznavanje, nego reorganizaciju sustava koja bi dovela do njihove jednake participacije u državi i društvu (usp. Donnelly 2003:36). Zagovor neintervencije države u odnosu na osobne slobode, kao i ograničavanje mogućnosti vršenja državne moći, bili su temeljni ljudskopravaški ciljevi u počecima pokreta, ali danas nije dovoljno da država samo ne vrši povrede, već se očekuje da djeluje na druge aktere koji ugrožavaju ljudska prava, smatra Donnelly. Stoga je bez obzira na poziciju esencijalnog kršitelja država danas: „centralna institucija na koju se oslanjamo da će ukrotiti *društvene sile* ne manje opasne za prava, interese i dostojanstvo pojedinaca, obitelji i zajednica.“ (Donnelly 2003:37, moj kurziv).

Slično razmišljanje o ulozi države u ovom kontekstu možemo naći i kod drugog zagovornika ljudskih prava, Michaela Ignatieffa. On, naime, u današnjici vidi izvor prijeteće ljudskim pravima u građanskim ratovima i anarhiji, pa slijedom toga smatra kako efektivnu zaštitu ne

treba tražiti u delegitamaciji država ili državnog djelovanja. Upravo suprotno, govori Ignatieff, države „moraju biti ojačane gdje god je to moguće“ (Ignatieff 2003:35) kako bi imale monopol nad nasiljem i mogle „kreirati vladavinu prava“ (Ignatieff 2003:35). No, uz isticanje središnje pozicije države, indikativna je i zadaća koju joj ovaj autor namjenjuje. Kao što vidimo, to je smanjenje nasilja zadobivanjem (ponovne) ekskluzivne moći njegova vršenja te stvaranje okvira za ljudsko djelovanje putem pravne regulacije. Dok akontestualno i paušalno identificira dvije spomenute prijetnje, koje su u osnovi anti-državne, Ignatieff ne govori o okolnostima zbog kojih ljudi odabiru ustati protiv vlasti, niti kao mogući razlog može zamisliti kršenje tih istih prava koje je prethodilo akcijama s ciljem destabilizacije poretka. Ispuštajući ovaj aspekt, njegova identifikacija 'problema' nedovoljno uvjerljivo sugerira potrebu snaženja država, a očito je i kako Ignatieff u konačnici dolazi do zaključka oprečnog stavu o univerzalnim pravima kao borbi 'protiv moći', iako ga sam zagovara.

Teorijska razmatranja poput ovih koje iznose Donnelly i Ignatieff, s inzistiranjem na centralnoj ulozi države u zaštiti i promicanju suvremenih ljudskih prava, podudarna su načinu na koji je ova uloga konceptualizirana u međunarodnim ljudskopravnim pravnim normama.¹⁰⁴ Kada gledamo sadržaj pojedinih dokumenata, zadaća zaštite i promicanja je najčešće izražena generalno u odnosu na prava koja se njima jamče, a kakva su točno djelovanja podrazumijevana ovom sintagmom možemo pronaći u već spominjanoj Bečkoj deklaraciji i Programu djelovanja, kojom se zaštita i promicanje proglašavaju primarnom zadaćom vlada.¹⁰⁵ Izuzev generalno formuliranih zadataka, poput osiguravanja ili stvaranja uvjeta za realizaciju ljudskih prava, shematski gledano, moguće je govoriti o pet općenitih tipova radnji koje države mogu poduzimati. To su: stvaranje povoljnih uvjeta za puno i učinkovito uživanje ljudskih prava¹⁰⁶ (čl.1., st.13) i izrada nacionalnih akcijskih planova na razini država koji će

¹⁰⁴ Onora O'Neill u ovom kontekstu nudi ponešto drugačije objašnjenje obveza država, tvrdeći kako im ljudskopravni instrumenti ne nameću obvezu „prvog reda“, odnosno poštovati prava, već obvezu „drugog reda“, to jest osigurati da se ona poštuju (usp. O'Neill 2005:433-434). Dodatno, neovisno o normativno definiranoj odgovornosti državnih vlasti, O'Neill smatra kako konceptu ljudskih prava radikalno nedostaju jasno determinirane instance odgovorne za svako pojedino pravo, budući da se mnoge navedene zaštite ne mogu tražiti od države (posebice prava u područja pružanja dobra i usluga) ili države nisu te koje ih mogu osigurati (usp. O'Neill 2003, 2005, 2005a). No, njena kritika (ne)određenosti obveznika pravnih normi ne negira i odgovornost državnih vlasti te vidimo kako se državne vlasti drže odgovornima i u onim interpretacijama koje su kritične prema postojećem sustavu.

¹⁰⁵ Ovim dokumentom je dodatno potvrđena obveza državnih vlasti u zaštiti i promicanju ljudskih prava koju su preuzele prihvaćajući Povelju Ujedinjenih naroda i druge međunarodne ljudskopravne dokumente (5. paragraf Preambule čl.1, st. 1. Bečke deklaracije i Programa djelovanja). Također vidjeti i fusnotu 37.

¹⁰⁶ Koji su to uvjeti potrebni za ostvarivanje ljudskih prava moguće je iščitati iz članka 1. stavka 34. Bečke deklaracije u kojemu se vlade, Ujedinjeni narodi i multilateralne organizacije pozivaju povećati sredstva za programe za „uspostavljanje i unaprjeđenje domaćeg zakonodavstva, državnih ustanova i njima odgovarajuće infrastrukture kojima se podržava vladavina prava i demokracija, osigurava pomoć pri izborima i potiče svijest o

usmjeravati njihovo djelovanje (čl.2., sekcija C, st.71), kodifikacija međunarodnopravnih instrumenata i pristupanje njima (čl.1. st.26), stvaranje učinkovitog okvira koji će omogućiti obeštećenje za počinjenja kršenja, odnosno osiguravanje sustava za administraciju pravde (čl.1., st.27), osiguravanje obrazovanja koje snaži poštivanje ljudskih prava i temeljnih sloboda (čl.1., st.33) te naposljetku, participacija u uspostavljenom sustavu nadzora provedbe ljudskih prava na razini Ujedinjenih naroda (čl.2., sekcija E, st.87, 90, 95).¹⁰⁷ Kao što možemo vidjeti, štititi i promicati ljudska prava za državne vlasti ne podrazumijeva isključivo suzdržavati se od nekih djelovanja, već aktivno stvarati okruženje koje se smatra potrebnim za njihovu realizaciju te usavršavati zakonodavni i institucionalni sustav za traženje prava. S obzirom na središnju ulogu države u izvršenju ovih zadaća te činjenicu kako se upravo one proglašavaju primarnim, možemo reći kako je osiguravanje pravednosti i sloboda kroz ljudska prava, neosporan dio zadataka državnih vlasti koje na sebe preuzimaju zadaću osiguravanja dobrobiti stanovništva i nesmetanog odvijanja 'prirodnih' procesa.

Prikaz konceptualiziranja država u dominantnom diskursu te iznesena promišljanja dvaju teoretičara služe kako bismo ukazali i na drugi učinak koji suvremena ljudska prava proizvode. Naime, pokazuje se kako su u ovom diskursu države podrazumijevane kao unaprijed zadani neosporni elementi stvarnosti. Određujuća politička matrica - kako države postoje, ishodišna je točka oko koje se gradi razumijevanje ljudskih prava te posljedično i administrativni sustav za njihovu zaštitu i osiguravanje. U prilog tome govori i ortodoksna, idealistički intonirana, interpretacija ljudskih prava kao alata za borbu 'protiv moći' u vidu limitatora neograničenog i potencijalno ugrožavajućeg djelovanja države. Oba shvaćanja pozicije države podrazumijevaju i prihvaćaju njeno postojanje pa je stoga moguće tvrditi kako ovaj alat za emancipaciju ne destabilizira dominirajuće pragmatično razumijevanje političkog prostora s nosivom hipotezom da država postoji. Kao što se može zaključiti iz Foucaultove

ljudskim pravima izobrazbom, poučavanjem i obrazovanjem, sudjelovanjem građana i građanskim društvom.“ (čl.1. st.34) (Bečka deklaracija i Program djelovanja).

¹⁰⁷ Promatrano detaljnije prema opisanim općenitim vrstama djelovanja stavljenima u zadatak isključivo državnim vlastima, uz mnoge koje propisuje „međunarodnoj zajednici“, ovaj dokument navodi i obveze: suradnje država kako bi uklonile zapreke razvoju te stvaranju učinkovite razvojne politike na nacionalnoj razini (čl.1. st.10, točka 4), usvajanja i implementacije postojećih konvencija u vezi odlaganja toksičnih i opasnih proizvoda i otpada (čl.1. st.11. točka 2), stvaranja poticajnih uvjeta za osiguravanje potpunog i učinkovitog uživanja ljudskih prava te eliminaciju uzroka kršenja i zapreka uživanju ljudskih prava (čl.1. st.13). Nadalje, u odnosu na pojedine identitetske grupe, za vlade su tu i sljedeće obveze: poduzimanje učinkovitih mjera prevencije i borbe protiv rasne diskriminacije, ksenofobije i srodnih nesnošljivosti (čl.1, st.15), snaženje napora u zaštitu i promicanju ljudskih prava žena i djevojčica (čl.1 st.18, točka 4), osiguranje temeljnih prava i sloboda osobama koje pripadaju manjinskim skupinama (čl.1 st.19, točka 2), osiguranje obuhvatnog i slobodnog sudjelovanja indigenih naroda u društvu (čl.1., st.20), usvajanje legislativnih i administrativnih mjera za zaštitu prava djece (čl.1, st.121), stvaranje adekvatnih mjera u području obrazovanja, zdravlja i socijalne podrške za promociju i zaštitu ranjivih skupina (st.1., čl.24) (Bečka deklaracija i Program djelovanja).

analize djelovanja političke moći u suvremenosti, današnja organizacija života počiva na fundamentalnoj pretpostavci kako se život odvija u državama te kako negativne pojave u populaciji ili na tržištu proizlaze iz previše, premalo ili iz neadekvatnog upravljanja državom. To je proizvod polimorfne političke racionalnosti, kako pokazuje Foucault, nastale iz kritike šesnaestostoljetne doktrine državnog razloga i umijeća upravljanja koja u zapadnim društvima danas, dominantno oblikuje shvaćanje političke organizacije života (usp. Foucault 2009:355-357). Ne nužno oslonjeno samo na djelovanje države, no fundamentalno određeno i metodološki konstruirano oko problema koje je stvorilo uvećanje populacija u okvirima države, suvremeno djelovanje političke moći odvija se kao liberalni guvernamentalitet i premda liberalizam ne podrazumijeva nužnost ove institucije¹⁰⁸, liberalna tehnologija upravljanja ju sadrži u svojoj funkcijskoj specifikaciji. To što država u suvremenosti nije isključivo izvorišno mjesto djelovanja moći, ne umanjuje činjenicu kako se za veliki broj procesa (posebice za organizaciju života vlastitih građana/ki), makar bili uvjetovani ili usmjeravani transnacionalnim čimbenicima¹⁰⁹ još uvijek upravo ona smatra nadležnom i odgovornom. Diskurs ljudskih prava participira u ovoj racionalizaciji i potpomaže daljnju konstrukciju države kao koherentne institucije, kapacitirane djelovati planski i zaštitnički.¹¹⁰ Uz unitarnost i koordiniranost podrazumijevanu kada se državama propisuju zadaće kao da djeluju iz jednog centralnog izvora, ovim su diskursom predstavljene i kao moralne te pravedne institucije. Naime, neovisno o tomu što se prava konstruiraju kako bi pružila zaštitu od njih, države su primarno odgovorne za osiguravanje realizacije normi (usp. Duzinas 2009:48-49) te za osiguravanje infrastrukture za njihovu implementaciju (primjerice pravosuđe).

¹⁰⁸U sažetku predavanja „*The Birth of Biopolitics*“ Foucault eksplicite navodi kako liberalizam ne polazi od samorazumljivosti postojanja države, no podrazumijeva je konstruirajući par civilno društvo-država pomoću kojeg se opravdava upravljanje (usp. Foucault 2010:318-319).

¹⁰⁹ Za rasprave o rekonfiguraciji državnog suvereniteta u smjeru slabljenja pod utjecajem globalnih političkih, društvenih i kulturnih procesa, značajna je analiza političke konstitucije sadašnjosti kao „imperija“ kod Hardta i Negria (Hardt i Negri 2010), a u kontekstu transformacija uvjetovanih globalizacijom diskursa ljudskih prava, kritička interpretacija politika s ciljem smanjivanja globalnog siromaštva Jonathana Josepha (Joseph 2010). No, ako i svjedočimo slabljenju suvereniteta u tradicionalnom značenju, kao što spomenuti autori tvrde, to ne znači kako politički autoriteti prestaju djelovati unutar okvira nacija-država te je stoga potrebno i dalje problematizirati karakter djelovanja na nacionalnoj razini.

¹¹⁰ Zanimljivo je ovdje spomenuti i šire postavljenu tvrdnju u vezi međunarodnog prava u cijelosti, kao institucije s ciljem legitimacije sustava nacionalnih država. Ovo razmišljanje iznosi Barry Hindess, prema kojem društveno-pravni konstrukt državljanstva iz međunarodnog prava (promoviran i ljudskopravnim dokumentima) osigurava postojanje nacionalnih država kao jedinog zamislivog okvira za organizaciju života. Održavanje sustava organiziranog u manje jedinice - nacionalne države, prema ovom autoru, olakšava upravljanje globalnim prostorom i način je da se milijunsko svjetsko stanovništvo podijeli u manje cjeline kako bi se njime moglo lakše upravljati (usp. Hindess 2000, 2005:405-409).

Kada govorimo o pojedinačnim aspektima ovog diskursa vidimo dakle, redukciju zahtjeva za pravednošću te njihovu sistematizaciju i usmjeravanje k državi. Također, kao što je pokazano, kroz predviđene zadatke u međunarodnim normama, država dobiva primarnu zadaću djelovati za zaštitu i promicanje ljudskih prava, a što omogućava široko upravljanje različitim područjima života. Učinci konceptualiziranja ostvarivanja prava u kojemu su države jedine odgovorne te im je ova odgovornost primarna, a njeno izvršenje ih čini 'odgovornima' nisu neutralni u odnosu na dominantnu tehnologiju moći u suvremenosti. Naime, njima je dodatno poduprta zamisao o nužnom upravljanju države te je stoga i konceptualizacija odnosa i uloga u ovako postavljenom okviru, strateški alat za liberalno upravljanje. Ono, kako govori Mitchel Dean „nudi fundamentalnu i najizdržljiviju ekstenziju upravljačke moći države, videnu do sada“ (Dean 2002:130). Pritom se liberalno upravljanje oslanja na različite diskurzivne prakse među kojima su i one vezane uz ostvarivanje univerzalnih prava. Kako je u ovom poglavlju pokazano, osim što ovaj diskurs nudi ograničeni vokabular za mogućnost artikulacije nepravdi, on nudi i konceptualizaciju stvarnosti produktivnu za liberalno upravljanje jer iznalazi mnoga područja za legitimno državno upravljanje, kada ono mora biti ograničeno u odnosu na tržište. No, područja života predstavljaju samo šire okvire unutar kojih se 'problemi' mogu oblikovati i planirati njihova 'rješenja', dok su izravna djelovanja usmjerena na stvaranje uvjeta za ostvarivanje prava osoba. O načinu na koji su ove zadaće formulirane u dominantnom diskursu te kako postojeće kategorije za operacionalizaciju ljudskih prava strukturiraju odnošenje političkih autoriteta prema ljudskim bićima u okviru liberalnog upravljanja, govori se u sljedećem poglavlju.

2.2 Okvir upravljanja populacijama i društvom

O ljudskim pravima danas nije moguće govoriti bez uzimanja u obzir postojećih normi, ali osim pravnih instrumenata kojima su definirana (poput konvencija, zakona, ustava, povelja, deklaracija i slično), ovaj diskurs uključuje i mnoge druge forme, različite od tradicionalnih pravnih. Čine ga izvješća o stanju ljudskih prava s preporukama za djelovanje, nacionalne strategije za implementaciju propisa, akcijski planovi, programi ili politike te drugi tipovi narativnih administrativnih alata koji posreduju između norme i implementacije u praksi (usp. Douzinas 2009:49-51, Mutua 2002:25-27). Radi se o formama tehničkog karaktera kreiranim od strane relevantnih tijela za zaštitu ljudskih prava (međunarodnih ili nacionalnih) ili samih državnih vlasti, no neovisno o izvoru, poticajnih za postupanje konkretnih vlada jer im preporučuju ili propisuju kako djelovati. Kao što je u prethodnom poglavlju argumentirano, kada govorimo o zaštiti ljudskih prava, zadatak za političke autoritete nije suzdržavanje od djelovanja, nego aktivni angažman i provedba niza postupaka u odnosu na uvjete u kojima ljudi žive i mogućnosti koje imaju. Više nego pravnim instrumentima (koji se u pravilu primjenjuju pred sudovima) državna vlast ovu zadaću izvršava posredstvom spomenutih formi. Iz njihova fokusa možemo vidjeti kakvo razumijevanje stvarnosti informira suvremena djelovanja za ostvarivanje ljudskih prava.¹¹¹ Ovdje će se ponovno pokazati produktivnost dominantnog diskursa, odnosno očekivanih djelovanja za zaštitu i promicanje ljudskih prava za dominantnu tehnologiju moći koja se odvija kao upravljanje populacijama i upravljanje društvom.

Kada gledamo strateške tehničke alate koji se danas dominantno i uvriježeno koriste za ostvarivanje ljudskih prava, uočavaju se dvije zajedničke opće karakteristike. Prvo, oni se donose kako bi opisali trenutno stanje i preporučili djelovanje za promjenu (kao izvješća) ili kako bi se njima predvidjeli i isplanirali nužni koraci nadležnih tijela državne administracije za stvaranje poticajnih okruženja za realizaciju prava (kao strategije, planovi, programi). Drugo, premda će implementacija postupanja iz jednih i drugih u konačnici omogućiti zaštitu prava (nekim) pojedincima/kama, ovim alatima se ne smjera utjecati neposredno na život

¹¹¹ U okviru ovih razmatranja u radu se neće kritički interpretirati sadržaj pojedinih politika, strategija ili planova kao da je usklađen s liberalnim governmentalityetom. U primjeru kritičkog čitanja politika prema indigenim narodima Marjo Lindroth, koje se iznosi u ovom poglavlju, vidljiv je potencijal perspektive governmentalityeta za daljnje interpretacije na tom tragu. No, s obzirom na količinu provedbenih dokumenata za ljudska prava u svakoj pojedinoj državi danas, nemoguće je analizirati sav sadržaj, a bez čega nije moguće niti donositi generalne zaključke o konkretnim koracima/mjerama koje predviđaju, kao zavisnima o široj političkoj racionalnosti. Argumentacija ovog poglavlja temelji se na uvidu kako je konceptualizacija ljudskih bića u ovim formama identična, odnosno da su u njima ljudi reprezentirani kao populacija i kao društvo.

svakog ponaosob, već se kreiraju pod pretpostavkom kako su pojedinci/ke elementi, odnosno članovi/ce širih grupa s određenim biološkim i sociološkim obilježjima.¹¹² Drugim riječima, nisu direktno usmjerene samo prema svakom, nego i prema svima (usp. Foucault 2001a). Planske i strateške intervencije u provedbenim dokumentima ljudskih prava odnose, naime, na populaciju i na društvo.

Kada u strukturi tehničkih alata za ostvarivanje ljudskih prava identificiramo provedbeni okvir za intervencije prema ljudskim bićima mišljenim kao populacija treba podsjetiti na Foucaultovu tvrdnju kako od 18. stoljeća, činjenica biološkog života ljudi sve više postaje predmetom političkih kalkulacija i ujedno ključno mjesto intervencije (usp. Foucault 2003:242-246, 2009:1, 22, 2010:317, 2013:122-127, Lemke 2001, 2010, 2015, Dean 2002). Političkoj moći je život individualno neuhvatljiv osim kao oduzimanje (usp. Foucault 2013:120), no posredstvom konceptualizacije kao populacije on postaje upravljiv, budući da statistička znanja o biološkim aspektima (natalitetu, smrtnosti, stopi pojavljivanja bolesti i slično) omogućuju planiranje posrednog djelovanja na njega. Kao što je istaknuto u drugom dijelu rada, ovo djelovanje Foucault naziva biopolitičkim. Lemke u ovom kontekstu govori o upravljačkom potencijalu statističkih znanja, što i Foucault apostrofira, jer prikupljanje statističkih podataka: „[...] čini mogućim definiranje normi, uspostavu standarda i određivanje prosječnih vrijednosti“ (Lemke 2010:431). Neuhvatljiva dimenzija biološkog života dolazi u dohvat političke moći preko 'mjerenja' različitih identificiranih komponenti ljudske biološke stvarnosti, to jest kako Lemke kaže:

„[...] 'život' postaje neovisan, objektivan i mjerljiv faktor i kolektivna realnost koja može biti epistemološki i praktički odvojena od konkretnih živih bića i jedinstva individualnog iskustva.“ (Lemke 2010: 430-431)

Tako zadatak vlasti mišljen kao osiguravanje dobrobiti stanovništvu i optimizacija života, postaje i tehnički izvediv kada biološki aspekt postaje upravljiv kroz reprezentaciju stanovništva kao populacije.

U suvremenom diskursu ljudskih prava biopolitičko djelovanje se podrazumijeva, čak štoviše, politički autoriteti su dužni postupati i prema biološkoj dimenziji ako se smatra povezanom s

¹¹² Potrebno je naglasiti kako ovdje nije riječ o ostvarivanju posebnih prava temeljenih na pripadanju grupi. Naime, premda je pojedine oblike jamstava u pravu ljudskih prava moguće tumačiti kao kolektivne svojine (primjerice pravo na suverenitet, pravo na zdrav okoliš i slično) u ovom korpusu ne postoji kategorija grupnih prava. Planska djelovanja o kojima je riječ usmjerena su ostvarivanju prava zajamčenih svima pod pretpostavkom kako su teže ostvariva za neke grupe.

ostvarivanjem ljudskih prava. Analizirajući strateške i organizacijske reforme unutar Ujedinjenih naroda, organizacije u kojoj je nastala suvremena ideja ljudskih prava te u čijem administrativnom aparatu se danas organiziraju njihova provedba i praćenje, Hans-Martin Jaeger primjećuje pomak prema biopolitičkom upravljanju ili „biopolitičkom reprogramiranju značenja suverenosti“ (Jaeger 2010:60). Kako Jaeger tvrdi, novim strategijama se od država zahtjeva upravljanje aspektima populacije vezanim uz prirodne procese (zdravljem, epidemijama i bolestima, smrtnošću) pa stoga ovaj autor Ujedinjene narode drži „projektom globalnog upravljanja populacijama“ kroz koje se teži osigurati njihova vitalnost, sigurnost i produktivnost u globalnim okvirima (usp. Jaeger 2010:52,80).

Programi smanjenja siromaštva¹¹³, poboljšanja zdravstvenog stanja populacije, smanjivanja stope smrtnosti od zaraznih bolesti, provođenje preventivnih zdravstvenih mjera, osiguravanje višeg standarda stanovanja u svrhu bolje higijene, samo su neki od primjera politika umjerenih na biološki aspekt stanovništva provedenih u okviru zahtjeva za ostvarenjem prava na život, na zdravlje ili na adekvatno stanovanje. Valja stoga primijetiti kako se biopolitičko upravljanje prirodnim procesima populacije, danas najčešće i formulira kao djelovanje potrebno za ostvarenje ljudskih prava.¹¹⁴

No, u liberalnom governmentaltetu predmet intervencija političkih autoriteta nije samo biološki aspekt već je to i društvo, kao što je pokazano u prethodnom dijelu rada. Ova 'neupitna' dimenzija ljudske stvarnosti, postaje autonoman i koherentan prostor upravo u transformaciji djelovanja moći prema upravljanju, kao element specifične racionalizacije dobrog upravljanja, a među djelatnim diskursima za formuliranje djelovanja na društvo danas je svakako i onaj ljudskih prava. Koristeći se rječnikom prava međunarodne institucije, državne vlasti i angažirane organizacije civilnog društva djeluju za povećanje pismenosti, dostupnost obrazovanja koje će omogućiti uključivanje u 'tržište rada', jednakost prilika u društvu, ravnomjerniju zastupljenost spolova na upravljačkim ili političkim funkcijama i slične 'društveno poželjne' ciljeve, s namjerom poboljšanja uvjeta života u društvu. Dakle,

¹¹³ Smanjenje siromaštva je normativni cilj često postavljan i u okviru zahtjeva za postizanjem ljudskih prava na koji možemo gledati kao na strateški alat za biopolitičko upravljanje (usp. Rojas 2004, Jaeger 2010, Joseph 2010, Gledhill 2004, Kelly 2010).

¹¹⁴ Moguće je primijetiti kako sveprisutna racionalizacija biopolitičkih intervencija kroz ljudska prava dodatno podupire tezu Giorgia Agambena spomenutu u prvom dijelu rada o ljudskim pravima kao ishodištu za legitimno djelovanje državnih vlasti na 'život' (usp. Agamben 2006). Premda Agamben istražuje uključivanje života u politički poredak kroz prizmu prava suverena da ga oduzme, odnosno kroz oprečni, ali prateći princip jamstvu biološkog života, ulazak biološkog u dohvat političke moći kroz ljudska prava ima i 'manje' opasne učinke od (permanently prisutne) totalne destrukcije na način logora, koju vidi Agamben. Kao što se u ovom poglavlju tvrdi, ulazak biološkog života u politički prostor, kroz ljudska prava, omogućuje daljnje legitimno upravljanje njime.

usporedivo s pozicijom vrijednosnog okvira koji daje provedbi biopolitičkih djelovanja, ovaj diskurs podupire mnoge prakse usmjerene na transformaciju 'ne-biološke' stvarnosti. Posredovano njime moguće je izreći nepravde ili nejednake mogućnosti kojima su pogođene određene skupine ljudi mišljene kao društvene grupe (nacionalne manjine, etničke grupe i vjerske zajednice, žene, osobe 'izvan' normativne matrice seksualnosti, osobe s invaliditetom, grupe po dobi ili obrazovanju i tomu slično). U nacionalnim okvirima se stoga kroz planove, strategije ili politike kreirane za ove 'marginalizirane' ili skupine 'u nepovlaštenom položaju' mogu planirati intervencije oslonjene na njihovu biološku kao i na dimenziju identiteta. Kako smo mogli vidjeti iz prethodno iznesenih stavova Jacka Donnellya o važnosti državnog angažmana na ostvarivanju prava, upravo je za osobe koje pripadaju marginaliziranim, identitetski određenim grupama, presudno aktivno djelovanje državnih vlasti (usp. Donnelly 2003:36). Diskursom ponuđeno opravdanje potrebe za intervencijom je neposjedovanje prava ili nemogućnost njihovog ostvarivanja, veziva uz samu kvalifikaciju identiteta, pri čemu se od političkih autoriteta očekuje da djeluju u cilju osiguravanja punopravne participacije za nepovlaštene grupe u društvu.

U sustavima gdje biti prepoznat/a u pravu znači biti prepoznat/a uopće, jasno je kako prava za 'obespravljenе' skupine, čak i kada ih se pogrešno drži identitetski koherentnima, moraju biti zajamčena. No, kao što je pokazano u dijelu kritika ljudskih prava, učinci formalnog izjednačavanja, nisu jednoznačno osnažujući. Takvi bi mogli biti, u hipotetskoj imaginaciji političkog prostor, kada osim prava ne bi postojale druge strukture određujuće za život. Naime, u stvarnosti su mogućnosti upotrebe ovih alata determinirane strukturalnim nejednakostima i različitim pozicioniranostima te kada bismo i prihvatili kako su prava obuhvatno i idealno sredstvo za ispravljanje nepravdi postojećeg poretka, ostala bi u bitnome djelatna ova činjenica. Uz ovo ograničenje, dodatno je tu i disciplinirajuće djelovanje državnih i s njima ne povezanih institucija i autoriteta, kojemu je formalno jamstvo prava možda retorički superpozicionirano, no u stvarnosti u bitnome podređeno (usp. Foucault 2012:109, 2010:67, 2013:79-80). Ako u ovom kontekstu jamstva prava ne mogu biti nekritički smatrana alatom za borbu 'protiv moći' isto se pokazuje i kada analizirano suvremene upotrebe u okviru liberalnog governmentaliteta. Opisujući veze između konceptualizacije ostvarivanja prava i dominantne tehnologije moći u suvremenosti, možemo vidjeti kako posredovano ovim diskursom, kroz karakterizaciju pojedinaca/ki kao obespravljenih članova/ica širih kolektiva, oni ujedno postaju predmetom legitimnih biopolitičkih i intervencija u prostor društva (utjecanju na smrtnost, bolesti, zdravlje,

uključivanje u 'tržište rada', djelovanju na razinu obrazovanosti, na bolju informiranost te veću participaciju i slično). U sljedećem poglavlju bit će riječi o uvriježenim načinima reprezentacije kršenja ljudskih prava (što uključuje i obespravljenost) te će se pokazivati kako je proširenje mogućnosti djelovanja za političke autoritete i kada je potaknuto ljudskim pravima, u bitnom manjkavo za ostvarivanje pravednosti. Naime, mjerodavna znanja ne uključuju šire političke okolnosti uzroka obespravljenosti ili marginaliziranosti niti propituju neegalitarnu strukturu poretka u kojemu one nastaju. U tom smislu, djelovanje na populacije i na društvo kroz ovaj diskurs, osim što reproducira upravljivu stvarnost liberalnog governmentality, nužno ne znači i više pravednosti, jednakosti i slobode za one koji su objekt upravljanja.

U ovom kontekstu, zaključci Marjo Lindroth o praksama ostvarivanja prava za indigene narode dobro pokazuju reduktivne učinke na mogućnost ispravljanja nepravdi, ali i dva produktivna aspekta dominantnih formi ostvarivanja prava za političku moć – konstrukciju društvene stvarnosti sačinjene od precizno razdijeljenih grupa te konstrukciju potrebe djelovanja u cilju njihove biološke i socijalne dobrobiti. Lindroth, naime, tvrdi kako je ostvarivanje prava za indigene narode produktivni nad-okvir za stvaranje značenja indigenosti i formuliranje nužnih koraka za državne vlasti kako bi njihov poseban status bio zaštićen (usp. Lindroth 2014). Premosnicu od formalnog jamstva prava k djelovanju čine ekspertna znanja, odnosno institucionalizacija eksperta za pitanja indigenih naroda (posebnog izvjestitelja Ujedinjenih naroda) koja omogućuje kreiranje 'neutralnog' i 'apolitičnog' znanja sa preporukama za djelovanje i upravljanje (usp. Lindroth 2014:343-345). Kako autorica pokazuje, izvješća ove stručne figure autoriteta narativno konstruiraju indigene narode kao posebnu vrstu subjekata s potrebama posebne zaštite upravo pomoću ljudskih prava (usp. Lindroth 2014:347-353). U ovom primjeru sadržaj posebnog položaja je bivanje u stalnoj opasnosti od ugroze iz kojeg proizlazi potreba za normiranjem i zaštitničkim djelovanjem države. No, kako Lindroth dalje tumači, kada je zaštita artikulirana kao zahtjev za ljudskim pravima tada se traženja izražavaju u terminima postojećima u sustavu te ujedno prihvatljivima unutar njega, pa gube potencijal za "utopijske političke vizije" (Hale u Lindroth 2014:345) i usmjeravaju se prema državnim vlastima. Dodatno, tvrdi Lindroth, zaštita koju će prava pružiti nije apsolutna jer se odvija u kontekstu neoliberalne političke racionalnosti gdje je donošenje odluke o potrebi i razini zaštite, informirano izračunom troškova i koristi uvođenja određenih regulacija (posebice vezanih uz mogućnost

eksploatacije zemlje koju nastanjuju indigeni narodi) (usp. Lindroth 2014:345-347).¹¹⁵. Premda govori i o osnažujućem učinku prava za indigene narode, poglavito u političkom i društvenom kontekstu gdje se nepravde jedino i mogu osporavati na ovaj način, autorica naglašava kako upotreba ovog diskursa sistematizira zahtjeve te kako u njemu ne mogu biti propitane okolnosti koje dovode do potrebe pravnih jamstava, nego se ona prikazuju samorazumljivima (usp. Lindroth 2014:353). Njena razmatranja potvrđuju gledište kako suvremeni diskurs ljudskih kroz preferirane tehničke alate i narativne forme, potiče proizvodnju specifičnog značenja obespravljenosti temeljem čega politički autoriteti legitimno mogu djelovati na populacije i na društvo.

Ako ljudska prava mogu osporiti zatvaranje, dokinuti prisilu ili cenzuru u drugim se upotrebama pokazuje kako nisu odvojena od političke moći. Suprotno, tomu strukturiraju, sistematiziraju i reguliraju mogućnosti djelovanja za ispravljanje nepravdi, šire obuhvat legitimnih intervencija na 'nova' područja života podložna upravljanju te predstavljaju vrijednosni okvir za intervencije državnih vlasti na biološku dimenziju ljudskih života i na njihovu 'društvenu' stvarnost. Stoga je moguće reći kako je šira tehnologija moći potpomognuta općeprihvaćenim i danas široko rasprostranjenim mehanizmima za realizaciju ljudskih prava te također, kao u primjeru prava za indigene narode, znanjima konstruiranim u ovom diskursu. Poglavlje koje slijedi identificira pojedine strategije proizvodnje relevantnih znanja kao neophodnog preduvjeta za djelovanje političkih autoriteta, dodatno ilustrirajući umreženost suvremenih upotreba ljudskih prava sa širom tehnologijom moći.

¹¹⁵ Ovu tvrdnju Lindroth podupire pokazujući kako je pravna neizvjesnost u pitanjima vlasništva katkad manje ekonomičan izbor pa stoga regulacija u formi prava indigenih naroda na zemlju, ponekad ima prevagu nad interesima privatnih profitnih tvrtki (usp. Lindroth 2014:352-353). (Neo)liberalna logika intervencije se također očituje u vrsti obeštećenja predviđenog pravim diskursom jer definiše “[...] tržišnu vrijednost za gubitke ili štetu indigenoj zemlji, kulturi i životu” (Lindroth 2014:353). Da dominantnom diskursu nisu strane ekonomske kalkulacije pokazuje se u dvojbama oko priznavanja prava (primjerice trošak provedbe prava zajamčenih pojedinim dokumentom faktor je u odluci da li ga usvojiti (usp. Cole 2005, Hathaway 2007)), a kalkulacije ekonomskog tipa prisutne su i u odlukama o prihvatljivoj razini nepoštivanja ekonomskih i socijalnih prava (usp. Evans 2005, Erni 2009) te u promicanju zaštite prava izražavanjem ekonomskog troška nepoštivanja ili pak dobiti od poštivanja. U tom kontekstu je indikativna i jedna od kampanji Ujedinjenih naroda namijenjena afirmaciji prava LGBTIQ osoba provedena 2015. godine, naziva „*The Price of Exclusion. Do You Know How Much Discrimination Really Costs?*“. Centralni argument kampanje za uključivanje pripadnika/ca ove 'obespravljenih' skupine u društveni život (na što ukazuje i sam slogan) je trošak njihove neuključenosti, izražen u ekonomskim terminima (*Free&Equal* 2015, Ujedinjeni narodi, Službene web stranice kampanje).

2.3 Tehnologije upravljanja- mjerenje i praćenje stanja ljudskih prava

U prošlom poglavlju su tematizirani učinci raširenog i uobičajenog načina konceptualiziranja fokusa intervencija u strateškim alatima za implementaciju ljudskih prava. U jednom dijelu ovih narativnih formi (strategijama, planovima, programima) reprezentacija stvarnosti počiva na reartikulaciji problema obespravljenosti kroz identificiranje trenutnog stanja iza koje slijedi definiranje postupaka, odnosno potrebnih koraka za 'poboljšanje stanja'¹¹⁶. No, osim planskim provedbenim dokumentima, diskurs ljudskih prava također obiluje i različitim formama narativnih i statističkih izvješća gdje su izneseni problemi nedostatne implementacije uz impliciranu potrebu djelovanja ili eksplicitno navedene preporuke za njihovo rješavanje (usp. Mutua 2002:11, 25-26). U velikom broju slučajeva ovi prvi spomenuti instrumenti, nastaju iz revizije stanja i preporuka za intervenciju iz izvješća međunarodnih intervladinih i nevladinih organizacija ili neovisnih i stručnih tijela¹¹⁷ uspostavljenih za rad na zaštiti i promicanju ljudskih prava.

Moći izvijestiti kao i planirati intervencije iziskuje znanja o populaciji i društvu te informacije o odnosu državnih vlasti prema ovim kategorijama iz perspektive priznavanja i poštivanja minimalnih uspostavljenih standarda. Produkcija znanja i informacija o ljudskim pravima s jedne strane ima, dakle, pravnu normu ili načelo, a s druge 'stvarno' stanje u populaciji i društvu. Opis stanja oslanja se na karakteristike populacija i grupa čija prava su na neki način ugrožena ili im još nisu zajamčena, predstavljene kroz statističke podatke¹¹⁸. Dva cilja koje se nastoji postići ovakvim prikazivanjem su „vidljivost prava“ (usp. Sokhi-Bulley 2011:142-144) i mjerljivost stupnja njihovog ostvarenja. Pritom se do informacija o odabranim

¹¹⁶ Oni mogu biti donošenje zakona i daljnja regulativna aktivnost ili manje izravno djelovanje na 'probleme' kroz edukacije, kampanje, reorganizaciju ustrojstva službi, osiguravanje pružanja usluga (najčešće kroz delegiranje na 'nedržavne' aktere) i slično. U poglavlju „*Legitimitet upravljanja državom kroz ljudska prava*“ mogli smo vidjeti kako je izrada strateških dokumenata (nacionalnih akcijskih planova na razini država koje će usmjeravati njihovo djelovanje (čl.2., sekcija C, st.71 Bečke deklaracije i Programa djelovanja)) jedna od očekivanih radnji državnih vlasti u cilju zaštite i promicanja ljudskih prava.

¹¹⁷ Kako je izloženo u drugom dijelu rada, u skladu s normativnom postavkom upravljanja koja zahtjeva znanje o objektu, u provedbi djelovanja prema populacijama i društvu neće biti odlučujući normativni sud 'suverena', nego će relevantno znanje biti ono stručnjaka/inja za određena područja, utemeljeno na brojčanim, statističkim podacima. U kontekstu ljudskih prava stručni izvori znanja su primjerice: Ured Visokog povjerenika za ljudska prava Ujedinjenih naroda, odbori uspostavljeni za praćenje provedbe konvencija Ujedinjenih naroda o ljudskim pravima, međunarodne nevladine organizacije poput *Human Rights Watcha*, *Amnesty Internationala*, regionalna tijela, mreže koje okupljaju institucije za zaštitu prava ili stručnjake/inje i drugi.

¹¹⁸ Način prikazivanja stvarnosti u formi statističkih podataka je povezan s upravljanjem državom kao neospornim elementom stvarnosti (usp. Foucault 2009:100-101, 273-274), a u bliskoj vezi i s konceptualiziranjem predmeta upravljanja kao populacije i društva. Naime, u ovoj formi je jedino i moguće prikazivati 'prirodne' karakteristike ovih kolektiva. Limitiranost ovakvog način prikazivanja pojava dobro pojašnjava François Ewald govoreći kako su statistički podaci supstancijalno autoreferencijalno, budući da nemaju izvanjsku referentnu točku u obliku vrijednosti ili norme, već se referiraju na samu grupu podataka iz koje su izvedeni (usp. Ewald 1990:144-146).

karakteristikama, koje postaju znanje o ljudskim pravima stanovnika/ca, dolazi birokratskim i tehničkim alatima za prikupljanje populacijskih podataka (o smrtnosti, bolestima, uhranjenosti i slično), podataka o stanju u društvu (kao što je broj pismenih i nepismenih osoba, zaposlenih i nezaposlenih, žena i muškaraca na upravljačkim položajima i slično), onih informacija povezanih s pravnim propisima na snazi (broju izvršenih smrtnih kazni, suđenja zbog pojedinih djela i slično) i naposljetku znanja stanovnika/ca o pravima. Odabrani numerički podaci u diskursu ljudskih prava nazivani 'indikatorima', sami za sebe ne pokazuju ništa, no putem usporedbe s normom, izraženom kroz unaprijed definirano mjerilo ili istim skupom podataka generiranim u nekom prethodnom razdoblju, postaju pokazatelji stvarnog stanja¹¹⁹ (što ima i normalizirajući učinak, kako tvrdi Sokhi-Bulley (usp. Sokhi-Bulley 2011:146-147)). Odabir karakteristika populacije ili društvenih skupina koje se mjere, naravno, potpuno je arbitraran i upitno je što točno ovi podaci pokazuju, no figurira kao relevantan, budući da nastaje na mjestima autoriteta i da su karakteristike izražene u brojkama, čime su prevedene u 'objektivno' znanje (usp. Zanotti 2005:480-481, Merry 2011:S89).

U tom kontekstu treba navesti kako interpreti/atorice djelatnih mehanizama liberalnog ili 'uznapredovalog liberalnog' governmentality upravo računovodstvene i metode tehničke usporedbe identificiraju kao pervazivne i sve raširenije strategije proizvodnje specifičnih vrsta znanja omogućujućih za upravljanje (npr. Dean 2010:197-198, Miller i Rose 2013:65-68,

¹¹⁹ Držeći kako su statistički podaci (indikator) od esencijalne važnosti za implementaciju ljudskih prava Ured Visokog povjerenika za ljudska prava razvio je priručnik s po nekoliko indikatora za mjerenje svakog od njih, publiciran 2012. godine (*HUMAN RIGHTS INDICATORS: A Guide to Measurement and Implementation*). Premda se navodi kako je riječ o ilustraciji, indikator izneseni u Priručniku, vrijedni su pažnje. Među njima je zanimljivo izdvojiti one koji se odnose na ostvarivanje prava na život zajamčenog Općom deklaracijom o ljudskim pravima (čl.3). Naime, iz formulacije ovih indikatora može se dobro vidjeti arbitraran odabir karakteristika populacije i njihov dekontekstualizirani prikaz u obliku statističkih podataka koji će postati mjerodavnim znanjem o ovom ljudskom pravu. Tako se među ilustrativnim indikatorima za pravo na život u odnosu na zdravlje i prehranu navode a) strukturalni – vremenski okvir i obuhvat nacionalne politike o zdravlju i prehrani; b) procesni – razmjer zaprimljenih pritužbi u vezi prava na život koje su istraživane i o kojima su odlučile nacionalne institucije za ljudska prava, pravobranitelj ili drugi mehanizmi te udio efektivnih odgovora vlade na njih, razmjer populacije koja koristi poboljšani izvor vode, razmjer poroda kojima je prisustvovalo stručno osoblje, razmjer populacije ispod razine prehranske energetske konzumacije, razmjer ciljane populacije obuhvaćene javnim programima prehrane, razmjer populacije koja koristi poboljšane sanitarne uvjete, razmjer jednogodišnjaka procijepljenih protiv bolesti koje je moguće spriječiti cijepljenjem (na primjer ospica), razmjer slučajeva bolesti (na primjer tuberkuloze) te c) indikator učinka – stopa smrtnosti novorođenčadi i djece mlađe od pet godina, stopa smrtnosti roditelja, duljina očekivanog životnog vijeka pri rođenju ili dobi od jedne godine, raširenost i stopa smrtnosti od zaraznih i nezaraznih bolesti (na primjer HIV/AIDS, malarija i tuberkuloza) (*Human Rights Indicators* 2012:101, Službene web stranice Ureda Visokog povjerenika za ljudska prava Ujedinjenih naroda). Osim što možemo uočiti kako bi znanje o ostvarivanju prava na život trebalo biti izvedeno iz niza podataka o razmjerima (dakle, iz statističkih podataka) ovdje izdvojeni indikator također oprimjeruje tvrdnje iznesene u prethodnom poglavlju, kako se putem ljudskih prava legitimira (i zahtjeva) biopolitičko upravljanje. Naime, vidimo kako su upravo biološke karakteristike i s njima povezana stanja, središnji predmet mjerenja, a istaknuto je već kako su statistički podaci ovog tipa ključni i za planiranje djelovanja kada pokazatelj 'iz stvarnosti' nije u skladu s normom. Treba reći kako ovaj priručnik obiluje sličnim indikatorima za ostala prava, a u njemu možemo pronaći i mnoštvo indikatora koji bi se trebali koristiti u procjeni ostvarenosti prava za koju su potrebne intervencije na društvenu dimenziju.

Larner i LeHeron 2004). One čine stvarnost upravljivom odabirom njenih dijelova koji se mjere i uspoređuju, uspostavom sustava s autoritetom za procjenu ispunjenosti mjerila i omogućavanjem formuliranja konkretnih djelovanja, potrebnih kako bi se postigla norma izražena u mjerilu, kada 'stvarni' podaci pokazuju da to nije slučaj.

Intenziviranje upotrebe tehničkih postupaka prikupljanja podataka i njihov sve veći značaj u identifikaciji i usmjeravanju potrebnih i poželjnih djelovanja za ostvarenje ljudskih prava, počiva na pretenziji na neutralnost i apolitičnost, opravdanoj upotrebom administrativnih metoda mjerenja i bilježenja podataka o stanovništvu i uključivanjem stručnjaka/inja u krug relevantnih govornika o ljudskim potrebama, a što se može smatrati i upravljanjem iz daljine. Činjenica je kako numerički statistički podaci (indikator) u dominantnom diskursu ljudskih prava igraju sve značajniju ulogu, posebice u retorici međunarodnih tijela za praćenje provedbe ljudskopravnih konvencija Ujedinjenih naroda (usp. Welling 2008, Merry 2011, Rosga i Satterthwaite 2009, Sokhi-Bulley 2011). U prilog tome govori primjerice priopćenje koje je povodom obilježavanja Međunarodnog dana statistike 2010. godine izdao Ured Visokog povjerenika za ljudska prava Ujedinjenih naroda pod nazivom „*Korištenje brojeva za postizanje ljudskih prava*“. Glavni tajnik Ujedinjenih naroda tom prilikom izjavio je kako je statistika od ključne važnosti za ekonomski i društveni razvoj. Za daljnju argumentaciju vrijedi izdvojiti dio iz ovog priopćenja:

„Da razvoj uspije potrebno nam je prikupljanje podataka i statistička analiza razina siromaštva, pristupa obrazovanju i pojavi bolesti. Statistike su središtem razmatranja u pravdanju gotovo svakog aspekta proračuna i programa koji omogućuju da gladna djeca budu nahranjena ili pruže utočište i hitnu zdravstvenu zaštitu žrtvama prirodnih katastrofa.“ (*Using Numbers to Achieve Human Rights Goals*, Službene web stranice Ureda Visokog povjerenika za ljudska prava Ujedinjenih naroda)

Naime, ovdje vidimo kako se realizacija ljudskih prava u dominantom diskursu nedvosmisleno povezuje s prikupljanjem podataka o stanovništvu. Mimo možebitnih pozitivnih učinaka za njihovo ostvarivanje, u ovom spoju možemo uočiti potencijal preferiranih formi izražavanja znanja o ljudskim pravima za upravljanje (kao i problematičnu zamisao kako se pravednošću može upravljati putem statistika). Promoviranje statističkog načina prikazivanja problema čini ih upravljivima za državne vlasti te također omogućuje upravljanje u međunarodnom sustavu za praćenje i nadzor implementacije prava (usp. Jaeger 2010:62). U ovom okviru podaci su istovremeno poticaj vlastima da djeluju na populaciju i na

društvo na razini države kako bi se uskladili s normom te omogućuju vršenje političkih pritisaka, postaju izvorom kriterija za stvaranje političkih savezništava te opravdavaju ofenzivne vojne ili humanitarističke akcije nekih država ili međunarodnih tijela u drugim državama (usp. Merry 2011, Rosga i Satterthwaie 2009).

Paralelni učinak pridavanja važnosti prikazivanju pravednosti u formi statistika je regulacija govora o nepravdama, čime se reduciraju mogućnosti za iskazivanje složenih uvjeta i okolnosti koje su im uzrok. Ako promatramo procedure na razini Ujedinjenih naroda, indikatori se koriste kao svjedočanstvo o poštivanju norme, a odbori uspostavljeni za praćenje provedbe pojedinih konvencija, pomoću podataka u ovoj formi prosuđuju o (ne)zadovoljavajućoj razini zaštite i promicanja ljudskih prava. Stav kako je riječ o neutralnom i objektivnom predstavljanju, koje može anulirati subjektivnu komponentnu procjena, utječe na eliminaciju svih drugih potencijalnih načina govora o povredama i dokazivanja njihova postojanja. O recentnoj pojavi usvajanja ovakvog principa prosudbe i njegovoj autoreferencijalnosti, nauštrb problematiziranja postojećih nepravednih postupanja, govore Ann Janette Rosga i Margaret L. Satterthwaie (Rosga i Satterthwaie 2009). One će ispravno pokazati kako su ljudska prava zauzela mjesto svojevrsnog aparata za mjerenje prihvatljivog postupanja država što, praćeno sa sve više tehnikaliziranim shvaćanjem njihove realizacije, dovodi do sadržajno potpuno praznih reprezentacija pravednog postupanja. O primjeni indikatora kazat će kako:

„[...] podliježe riziku da do određene mjere vlade aktivno pokušavaju postići mjerila i standarde postavljene u odnosu na međunarodne ljudskopravne povelje, a pokušaj da pokažu uspjeh ili, recimo to „progresivnu realizaciju“ – u skladu s danim indikatorima, može postati jači nego bilo koji pokušaj da supstantivno osiguraju ispunjenje i/ili uživanje samih ljudskih prava.“ (Rosga i Satterthwaie 2009:286)

Prevođenjem u tehnički jezik se depolitiziraju pitanja koja bi inače trebala biti dogovarana u političkom prostoru i biti vrijednosti sudovi, a ne jednostavan tehnički prikaz podataka i njihove usporedbe (usp. Rosga i Satterthwaie 2009:303). No, tehnikalizaciju razumijevanja pravednosti kao niti depolitizaciju izmještanjem određenih 'problema' iz prostora javne deliberacije i zajedničkog odlučivanja, ne bismo trebali smatrati ograničavajućim okolnostima za političku moć u suvremenosti. Naime, valja primijetiti kako redukcija koju donose, za državne vlast ne znači onemogućavanje djelovanja. Premda 'depolitizirani', problemi nisu manje produktivni ili izvan moći, oni su naime, odabrani kao problemi unutar određenog

interpretativnog okvira i formulirani u skladu s njime. Jednom definirani, oni ujedno postaju permanentno mjesto djelovanja s ciljem postizanja promjene, nadzora i daljnjeg praćenja. Stoga način prikazivanja stvarnosti u ovom polju i dalje daje poticaj za mnoge intervencije u nacionalnim okvirima (iako su politički odabiri i odluke sada predstavljeni u tehničkim terminima) te omogućuje vršenje pritisaka na međunarodnoj razini i intervencije humanitarnog tipa. Riječju, upotrebom statistika u diskursu ljudskih prava, omogućeno je „upravljanje putem prava“ (Sokhi-Bulley 2011:140).

Dodatno, korištenjem indikatora kao neutralnih pokazatelja stanja stvara se svojevrsni ekspertni meta-jezik kojim akteri uključeni u zaštitu govore o ostvarenosti prava, a reprezentacija problema u brojkama postaje istina i referentno znanje potrebno za djelovanje. Regulacija znanja o povredama i kršiteljima odvija se tako istovremeno u pravnom te u drugim registrima, a u bitnom ju se može tumačiti kao tehnikalizaciju koja, osim što pruža alat za prikazivanje napretka međunarodnim nadzornim tijelima ili vlastitim građanima/kama, vrlo malo govori o uzrocima nepravdnih postupanja i strukturalnim nejednakostima. Ovakav pristup pogodan je, bez sumnje, za aktivaciju i iznalaženje novih metoda prikupljanja sve većeg broja informacija o populaciji i društvu potrebnih za daljnje upravljanje, ali istovremeno supstancijalno manjkav kao izvor znanja o procesima koji generiraju nepravde i nejednakosti. Štoviše, instrumentalizacija pravednosti, omogućuje širenje ekonomske matrice na formuliranje problema i prihvatljivih rješenja, budući da korištenje indikatora omogućava kalkulacije pa je kao rješenje nekog problema moguće definirati poželjni postotak ispunjenosti postavljenog mjerila (usp. Erni 2009:430-432).

Svi problematizirani aspekti upotreba statistika kao alata potrebnog za ostvarivanje ljudskih prava i učinci definiranja indikatora pokazuju kako suvremene prakse provedbe konstruiraju pitanje pravednosti kao da je njime moguće upravljati. Regulirana unaprijed zadanim izvorima spoznaje (zadanim indikatorima) i podložna mjerenjima, znanja o ljudskim pravima stoga nisu izvan moći. Ona su takva da mogu biti stavljena u upotrebu za daljnje djelovanje političkih, ali i dugih autoriteta, budući da je reprezentacija problema u brojčanom obliku poticajna za djelovanje kroz daljnje prikupljanje podataka kao i kroz planiranje intervencija (u okvirima nacionalnih država, ali i na globalnoj razini). Alati pomoću kojih se danas ostvaruju prava počivaju na znanjima proizašlim iz statističkih podataka te ne mogu obuhvatiti uzroke neegalitarne strukture poretka, nego u fokus stavljaju stupanj ispunjenosti određenih mjerila. Također, a što je posebno važno primijetiti, nova relevantna znanja otvaraju mogućnost ekonomskih kalkulacija što znači kako se planovi za ostvarivanje 'pravednosti' pomoću

suvremenih ljudskih prava mogu donositi bez da im je cilj obuhvatiti sve članove/ice populacija ili društva za čiju dobrobit se donose.

Zaključno valja ponoviti kako konstrukcija znanja u dominantnom diskursu ljudskih prava i uobičajen način njihove upotrebe nisu neutralni niti su usmjereni destabilizaciji odnosa moći u kontekstu liberalnog governmentaliteta. Kao što se pokazalo kroz dva prethodna poglavlja, diskurs suvremenih ljudskih prava ima učinke legitimiranja upravljanja države te ujedno daje okvir za upravljanje populacijama i društvom, a u ovom poglavlju je pokazano i kako omogućuje upravljanje pravednošću pretvarajući ovo pitanje u tehničko.

No, 'upravljanje pravednošću' kroz ljudska prava neće nužno uvijek izvršavati sama država. U ove procese se uključuju i druge instance, katkad samoinicijativno, a ponekad im zadatak implementacije delegiraju same državne vlasti, uspostavljajući uvijek istovremeno i neki oblik nadzora nad njima. Druge figure i instance uključene u upravljanje kroz ljudska te učinci njihova uključivanja, razmatraju se u sljedećem poglavlju.

2.4 Upravljanje izvan državnog aparata – drugi akteri uključeni u provedbu ljudskih prava

Istovremeno regulativnih i poticajnih učinaka za djelovanje državnih vlasti pomoću pravnih te nepravničkih instrumenata, diskurs ljudskih prava uključuje i mnoštvo drugih aktera. Međunarodne inter-vladine organizacije i u njima uspostavljena radna tijela, međunarodne nevladine organizacije te sve više i financijske institucije, nevladine organizacije i organizacije civilnog društva na nacionalnim razinama, neovisna tijela za zaštitu ljudskih prava, regionalno ili međunarodno uspostavljene mreže stručnjaka ili organizacija (Chimni 2004, Sending i Neuman 2006, Mutua 2007, Mutua 2002:31-38, Duzinas 2009:48, Lauren 2003:264-270) te u konačnici i sami građani/ke, sudjeluju u diskurzivnoj proizvodnji ljudskih prava. Participativnost diskursa ne iznenađuje s obzirom na njime izražavanu problematiku i dok ju promatramo u odnosu prema totalitarnim ili autokratskim političkim poredcima nadaje se kao pozitivna karakteristika. No, kako je rastumačeno u prethodnim poglavljima, konstrukcije značenja te provedbe suvremenih ljudskih prava ne pokazuju se ograničavajućima za postupanja državnih vlasti pa tako niti činjenica veće uključenosti instanci tradicionalno mišljenih kao nepovezanih s državom ili njoj u opoziciji, također nužno ne znači manje državnog djelovanja ili demokratizaciju vršenja moći. Naime, sveobuhvatne tehnologije organizacije života u suvremenosti podrazumijevaju uključenost mnogih instanci, a kada Miller i Rose govore o ovoj pojavi primjećuju kako djelovanje aktera i organizacija izvan aparata države i dalje mislimo kao da je izvan političke moći premda je izravno uključeno u upravljanje. No, kako perspektiva governmentaliteta dovodi u pitanje tradicionalnu demarkaciju političko-nepolitičko, možemo razmatrati na koje načine su strategije političkih autoriteta i dominantna politička racionalnost umreženi s „[...] aparatima koji oblikuju i upravljaju individualno i kolektivno ponašanje u odnosu na norme i ciljeve a još su uspostavljeni kao 'a-politični'“ (Miller i Rose 2013:200).

U tom kontekstu valja obrazložiti i uključenost mnogih spomenutih instanci u proizvodnju znanja o ljudskim pravima i njihovu implementaciju. Da više sudjelovanja ne govori u prilog destabilizacije poretka ili redukcije 'moći' vidljivo je iz pristupa koji međunarodne organizacije i institucije (posebice odbori i nadzorna tijela) imaju prema konceptu ljudskih prava smatrajući ih apolitičnim sredstvom. Temeljeno na ovom razumijevanju i s težnjom da znanje o stanju prava i postupke procjene učine što neutralnijima, one generiraju poimanje pravednosti kao tehničko pitanje i birokratiziraju postupke njenog ostvarivanja. Činjenica je također kako se njihovo sudjelovanje u zaštiti ljudskih prava rijetko propituje te se učestalo

prikazuje kao pozitivan pomak (usp. Ignatieff 2003:8-11). Međunarodni pravni teoretičar B. S. Chimni smatra kako pozitivna slika nastaje iz nadzornih ovlasti koje ova tijela imaju nad državama jer figuriraju kao dodatna instanca koja bi trebala moći osporiti nepravedna postupanja (uz sudove u nacionalnim okvirima) (usp. Chimni 2004). No, vidljivo je kako svojim djelovanjem perpetuiraju upotrebu korpusa s unaprijed definiranim značenjima dopuštenih i prihvatljivih iskazivanja zahtjeva za pravednost te kako usustavljaju procedure. Zbog toga njihovo aktivno uključivanje u zaštitu ljudskih prava može umanjiti destabilizacijski potencijal čak i radikalnih pokreta, odnosno reći će Chimni, može: „[...] skrenuti radikalne pokrete u više formalne kanale koji mogu biti kontrolirani kroz proceduralne formalnosti.“ (Chimni 2004:11).

U sustavu provedbe ljudskih prava, kakav danas postoji, stalna multilateralna ili *ad hoc* tijela vrše ulogu stručnih autoriteta, a implementacija prava se, kao što je više puta rečeno, očekuje od nacionalnih državnih vlasti. Usmjeravanje njihova postupanja putem naputaka, zaključka i preporuka međunarodnih tijela i institucija ni po čemu se ne može smatrati borbom 'protiv moći' kada odnose moći vidimo kao liberalni governmentality. Njihove smjernice daju poticaj vladama za djelovanje, a u prošlom poglavlju je posebno isticana i nedostatna i ograničena forma dominantnih znanja o ljudskim pravima koja (među ostalim akterima) proizvode ove organizacije.

Teoretičari međunarodnih odnosa Iver B. Neumann i Ole Jacob Sending koji se bave analizom upravljanja u međunarodnom prostoru, slično zaključuju i o sve većem uključivanju organizacija civilnog društva kao relevantnih i autoritativnih figura u diskurs ljudskih prava (usp. Sending i Neuman 2006).¹²⁰ Oni se naime, ne priklanjaju interpretacijama kako se radi o većoj demokratizaciji ili supstancijalnom pomaku koji može destabilizirati političku moć. Doduše, bilo bi površno i pojednostavljeno govoriti kako njihove teze prezentirane u članku „*Governance to Governmentality: Analyzing NGOs, States, and Power*“ govore u prilog uključivanja međunarodnih ili nacionalnih nevladinih organizacija na način produžene ruke državnih vlasti, no činjenica je kako posebno naglašavaju da ovi akteri sve manje mogu biti opozicija sustavu ili ga propitivati izvana, jednom kada su u njega uključeni (usp. Sending i Neuman 2006:668). Usvajanje jedinog dostupnog vokabulara za artikulaciju nepravdi u današnjici kao i korištenjem uspostavljenih procedura ispravljanja nepravdi od strane ovih

¹²⁰ Bečkom deklaracijom i Programom djelovanja iz 1993. godine nevladine organizacije su i formalno prepoznate kao bitni akteri sustava za zaštitu ljudskih prava (38. članak Bečke deklaracije i Programa djelovanja).

organizacija, kako tvrde pojedini autori/ce, ima učinak u apsorpciji supstancijalnih emancipacijskih zahtjeva u dominantne, znatno ublažene i sustavu prihvatljive forme.¹²¹

Dodatno, sve veće uključivanje organizacija civilnog društva među relevantne govornike o ljudskim pravima i partnere vladama u njihovoj implementaciji, možemo sagledati u okviru Foucaultove analitike moći kao dopuštanje (kao što je dopuštanje više sloboda), no koje je ujedno i regulirajuće. Osim što se sudjelovanjem u uspostavljenom sustavu gubi radikalnost zahtjeva te se oni pojavljuju u oblicima na koje sustav može odgovoriti bez da budu ugroženi postojeći ekonomski ili politički poredak, regulaciju vidimo i u sve većoj administrativnoj i birokratskoj kontroli. U tom kontekstu treba istaći kako se kroz pridruživanje sustavu, ovim organizacijama, nameće izravna birokratska kontrola od strane državnih institucija te se ujedno za državne vlasti stvara novi zadatak 'osiguravanja participativnosti'.¹²² Dopuštanje uključivanja u sustav administrira se pravilima i procedurama sudjelovanja, a ovakvi postupci u širem političkom imaginariju ujedno stvaraju pozicije legitimnih aktera. Tako regulacija uključivanja u sustav može diskvalificirati one koji postavljaju zahtjeve izvan dopuštenog registra ili na nepropisane načine pa, je učinak regulacije širi od samog sistematiziranja zahtjeva u prihvatljive forme.

Dodatni učinak vezan uz veću participaciju organizacija civilnog društva u postupcima koji se tiču zaštite ljudskih prava, proizlazi iz preferiranih oblika za njihovo uključivanje. Naime, rekombinacija odnosa državne vlasti - organizacije civilnog društva koju možemo primijetiti, odvija se kao sve učestalije prebacivanje tradicionalno mišljenih zadataka države na ove organizacije (poput socijalnih ili zdravstvenih usluga). No, njihova participacija u upravljačkim zadacima državnih vlasti ne znači manje upravljanja niti transfer 'državne moći' na civilni sektor, nego rekonceptualizaciju ovog sektora koji sada figurira kao subjekt i objekt upravljanja (jer ove organizacije preuzimaju neke uloge u upravljanju populacijama i društvom, ali državne institucije usmjeravaju i dalje njihovo postupanje) (usp. Sending i Neuman 2006).

¹²¹ Kevin Ryan pokazuje ovu tendenciju analizirajući proces nastajanja nacionalne politike za osnaživanje djece u Irskoj. Kako Ryan objašnjava, ovaj je proces bio participativan i uključio organizacije civilnog društva u odluke do tada rezervirane za državnu vlast te su one ujedno prepoznate kao relevantni izvori znanja, no partnerski pristup se istovremeno pokazao kao "[...] vrlo učinkovit način za apsorpciju izvora trenja i mogućih otpora, za neoliberalno usmjeravanje javnih i socijalnih politika." (Ryan 2010:776).

¹²² U ovom smislu je primjerice indikativan naziv strateškog dokumenta Vlade Republike Hrvatske koji uređuje okvir za djelovanje organizacija civilnog društva. Dokument se zove „*Nacionalna strategija stvaranja poticajnog okruženja za razvoj civilnoga društva od 2012. do 2016. godine*“.

Kada uzmemo u obzir prethodno identificirane aspekte diskursa ljudskih prava u kojima se pokazivalo kako se njime podrazumijeva sve veći angažman državnih vlasti u uređivanju okolnosti u kojima bi prava trebala biti zaštićena, uključivanje organizacija civilnog društva može se činiti kao protuargument do sada iznesenim tvrdnjama. Na koji način onda možemo objasniti sve aktivnije sudjelovanje ne-državnih aktera u provedbi djelatnosti iz nadležnosti državnih vlasti u diskursu koji opravdava potrebu državnog upravljanja sve većim brojem područja života? Za početak, kao što je rečeno, njihova uloga u uspostavljenom sustavu zaštite ne destabilizira dominantni narativ niti osporava uvriježene prakse implementacije, već suprotno tome, na ovaj način se osigurava regulacija zahtjeva s potencijalom za radikalnije izazivanje poretka. Istovremeno, veća uključenost ovih aktera u postupke i odluke te posebice u provedbu djelatnosti koje je donedavno provodila država ne znači manje djelovanja političkih autoriteta, već njihovo izmijenjeno djelovanje i to na način koji je usklađen s liberalnim upravljanjem. Naime, kada ekonomska matrica postaje određujućom u interpretaciji svih postupanja pa tako i državnih vlasti i institucija države, kriterij za odabir djelovanja postaje njihova ekonomičnost (minimalno djelovanje s maksimalnim učinkom). S ovime na umu, možemo tvrditi kako uključivanje ne-državnih aktera u kreiranje sadržaja vezanih uz ljudska prava ili u provedbu aktivnosti za njihovu zaštitu, nije u suprotnosti sa sve raširenijim i obuhvatnijim djelovanjima državnih vlasti. Naime, uključivanje ovdje predstavlja samo strategiju za transfer dijela zadataka osiguravanja dobrobiti, kojom država ne gubi središnju poziciju provoditelja (jer je odgovorna za delegiranje zadataka kao i za nadzor nad izvršiteljima), ali istovremeno smanjuje troškove vlastitog postupanja. Tako se i kroz ispitivanje pojave veće participativnosti ne-političkih aktera u diskursu ljudskih prava pokazuje kako suvremene prakse provedbe univerzalnih prava, nisu protivne liberalnom upravljanju.

3. Odgovorni građani/ke štite sami/e sebe

3.1 Politička konstrukcija individualne razine u liberalnom governmentalitytu

U nastavku razmatranja suvremenih upotreba ljudskih prava potrebno se osvrnuti i na razinu individualne upotrebe te u interpretativnom okviru liberalnog governmentalityta ispitati učinke korištenja prava od strane pojedinaca/ki, građana/ki suvremenih država, odnosno onih za čiju zaštitu su se primarno i pojavila. Kako se na individualnoj razini operacionaliziraju zaštita ljudskog dostojanstva i slobode, kojim političkim imaginarijem i pretpostavkama o odnosu građana/ki i državnih vlasti su determinirani suvremeni 'napori' u zaštiti ljudskih prava te u kakvoj su vezi predviđene individualne upotrebe sa širom tehnologijom moći, pitanja su na koja će se u ovom poglavlju davati odgovori. Argumentirajući u prilog konstruiranosti subjekta ljudskih prava kao strateške figure u liberalnom governmentalitytu, u ovom dijelu će posebno biti riječi također i o recentnoj tendenciji u provedbi ljudskih prava k osnaživanju građana/ki, kako bi postali informirani nositelji/ce prava i kao takvi, predmnijeva se, subjekti kapacitirani suprotstaviti se nepravednim postupanjima političkih autoriteta.

U tezama o relevantnosti ekonomske matrice u formiranju 'znanja' o upravljanju i podrazumijevanju kalkulirajućeg pojedinca/ke ili '*Homo Oeconomicusa*' u suvremenoj političkoj racionalnosti, koje su prikazane u drugom dijelu rada, Foucault govori o korištenju individualne razine u konstrukciji političkog prostora. Na njegovom tragu, teoretičari/ke governmentalityta pronalaze veze između manje ili više planiranih akcija političkih autoriteta s općeprihvaćenom zamisli o njihovim dužnostima spram građana/ki te pokazuju kako im je djelovanje sve učestalije usmjereno i na želje, aspiracije te afinitete pojedinaca/ki. Orijentacija prema ovoj dimenziji se odvija s ciljem proizvodnje samoupravljanja, samoreguliranja i ograničavanja vlastitih postupanja pojedinaca/ki u skladu s očekivanjem, a što je ujedno i ključan preduvjet za upravljanje i organiziranje života u suvremenosti (usp. Foucault 2009a, 2010: 242-246, 267-270, Burchell G. 1996, Miller i Rose 2013:26, 48-51, 68-69, Read 2009, Dean 2010:196-197). Njihovom aktivacijom i umjeravanjem k željenim ciljevima, individualna razina čini mogućim liberalni governmentalityt jer omogućuje da upravljanje bude minimalno. Pritom valja podsjetiti kako modus djelovanja političke moći, ni kada je usmjeren prema pojedinačnom, ne treba tražiti u postupcima s ciljem prohibicije ili oduzimanja. Governmentalityt se pojavljuje kao 'vladanje vladanjima' koje je manje izravno i više regulirajuće te koje dopušta određenu razinu i oblike 'slobodnih' radnji. Miller i Rose napominju kako se suvremena moć ne provodi kao „postavljanje restrikcija“ nego kao

stvaranje poželjnih djelovanja postupcima koji nastoje proizvesti samoregulaciju u budućim djelovanjima, pa i kada je u pitanju 'sloboda' (usp. Miller i Rose 2013:53).

Kao što je pojašnjeno u prethodnom poglavlju, državne vlasti u cilju zaštite ljudskih prava djeluju na nadindividualnu razinu politikama i programima usmjerenim na populacije te na društvo. No, ekonomičnost kao vodeće načelo procjene valjanosti svih, pa tako i državnog djelovanja, transformira načine na koje je moguće upravljati te osim dva spomenuta objekta, u fokus dolazi i individualna razina. Prema ovoj logici je 'isplativije' stvarati okvir za moguća postupanja građana/ki, a ne ih u potpunosti onemogućavati. 'Isplativije' je djelovati pretpostavljajući kako će pojedinci/ke, kalkulirajući, težiti ostvariti 'isplativ' ishod za sebe, odnosno postupiti 'racionalno'. Oni su stoga istovremeno objekt upravljanja te s druge strane, „partner ili suradnik vladama“ u upravljanju, kroz upravljanje sobom (usp. Burchell G. 1996:23).

Širenje mogućnosti djelovanja 'za ljudska prava' u sve veći broj područja života, problematizirano u jednom od prethodnih poglavlja, ne znači manje državnog ili djelovanja drugih instanci, ako ga vidimo kao upravljanje. Jednako tako, kao što će se u ovom poglavlju tvrditi, usvajanje ovog vokabulara na pojedinačnoj razini ne može se smatrati emancipacijom od političkog poretka ili 'oslobođenjem' od djelovanja političke moći. Naime, jamstvo ljudskih prava u pravnim sustavima pojedinih država, ne dovodi do uspostave poretka gdje će pozivanje na njih biti suvišno, već se institucionaliziraju dopušteni zahtjevi reguliranog sadržaja čije ostvarenje iziskuje više djelovanja političkih autoriteta. Jamstvo ljudskih prava i sloboda omogućit će građanima/kama ispitivanje legitimnosti i pravednosti nekih postupanja i traženje unaprijed definiranih načina obeštećenja za povrede, ali u procedurama koje zavise od postojanja države, kao i državnih vlasti. Na ovaj način se usmjeravaju i strukturiraju i pojedinačni zahtjevi s potencijalom za destabilizaciju poretka u vokabular 'prihvatljiv sustavu' jer pojedinci/ke koriste diskurs koji podrazumijeva postojeći način organizacije sustava.

Preuzimanje vokabulara ljudskih prava pri traženju dokidanja nepravednog postupanja od strane pojedinaca/ki, tumačit će se pomoću Foucaultovog koncepta 'tehnologije sebstva' (engl. *Technologies of the Self*) koji uvodi u predavanjima i radovima s kraja 70-ih godina (Foucault 1988, 1990b, 1997a, 1997c, 1997d, 1997e, 1997f, 2011, 2013a, 2013b). Ovdje, naime, možemo pronaći okvir za analizu djelovanja moći kako je posredovano radom pojedinca/ke na sebi. Riječ je o postupcima i praksama koje na individualnoj razini usklađuju misli, osjećaje i djelovanja s nekim samoizabranim vrijednostima postojećima u kulturi, a koje

pojedinci/ke vrše sami na sebi kako bi ih dostigli. Tehnologije sebstva su samo dio radnji putem koji pojedinci/ke djeluju i kroz koje razumiju sebe¹²³. Naime, takve koje:

„[...] omogućuju pojedincima da samostalno ili uz pomoć drugih izvrše određeni broj djelovanja na svojim tijelima i dušama, mislima, postupanju i načinu življenja, kako bi se transformirali da postignu određeno stanje sreće, čistoće, mudrosti, savršenstva ili besmrtnosti.“ (Foucault 1997d:225)

Za shvaćanje istraživačkog potencijala tehnologija sebstva bitno je istaći kako Foucaultov pristup nema polazište u unaprijed danom značenju, koherenciji ili ontološkom uporištu radnji, misli ili osjećaja, niti je u ovim razmatranjima nastojao izgraditi teoriju subjektiviteta ili utvrditi antropološke 'istine'. Njegova istraživanja su preuzela drugačiji smjer uključivši historijski kontingentne, no u određeno vrijeme dominantne, režime istine i šire tehnologije djelovanja moći. Možemo ukratko kazati kako je Foucault na ovaj način nastojao rekonstruirati politička značenja historijski kontingentnih matrica individualnog postupanja.

Djelovanje na sebe prema odabranim ciljevima ili vrijednostima je ključno za razumijevanje načina koji se pojedinci/ke konstituiraju kao subjekti, no ove modele djelovanja ne 'izmišljaju' oni/e sami/e, nego su to: „[...] modeli koje [*pojedinač/ka*] pronalazi u kulturi i koje mu nude, predlažu i nameću njegova kultura, društvo i društvena grupa.“ (Foucault 1997e:291).¹²⁴

Usvajanje vrijednosti i normi šire zajednice je tvorbeni način postajanja subjektom, što se djelomice poklapa s klasičnim antropološkim ili sociološkim objašnjenjem enkulturacije ili socijalizacije¹²⁵. No, Foucaultove interpretacije se ne kreću u ovim registrima te stoga niti nemaju za cilj općenito 'dokazivati' društvenu uvjetovanost individualnog postupanja ili klasificirati postupke osvajanja obrazaca ponašanja. Ključno je također napomenuti kako primjenu na sebi ovih tehnologija treba interpretirati izvan paradigme rigidnog društvenog

¹²³ Uz tehnologije sebstva to su i a) „tehnologije produkcije“, koje pojedincima/kama omogućuju upravljanje stvarima, b) „tehnologije sistema znakova“, koje im omogućuju korištenje znakova, značenja i simbola te c) „tehnologije moći“, koje postupanje pojedinaca/ki uređuju prema određenim ciljevima ili dominaciji (usp. Foucault 1997d:225). Važno je napomenuti kako ovdje nije riječ o različitim tehnologijama koje pojedinci/ke na sebi selektivno primjenjuju zavisno od konteksta ili trenutka, nego opis mogućih načina djelovanja na sebi, koji se odvijaju simultano (usp. Foucault 1997d:225).

¹²⁴ Foucault je cilj svog cjelokupnog rada opisao riječima: „[...] stvoriti povijest različitih načina na koje, u našoj kulturi, ljudska bića postaju subjekti.“ (Foucault 2001e:326). Tematizirati postajanje 'subjektom', što se može vidjeti i u ovom objašnjenju i isticanju postajanja subjektom 'u kulturi', ne znači opisivati neke pretpostavljene psihološke mehanizme ili procese. To je istraživanje postojećih povijesno, kulturno i društveno omeđenih praksi i obrazaca čijim preuzimanjem pojedinci/ke mogu biti funkcionalni članovi/ce tog društva ili kulture te veze između individualnog postupanja i mehanizama političke moći.

¹²⁵ Richard Rorty primjerice govori kako Foucault opisuje proces akulturacije (usp. Rorty 1995:79).

konstruktivizma, budući da se postajanje subjektom kroz 'subjekciju' odvija paralelno s postajanjem djelatnim subjektom kroz 'subjektivaciju'.¹²⁶ Fokus analize je na političkoj relevantnosti konkretnih, historijski kontekstualiziranih načina razumijevanja sebe te praksi postupanja pomoću kojih pojedinci/ke djeluju na sebe 'vladajući svojim vladanjem'. Analiza stoga uključuje ocrtavanje sadržaja epistemoloških okvira koji su aktualni u određenom periodu te potom identifikaciju konstitutivnih veza između znanja koja pojedinci/ke imaju o sebi i u skladu s kojima postupaju sa širom tehnologijom djelovanja moći u društvu.¹²⁷

Razlika u načinu na koji se politička moć u suvremenosti izvršava, u usporedbi s disciplinom ili suverenom moći, uz neizravno reguliranje uvjeta za mogućnost djelovanja, podrazumijeva i sve češće korištenje upravo ovih samoregulativnih sposobnosti pojedinaca/ki (usp. Foucault 1988, 1997d, 2009a, 2010: 242-246, 267-270, 2013b, Burchell G. 1996, Miller i Rose 2013:26, 48-51, 68-69, Read 2009, Dean 2010:196-197). Liberalne tehnike upravljanja, naime, balansiraju između intervencije i neintervencije pritom se vodeći kriterijima tržišne ekonomije i logikom poduzetništva pa provođenje zadaća osiguravanja nesmetanog odvijanja procesa i dobrobiti stanovništva uvelike jest oslonjeno na usmjeravanje individualnog postupanja prema samoreguliranju. Načelo maksimalne ekonomičnosti (postizanja najvećeg učinka uz minimalno skupo djelovanje) protegnuto na sve sfere života te također i na postupke državnih vlasti, uvjetuje izbor tehnika u upravljanju stoga se u liberalnom governmentaletu one pojavljuju kao djelovanja s intencijom kreiranja subjekata

¹²⁶ Cressida Heyes s tim u vezi podsjeća na termin koji je Foucault izvorno koristio na francuskom, a koji se na engleski jezik prevodi s dvije različite riječi, katkad kao subjektivacija (postajanje subjektom) katkad kao subjekcija (podčinjavanje): „Ključni pojam koji Foucault koristi kako bi opisao pojavu subjektiviteta (subjektnih pozicija: specifičnih mjesta za biti subjektom) je *assujettissement*. Različito prevođenje na engleski kao 'subjectivation', 'subjection' ili čak 'subjugation', odražava filozofsku poteškoću povezanu s njenim značenjem. Ona opisuje dvostruki proces djelovanja moći u odnosu prema sebi, koji je jednako pozitivan i negativan.“ (Heyes 2011:159-160). Sam Foucault u jednom od kasnijih intervjua objašnjava što označava ovim pojmom iz čega je moguće vidjeti kako on nema primarno negativno značenje (u smislu podčinjavanja), ali niti pozitivno, već je termin za opisivanje postupka kao takvog: „Zvat ću subjektivacijom procedure kojima osoba stječe konstituciju subjekta ili preciznije, subjektiviteta koji je dakako samo jedna od dostupnih mogućnosti organizacije samosvijesti“ (1990b:253). O Foucaultovoj upotrebi pojma 'subjektivacija' i prijevodima na engleski jezik te navodnim pogrešnim interpretacijama koncepta više u Mark G.E.Kelly „*The Political Philosophy of Michel Foucault*“ (Kelly 2008:87-89).

¹²⁷ Kako u tekstu „*Foucault's Theory and Practice of Subjectivity*“, navodi Edward McGushin, ideja kako postoji neko sebstvo koje možemo (ili moramo) otkriti i koje je autentično sama jest jedan način odnošenja prema sebi, koji oblikuje jednu specifičnu vrstu subjektiviteta („ispovjednu ili hermeneutičku“) (usp. McGuskin 2011:134). Foucault je zainteresiran za opisivanje pojedinačnih praksi (u ovom primjeru prakse putem kojih 'otkrivamo sebe' kao što je ispovijed), kako se one odvijaju i kako funkcioniraju usklađene s dominantnim značenjem sebstva ili ljudske osobe, odnosno onime što se u datom trenutku smatra 'istinom' o ljudskim bićima (u ovom primjeru znanjem kako je sebstvo 'potisnuto' i znanjima o tome koji je sadržaj potisnutog), kako je taj dominantni diskurs povezan s djelovanjem političke moći kroz institucije i kako je unutar odnosa u kojima se politička moć odvija, sebstvo 'korišteno' (u ovom slučaju kako se uspostavljaju i koji autoriteti figuriraju kao kompetentni 'osloboditi' ga) (usp. McGuskin 2011, Foucault 2013).

kapacitiranih usmjeravati vlastito postupanje. Pretpostavljajući kalkulirajuće i utoliko 'racionalne' subjekte, ekonomska organizacija života odvija se na dvjema razinama. Prvoj, stvaranjem uvjeta i kreiranjem okruženja u kojima će se nužno manifestirati 'slobodna', 'racionalna' postupanja (usp. Foucault 2010:243-246, 269) te drugoj, djelovanjem na želje, aspiracije i afinitete pojedinaca/ki koji/e su 'slobodni' (usp. Dean 2010:192-194, Read 2009, Miller i Rose 2013:48-50). Graham Burchell sažima odnos povezanosti liberalne upravljačke tehnologije s individualnom razinom, govoreći kako:

„Liberalizam, posebice njegove moderne verzije, gradi vezu između državnih vlasti i onih kojima se upravlja, koja sve više zavisi o načinima na koje se od pojedinaca zahtjeva da pretpostave svoj status kao subjekata svojih života, o načinima na koje se oblikuju kao određene vrste subjekata, o načinima na koje vrše svoju slobodu. Državna vlast sve više poseže za pojedincima u njihovoj pojedinačnosti, u njihovom praktičnom odnosu sa sobom u vođenju njihovih života; bavi se njima u samom njihovom središtu, stvarajući vlastitu racionalnost uvjetom njihove aktivne slobode.“
(Burchell G. 1996:29-30)

Ono o čemu Burchell govori oprečno je od zabrane ili prisile i potiče na djelovanje stoga suvremena tehnologija moći uistinu trebaju slobodu, zbog čega proizvodi mnoge slobode (usp. Foucault 2010:63-64). Subjekti trebaju moći slobodno djelovati da bi bili upravljivi, no u okviru liberalne političke racionalnosti te se s tim u skladu formira i specifično značenje slobode i regulira korištenje zajamčenih sloboda. Zbog toga liberalno upravljanje uključuje i djelovanje na pojedince/ke kroz koje će 'naučiti' koristiti slobodu na odgovarajući način, odnosno kako kaže Mitchell Dean „subjekt mora prvo biti oblikovan, vođen i ukalupljen u takvog sposobnog da odgovorno koristi slobodu kroz sisteme dominacije.“ (Dean 2010:193).

U ovom okviru i upotrebe ljudskih prava na individualnoj razini mogu biti smatrane praksom samoregulacije, odnosno tehnologijom sebstva koja pojedincima/kama omogućuje da zahtjeve za pravednošću i slobodom izraze u terminima koje poznaju i priznaju politički autoriteti. U poglavljima koja slijede dodatno će se potvrđivati teza disertacije kako su suvremene upotrebe ljudskih prava strategije u liberalnom governmentalityu te tvrditi kako se usmjeravanjem postupanja pojedinaca/ki kroz dominantni diskurs, ograničavaju mogući zahtjevi. Oni se usmjeravaju k državi u formama koje podrazumijevaju daljnje djelovanje političkih autoriteta i podupiru njegovu legitimnost unutar liberalnog governmentalitya. Dodatno, poticaj na upotrebu ljudskih prava možemo tumačiti kao taktiku kojom se politički

subjekti konstruiraju kao autonomni i samodostatni građani/ke. Ova aktualna strategija za zaštitu prava se također treba sagledati u kontekstu liberalnog upravljanja, budući da se pokazuje kao ekonomična. Naime, pomoću proizvodnje aktivnih posjednika/ica prava kakvoj svjedočimo, moguće je organizirati zaštitu ljudskih prava tako da se postupanje države u cilju ispravljanja nepravde može očekivati tek nakon zahtjeva pojedinca/ke, a ne tako da državne vlasti imaju permanentnu odgovornost postupati pravedno.

U sljedećem poglavlju se kao tehnologija sebstva ispituje suvremeni diskurs ljudskih prava posredovan individualnom razinom te se posebno tematiziraju produktivni aspekti razumijevanja sebe kao posjednika/ice univerzalnih prava za političku moć u suvremenosti. Nakon toga problematizirat će se sve rasprostranjenija praksa informiranja građana/ki o vlastitim pravima, kao način konceptualizacije ostvarivanja prava usklađen s liberalnim governmentalitetom.

3.2 Samoregulacija kroz ljudska prava

„Budući da je priznanje urođenog dostojanstva te jednakih i neotuđivih prava svih članova ljudske obitelji temelj slobode, pravde i mira u svijetu“, uvodna je izjava Opće deklaracije o ljudskim pravima Ujedinjenih naroda, koju slijedi: „budući da je nepoštivanje i zanemarivanje ljudskih prava rezultiralo barbarskim postupcima koji vrijeđaju savjest čovječanstva“, sva ljudska prava pripadaju svima, proglašava se ovim dokumentom (Preambula Opće deklaracije o ljudskim pravima). Kako u njemu možemo čitati, univerzalna prava su ekvivalentna našem dostojanstvu, njihovo jamstvo ujedno je i jamstvo slobode, pravde i mira u svijetu, ona nas štite od genocidnih, autokratskih i postupanja izvan normi civilizacije. Dana su svim pojedincima/kama jednako, kako bi, pozivajući se na njih, svatko mogao uspostavljenim pravnim putem osporiti ugrozu vlastite egzistencije i dostojanstva te zahtijevati slobodu i obeštećenje nepravde. Retorički čin vezivanja pravnih normi koje definiraju ljudska prava sa širim humanističkim vrijednostima kao i proglašavanje njihovog izostanka uvjetom mogućnosti ugrožavajućih, restriktivnih i nepravednih postupaka, smješta ih bez sumnje na vrlo visoko mjesto na ljestvici dijeljenih općeprihvaćenih vrijednosti. Kako bi mogla biti neželjena? Nužna su i poželjna.¹²⁸

Aspektu poželjnosti pozivanja na prava u osporavanju nepravednih, nejednakih i autokratskih postupanja, nedvojbeno doprinosi i činjenica kako je pravno propisani registar zaštita zapravo jedini instrumentarij dostupan građanima/kama suvremenih država za postavljanje ovakvih vrsta zahtjeva. S time na umu, pozivajući se na recentnu interpretaciju Bal Sokhi-Bulley, u nastavku rada se tvrdi kako ljudska prava možemo smatrati tehnologijama sebstva, kako ih je tumačio Foucault. Ona su, naime, narativne tehnike za strukturiranje iskaza koje u pravom uređenim društvima, pojedinci/ke primjenjuju na sebi kada artikuliraju svoj doživljaj nepravde. Preuzimajući ih iz dominantnog diskursa, gdje im se nude kao zaštite, koriste ih kako bi od državnih vlasti zahtijevali prestanak i dokidanje nepravednih postupanja, zadobili afirmaciju u pravnom registru (kada im prava još nisu priznata) ili tražili djelovanje vlada na stvaranju uvjeta u kojima će se prava nesmetano realizirati. Istovremeno, čineći to u vokabularu koji može zadobiti pažnju druge strane (one političkih autoriteta), vještije 'komuniciraju' s njom, odnosno, kada izražavaju doživljene povrede kao kršenja ljudskih

¹²⁸ Jednu moguću interpretaciju želje za pravima, na tragu psihoanalitičke teorije, nudi Costas Douzinas. U tom okviru Douzinas govori o želji za ljudskim pravima kao permanentno prisutnoj i nikad zadovoljenoj težnji koja uvjetuje stalna traženja novih prava (usp. Douzinas 2009:80). Slično kao i kod Douzinas, no u drugom analitičkom okviru, u ovom poglavlju se polazi od njihove neupitne poželjnosti koja je ujedno i bitan preduvjet za konstrukciju političke stvarnosti u kojoj se zahtjeva više, ne prava, već *upravljanja*.

prava povećavaju vlastite šanse za dobivanje zaštite. Iz ovih je razloga moguće reći kako je upotreba pravnih kategorija u opisivanju vlastitih iskustava nepravde jedna od tehnika upotrebljivanih na individualnoj razini, odnosno tehnologija sebstva, koja omogućuje pojedincima/kama da se „bolje uklope u društvo“ (Sokhi-Bulley 2013:233).

Ako usvajanje sustavom afirmiranog vokabulara promatramo kao individualni čin preuzimanja obrazaca iz političke kulture naših društava, odnosno kao dio procesa enkulturacije ili socijalizacije, veza između korištenja ljudskih prava i 'boljeg' funkcioniranja u društvu jednako tako će se pokazati jasnom i izravnom. No, ovakvo razumijevanje ostaje u okviru plauzibilne tvrdnje o njihovoj poželjnosti i ne teži analizirati šire političke učinke koji postaju jasni kada ih shvaćamo kao tehnologije sebstva. Politički relevantna interpretacija moguća je kada dostupni vokabular za traženje zaštite od nepravde postupanja vidimo kao strategiju unutar šire tehnologije moći, a njegove individualne upotrebe kao sadržajno i proceduralno usmjeravanje potencijalno mnogostrukih zahtjeva u one prihvatljive sustavu (usp. Sokhi-Bulley 2013, Linroth 2014, Odysseos 2010). Kako je transformacija djelovanja političke moći u liberalnom governmentality oslonjena na slobodno djelovanje pojedinaca/ki i emancipatorne prakse namijenjene pojedincima/kama također trebaju biti preispitane kao političke tehnologije individualne razine. Zbog toga je interpretacija u nastavku poglavlja posvećena analizi interferencije individualne upotrebe ljudskih prava sa širim političkim kontekstom. Ovdje će se razmotriti učinci individualne upotrebe polazeći od pretpostavke kako djelovanje moći u suvremenosti uvelike koristi upravo samoregulativne kapacitete pojedinaca/ki i kako je njihova samoregulacija nužna za funkcioniranje liberalnog governmentality.

Je li postajanje osnaženim/om kao oblik „operacionalizacije sposobnosti samoupravljanja“ (Dean 2010:83) odriješeno djelovanja moći i izvan nje ili je politička tehnologija s upisanom zadaćom regulacije? Barbara Cruikshank prva je postavila ova pitanja unutar teorijskog okvira izučavanja governmentality i kompleksnih mjesta spoja društvenih, političkih i ekonomskih silnica te individualne razine. Analizirajući programe pomoći i podrške siromašnom stanovništvu, provedene u Sjedinjenim američkim državama 60-ih, 70-ih i 80-ih godina 20. stoljeća, u knjizi „*The Will to Empower: Democratic Citizens and Other Subjects*“, pokazala je kako osnaženi subjekt ili demokratski građani/ka nije emancipiran od političke moći (Cruikshank 1999). Naime, sama 'želja za osnaživanjem' koja prožima djelovanja podrške onima ekonomski ovisnima o tuđoj pomoći, krucijalni je element političkog poretka koji iziskuje samoregulirajuće i autonomne građane/ke. Napore k osnaživanju, koji u bitnome

karakteriziraju politike prema članovima/cama društva u 'nepovoljnom' položaju, Cruikshank stoga neće tumačiti na uobičajeni način kao djelovanje u cilju 'izjednačavanja' nejednakih početnih pozicija. Tomu nasuprot, tumačit će ih unutar šireg razumijevanja političkog prostora, kao postupke proizašle iz konceptualnog poistovjećivanja statusa marginaliziranosti s nedostatkom autonomije, koji se provode s ciljem stvaranja samodostatnog građanstva, a što je ujedno produktivna konceptualizacija za mogućnost intervencija političkih i drugih autoriteta (usp. Cruikshank 1999:67-86). Općenitiji zaključak njenih razmatranja jest kako se djelovanje na način upravljanja oslanja na postojanje individua koje postupaju na određeni način. Prema Deanovoj napomeni o gledištu Cruikshank, riječ je o djelovanju koje se: „[...] često tiče oblikovanja subjektiviteta kroz koje se može djelovati.“ (Dean 2010:87). Subjektivifikacija kroz emancipaciju, pokazuje se stoga također produktivnom strategijom za konstrukciju pojedinaca/ki kakve dominantna upravljačka racionalnost podrazumijeva i iziskuje.

Izdvojeni i rijedak primjer razmatranja subjektivifikacije kroz ljudska prava je kritička analiza Louise Odysseos koja i sama navodi činjenicu neistraženosti interakcije individualne razine s političkom u ovom području (usp. Odysseos 2010:748). U članku „*Human Rights, Liberal Ontogenesis and Freedom: Producing a Subject for Neoliberalism?*“, Odysseos tumači internalizaciju vokabulara te korištenje ljudskih prava od strane pojedinaca/ki kao dio šireg procesa postajanja liberalnim subjektom, političkom konstrukcijom na koju se liberalno upravljanje oslanja i koju istovremeno proizvodi kako bi se moglo odvijati kroz poštivanje načela neintervencije i maksimalne ekonomičnosti (usp. Odysseos 2010:764-766). Liberalni subjekt, tvrdi ova autorica, nastaje posredstvom individualne upotrebe ljudskih prava budući da, on/a kao '*homo juridicus*', traži zaštitu u registru koji eliminira druge načine izražavanja društvenih, političkih ili ekonomskih nepravdi i prevodi težnje za pravednošću u forme koje neće biti neprijateljske niti destabilizirajuće za liberalnu političku racionalnost (usp. Odysseos 2010:762-764). Odysseos uviđa regulativni aspekt ovog diskursa emancipacije te u tom smislu naglašava i učinak diskvalifikacije drugih govora o nepravdama i nejednakostima:

„Ovaj jezik i okvir ne samo da reguliraju slobode, nego također zamjenjuju prijašnje leksikone i okvire, kao što su revolucija, raspodjela bogatstva i strukturne promjene, u izražavanju zahtjeva za društvenu transformaciju, nezadovoljstvo te političku i društvenu gorljivost, općenito.“ (Odysseos 2010:763)

Nadalje, primijećuje kako u samim postupcima zahtijevanja realizacije prava, uspostavljeni sustav pojedincima/kama na raspolaganje daje apstraktne i formalne pravne mogućnosti te kako na zahtjev 'za' ljudskim pravima, politički autoriteti legitimno mogu odgovoriti njihovim formalnim priznavanje i kodifikacijom, što će dakako zadovoljiti zahtjev, no neće promijeniti uvjete u kojima je postavljen (usp. Odysseos 2010:764). Iz ovog razloga Odysseos tvrdi kako je omogućavanje individualnog pozivanja na univerzalna prava 'ekonomična' strategija u liberalnom governmentality, budući da građani/ke samo-odabrano i samostalno koriste reguliran, kontroliran i reduciran vokabular za traženje pravednosti (usp. Odysseos 2010:762-763). Ukazujući na činjenicu korištenja vokabulara 'iz' dominantnog političkog poretka njena analiza učinaka samoupravljanja u težnji za postizanjem prava osporava tvrdnju kako pozivati se na ljudska prava znači boriti se 'protiv moći'.

Kada govori o regulativnom djelovanju u odnosu na mogućnost izražavanja svih potencijalnih nepravdi, koje nisu manje ugrožavanje 'dostojanstva, pravde, slobode i mira u svijetu' od pravno prepoznatih ljudskih prava, Odysseos ispravno uviđa regulaciju fokusa i opsega zahtjeva, ali i rijetko problematiziranu regulativnost metoda za ispravljanje nepravdi. No, inzistirajući na tumačenju kako zahtjev za pravima rezultira u ograničenim i minimalnim djelovanjima karakterističnima za liberalno upravljanje, odnosno u „davanju, kodifikaciji i primjeni prava“ (Odysseos 2010:763-764), autorica propušta uočiti kako ovi zahtjevi nerijetko omogućuju ekstenziju i intenziviranje upravljačkih radnji. Naime, upravo ove pojave možemo vidjeti kao posljedicu zagovaranja implementacije postojećih standarda i normi, traženje 'istinskog' poštivanja, odnosno zahtijevanje praktične realizacije prava, kako su u ovom diskursu prisutni. Ove geste zapravo su pozivi/molbe/prozivanja upućeni državnim vlastima kako bi djelovale, a tražene intervencije legitimno se mogu provoditi u gotovo svim sferama života, jer naprosto nije moguće da *ljudska* prava budu nebitna u ijednom području *ljudskog* života. Stoga, ako se prema tvrdnji Odysseos, kroz upotrebe ljudskih prava odvija proizvodnja liberalnog subjekta koji će samoregulirati zahtjeve u vezi pravednosti, ništa se manje ne odvija i proizvodnja subjekta koji će tražiti više upravljanja (i ne samo minimalnog) te koji/a 'treba' državu da ju/ga zaštiti. Pravom uređen i birokratizirani sustav kroz koji je omogućeno traženje ovih vrsta zaštite ustvari podrazumijeva daljnje upravljanje države i njen rad na *osiguravanju* pravednosti, premda u dominantom razumijevanju još uvijek figurira kao alat emancipacije od 'moći', odnosno države.

Ukratko, kada individualne upotrebe vokabulara univerzalnih prava promatramo u perspektivi governmentality, možemo uočiti daljnje delegiranje zadaće upravljanja na političke

autoritete. Naime, državne vlasti upravljaju građanima/kama jamčeći prava i administrirajući ih, upravljaju njima nastojeći kreirati okruženje pogodno za realizaciju prava te, naposljetku, upravljaju njima potičući ih na korištenje ovog vokabulara u artikulaciji nepravdi i traženju njihova ispravljanja. Ako je liberalnom governmentality svojevremeno stalna problematizacija ispravljanja, no ne kako bi se ono ukinulo, već kako ne bi narušilo 'prirodnost' procesa populacije, društva i ekonomije, onda zahtjevi za ispravljanjem nepravdi u postojećem diskursu ljudskih prava potpomažu konstruirati potrebu ispravljanja, posebno stoga što ih izražavaju oni/e kojima se upravlja.

Nadalje, individualne upotrebe su praćene dodatnim učinkom koji vidimo kao afirmaciju postojećeg političkog poretka. U prethodnim poglavljima je argumentirano kako se primarni adresant, odnosno država, kroz danas važeće pravne norme uspostavlja institucijom kapacitiranom upravljati pravedno u okviru šireg zadatka ispravljanja za dobrobit stanovništva. Uz norme, njezinu ulogu u ovom kontekstu podupire i uspostavljeni sustav za zaštitu, budući da su u obje sfere države konceptualizirane kao autonomne jedinice dužne osiguravati prava. Regulirane, pravom dopuštene, mogućnosti izricanja nepravdi u 'upotrebama na sebi' dodatno potvrđuju ovu reprezentaciju i dodatno stavljaju pojedince/ke u direktan odnos zavisnosti prema državnim vlastima. Kada o sebi misle kao o posjednicima/ama prava i s tim u skladu koriste dominantni vokabular, pojedinci/ke su regulirani tako da svoje zahtjeve upućuju državi. Na ovaj način se konstruira veza između njih i političkih autoriteta u kojoj će državne vlasti figurirati kao instance s kapacitetom ispuniti njihove molbe. Stoga je moguće dodatno reći kako se upotreba ljudskih prava na individualnoj razini odvija s učincima stvaranja vrlo specifične vertikalne veze pojedinac/ka-država¹²⁹ te reafirmacije zaštitničkog djelovanja države. Naime, u nedostatku drugačijih metoda izazivanja poretka od formalno pravnog vokabulara, kojim pojedinci/ke mogu izraziti (neka) nepravda djelovanja državnih vlasti, koristeći ga oni/e ujedno sudjeluju u konstruiranju države kao zaštitničke institucije sa zadaćom djelovanja za dobrobit stanovništva. Dakle, iz načina na koji su predviđene individualne upotrebe možemo također vidjeti kako diskurs ljudskih prava podupire zahtijevanje stalnog i dodatnog ispravljanja državnih vlasti te kako iz aspekta pojedinca/ke ono može biti smatrano legitimnim, budući da se posvećuje očuvanju i zaštiti željenih univerzalnih prava.

¹²⁹ Jedan mogući način uspostave 'vertikalnih veza' između građana/ki i države kroz svakodnevne birokratske prakse informirane metaforama u kojima se reprezentira država opisuju James Ferguson i Akhil Gupta u članku „*Spatializing States: Toward an Ethnography of Neoliberal Governmentality*“ (riječ je o vertikalnoj topografiji i obuhvatnosti vertikalnih elementa) (usp. Ferguson i Gupta 2002).

Kada konceptualizaciju individualnih upotreba prava iz dominantnog diskursa opišemo na ovdje izloženi način, odnosno kao oblik regulacije sa specifičnim političkim učincima, možemo ponovno zaključiti kako zahtjevi pojedinaca/ki za ljudskim pravima nisu izvan djelovanja 'moći'. Suprotno tomu, kroz traženje poštivanja i realizacije vlastitih prava, potvrđuje se potreba upravljanja državnih vlasti u liberalnom governmentality.

Završetak razmatranja učinaka upotrebe predviđene za pojedince/ke u dominantnom diskursu, u posljednjem poglavlju provest će se kao analiza recentne, sve rasprostranjenije prakse za realizaciju ljudskih prava u formi informiranja o vlastitim pravima. Kroz ovaj aspekt suvremenih upotreba dodatno će se potvrditi teza rada o umreženosti ljudskih prava i suvremene tehnologije moći.

3.3 Znati štititi sebe

Kada pojedinci/ke primjenjuju vokabular ljudskih prava za izražavanje vlastitih zahtjeva, kao što je pokazano, regulirani su na dva načina. Prva regulacija mogućnosti iskazivanja nepravednih postupanja odnosi se na diskursom prepoznate prekršitelje – državne vlasti i na valjane instance kojima se zahtjevi upućuju, ponovno državne vlasti. Druga regulacija nadaje se u obliku propisanog registra povreda koje se smatraju kršenjima ljudskih prava kao legitimnog okvira za postavljanje zahtjeva. Tražeći zaštitu pravima, građani/ke suvremenih država stoga nisu u jednoznačnom odnosu prema političkim autoritetima izazivajući ih alatima 'izvan moći'. Emancipatorna uloga koju ljudska prava mogu imati u političkom prostoru nužno mora biti sagledana u kontekstu diskurzivno dopuštenih, prihvatljivih i predviđenih načina artikulacije nepravdi. Iz ovog motrišta se pokazuje kako nastojanja građana/ki da ih politički autoriteti prepoznaju kao nositelje/ice univerzalno priznatih prava podrazumijevaju samoregulaciju iskazivanja povreda te omogućuju legitimno djelovanje državnih vlasti u cilju *osiguravanja* okolnosti za ostvarivanje prava ili takozvanu implementaciju.

Miller i Rose primjećuju kako mnogi aspekti suvremenog upravljanja ('uznapredovalog liberalizma') imaju jednu zajedničku crtu, a to je „etički *a priori* aktivnog građanstva u aktivnom društvu“ (Miller i Rose 2013:215). Naime, političke strategije formuliraju se tako da građane/ke potiču na aktivnu participaciju u javnom životu i na preuzimanje odgovornosti za svoje postupke i odabire (usp. Miller i Rose 2013:214-215). Imajući rečeno na umu možemo propitati i ulogu sve rasprostranjenijih aktivnosti poduzimanih u cilju informiranja građana/ki o pravima, poput kampanji za povećanje razine znanja ili svijesti te obrazovanja za ljudska prava, koje se sve više smatraju adekvatnim metodama njihove realizacije. Ako djelovanje moći nije samo prisilila, zabrana i cenzura, kao što pokazuje Foucault, nego je i briga o dobrobiti stanovništva, osiguravanje nesmetanog odvijanja 'prirodnih' procesa, uređivanje i strukturiranje uvjeta mogućnosti djelovanja uz slobodno, no regulirano postupanje pojedinaca/ki, dominantno provođeno kao 'vladanje vladanjima', onda ovaj paradigmatični primjer takvog tipa postupanja ne može biti izostavljen iz razmatranja ljudskih prava u kontekstu liberalnog governmentality.

Promocija ljudskih prava kao informiranje ili kao obrazovanje o njima, u dominantom diskursu poprima status ključnog čimbenika u realizaciji uopće. Riječ je o planskim radnjama, katkad usmjerenima nacionalno, a katkad s međunarodnim dosegom, u cilju širenja znanja i

podizanja razine svijesti građana/ki (pojedinih ili svih država) o njihovom statusu posjednika/ca prava te o sadržaju zaštita propisanih međunarodnim ili nacionalnim dokumentima¹³⁰. Obrazovanje i poučavanje u cilju promocije koncepta ljudskih prava spominje se već u Općoj deklaraciji¹³¹, a krajem 80-ih godina tadašnji zamjenik glavnog tajnika Ujedinjenih naroda Jan Marteson vrlo jasno artikulira, u postojećim dokumentima impliciranu vezu, između informiranosti i zaštićenosti, govoreći kako je „Ključni element u realizaciji ljudskih prava znanje svake osobe o njegovim ili njenim neotuđivim pravima te sredstvima koja postoje kako bi ih zaštitili“ (Marteson u Lauren 2003:261).

Razmatrajući kretanja tijekom pedesetogodišnjeg razdoblja nakon postavljanja međunarodnih standarda zaštite univerzalnih prava, u već spominjanoj knjizi „*The Evolution of International Human Rights: Visions Seen*“, Paul Gordon Lauren posebno ističe važnost promocije, a informiranje o pravima prikazuje kao korak koji vodi k širem cilju njihova ostvarenja. U njegovoj interpretaciji davno započetih nastojanja za priznavanje prava, suvremenost neosporno trijumfira, budući da nikada do sada nije bilo toliko: „uspjeha u proširenju prava, postavljanju standarda, zaštite ljudskih prava kroz obvezujuće povelje, *promocije kroz obrazovanje i medije (...)*“ (Lauren 2003:269, 270, moj kurziv). Unutar ove (nekritičke) reprezentacije Lauren točno uviđa kako je promocija ljudskih prava neodvojivi element ovog diskursa. Razlog koji iza toga stoji je već spomenuti stav, a kojemu je i Lauren naklonjen, kako je djelovanje u cilju širenja znanja ključ za realizaciju ljudskih prava uopće. Posjedovanje znanja o pravima uvjet je da ih građani/ke upotrijebe kada državne vlasti prema njima postupaju nepravedno te stoga preduvjet njihove zaštite. Znati kako je postupanja političkih autoriteta moguće izazvati pozivanjem na neke općeprihvaćene i priznate norme u međunarodnom pravu, kao i one postojeće u nacionalnim sustavima, ključ je za korištenje prava, sa samorazumljivom osnažujućom i emancipatornom dimenzijom. Naime, riječ je o znanju koje slovi kao ono koje građane/ke oprema za borbu 'protiv moći'.

¹³⁰ Djelovanja usmjerena na osvještavanje o pravima pojavljuju se u mnogim formama: kao kampanje, edukacije, konferencije, seminari, tiskani priručnici i slično.

¹³¹ Dužnost država potpisnica da štite, ali i promiču ljudska prava obrazovanjem za njih, jasno je propisana mnogim međunarodnim ljudskopravnim dokumentima. U preambuli Opće deklaracije o ljudskim pravima tako se među razlozima za donošenje ovakvog instrumenta navodi i njegov formativni aspekt za buduća postupanja. Naime, donosi se kako bi politički autoriteti „težili poučavanjem i obrazovanjem promicati poštovanje ovih ljudskih prava“ (Preambula Opće deklaracije o ljudskim pravima). U posebnom dijelu Bečke deklaracije i Programa djelovanja naslovljenom „Odgoj i obrazovanje za ljudska prava“ dodatno je naglašena ova obveza država u člancima gdje se navodi kako: „Svjetska konferencija o ljudskim pravima smatra da su obrazovanje, izobrazba i informiranje javnosti u području ljudskih prava bitni za promicanje i uspostavljanje stabilnih i usklađenih odnosa među zajednicama te za unaprjeđenje uzajamnog razumijevanja, snošljivosti i mira“ (članak 78. Bečke deklaracije i Programa djelovanja) te se također državama preporučuje da „izrade posebne programe i strategije kako bi osigurali najširi mogući pristup odgoju i obrazovanju za ljudska prava i širenje informacija u javnosti“ (članak 81. Bečke deklaracije i Programa djelovanja).

Danas djelovanje na osvještavanju o pravima vidimo u različitim oblicima i provođeno iz mnogih izvora, jednako od strane državnih institucija kao i s državom nepovezanih autoriteta (međunarodnih intervladinih, nevladinih ili neovisnih organizacija, neovisnih nacionalnih institucija i nevladinih organizacija te platformi i mreža koje okupljaju stručnjake/inje za ljudska prava).

Neosporno je kako usvajanje terminologije i znanja o zaštiti vlastitih ljudskih prava omogućuju uspješnije funkcioniranje u društvu (usp. Sokhi-Bulley 2013:233), odnosno bolje snalaženje u pravom zasićenoj organizaciji života u suvremenosti. Znati svoja prava zaista pomaže osobi u boljem snalaženju u društvu utoliko što posredovano ovim diskursom može vještije formulirati probleme na koje nailazi te stoga i bolje komunicirati s političkim autoritetima. Znati svoja prava čini nas zaštićenijim građanima/kama, neovisno hoćemo li se na njih pozivati u postupcima pred nacionalnim ili međunarodnim sudovima ili u javnom prostoru izražavati legitiman zahtjev za prekidom ili promjenom djelovanja koja ih ugrožavaju ili krše. Nisu upitni niti učinci koje na pojedinačnoj razini znanje o postojanju univerzalnih prava za sve ljude može imati na stvaranje svojevrsne sentimentalno-moralne političke kulture¹³². Također nema sumnje niti kako je znanje o postojanju ovih zaštita preduvjet za njihovu aktivaciju i u tom smislu postavljanje zahtjeva koji uvijek proizlaze iz opresije, dominacije, povrede fizičkog integriteta osoba, eksploatacije ili nejednakosti. Jednako kao što problematizacija njihove emancipatorne snage u političkom poreku gdje su jedino dostupno sredstvo propitivanja i izazivanja nepravdi vršenih od strane političkih autoriteta, nikada ne može kao zaključak imati odbacivanje ili negiranje vrijednosti ovih alata, niti obrazovanje i informiranje o njima ne može biti odbačeno kao nepotrebno. No, kritika koju je takvom djelovanju potrebno uputiti smjera pozicionirati preferenciju odabira ovog načina ostvarenja ljudskih prava u širi kontekst djelovanja moći u suvremenosti. Učinci konstruiranja građanina/ke kao nositelja/ice prava, što je dijelom već pokazano kroz primjere reguliranog odnosa tražitelja/ice prava i instance države, su višestruki i premda mogu biti emancipatorni, mogu dodatno afirmirati postojeći način djelovanja političke moći kao i politički režim čiji su prava dio.

U vezi liberalne političke racionalnosti teoretičari/ke iz polja studija governmentaliteta tvrde kako se problemi formuliraju tako da rješenje može biti ponuđeno u istom okviru (usp. Miller

¹³² O ulozi šire sentimentalno-moralne kulture u suvremenim društvima kao poticajnom okviru za nastajanje empatije prema drugim ljudskim bićima te utoliko poticajnom i za poštivanje ljudskih prava govore primjerice Richard Rorty i Lynn Hunt (usp. Rorty 1993, Hunt 2007).

i Rose 2013:61-63, Lemke:2000). Je li stoga moguće u sustav upisanu metodu ostvarivanja ljudskih prava u formi upoznavanja pojedinaca/ki s pravima i načinima zaštite, tumačiti iz istog polazišta, odnosno kao informiranu ovom logikom? Drugim riječima, je li definiranje 'problema' neostvarivanja prava na način nedostatka informiranosti moguće sagledati kao tumačenje usklađeno s liberalnim governmentalityom? Tri sljedeća opisa širih političkih učinaka odabira preferencije informiranja za ostvarivanje zaštite, govore u prilog opravdanosti ovakve interpretacije. Kao prvo, poučavanje ili informiranje o determiniranom korpusu ljudskih prava smanjuje potencijal za radikalno ili naprosto samo drugačije promišljanje političkog prostora, budući da navodi na korištenje vokabulara i postupaka prihvatljivih u postojećem poretku. Regulacija u ovom smislu i njeni učinci bili su obrazlagani u prethodnom poglavlju. Drugo, ova vrsta djelovanja međunarodnim normama je dana u zadatak državnim vlastima (premda ju vlastitom zadaćom vide i drugi akteri poput međunarodnih organizacija ili aktivista/kinja za ljudska prava) čime je stvoren novi prostor u kojemu mogu djelovati. Naposljetku, strategija u kojoj je znanje pojedinca/ke ključ za ostvarenje prava nije usmjerena na reorganizaciju odnosa u pozadini povreda, eksploatacije ili marginalizacije, nego one koji/e ih doživljavaju, stavlja u položaj suodgovornosti za njihovo dokidanje.

Posljednji učinak rasprostranjenog djelovanja s ciljem povećanja razine svijesti, znanja i informiranosti, posebno tematizira Bal Sokhi-Bulley u tekstu „*Human Rights as Technologies of the Self: Creating the European Governmentable Subject of Rights*“ (Sokhi-Bulley 2013). U kritičkoj interpretaciji praksi autoriteta u polju ljudskih prava usmjerenih na kreiranje njihovih 'aktivnih posjednika/ca', ova autorica zaključuje kako su oni/e koji/e znaju da imaju prava dužni/e djelovati ukoliko smatraju da su povrijeđena. Kako se oblikuju značenja 'informiranog građana/ke' te što impliciraju, Sokhi-Bulley pokazuje na primjeru diskurzivne proizvodnje prava u prostoru Europske unije u praksama Agencije za temeljna prava Europske unije (FRA). Kako tvrdi, FRA se građanima/kama EU obraća izravno, no u kontroliranim okruženjima, budući da ih o pravima informira ili putem *web* stranice ili u neposrednoj komunikaciji kada su ispitanici/e u istraživanjima u kojima se identificiraju s unaprijed determiniranim kategorijama (primjerice jesu li žrtve diskriminacije, jesu li pripadnici/e manjinskih skupina, jesu li žrtve rodno uvjetovanog nasilja i slično (usp. Sokhi-Bulley 2013:234-241)). U prvom tipu interakcije građani/ke su konceptualizirani kao nositelji/ce prava, a cilj joj je informirati ih i potaknuti aktivno korištenje pravom zajamčenih zaštita. Na ovaj se način proizvode samodostatni/e „laici-stručnjaci/kinje“ za vlastita prava te se stvara dojam redukcije političke moći jer ju je pozivanjem na prava moguće izazvati (usp.

Sokhi-Bulley 2013:234-237). Druga vrsta interakcije oslonjena je na predrazumijevanje osobe kao pripadnika/ce jedne od identitetskih kategorija dominantnog diskursa, a iz njihovih iskaza generira se statistički prikaz koji je ishodište za proizvodnju znanja o učestalosti kršenja prava i bivanja žrtvom (usp. Sokhi-Bulley 2013:237-241). Biti žrtvom kršenja ljudskih prava naravno, negativno je konotirano, no reprezentirano samo u obliku učestalosti potvrđivanja ovog iskustva bez tumačenja uzroka, kategorija žrtve postaje samo jedan mogući akontekstualni status i to nepoželjan. Poznavanje prava nameće se pak kao poželjan identitet, oprečan onomu žrtve i koji ga treba zamijeniti. Stoga Sokhi-Bulley zaključuje kako komunikacija FRA s građanima/kama potiče rad na sebi i usvajanje poželjnog identiteta, odnosno govori kako: „pojedinci moraju 'preuzeti brigu' o sebi kako bi bolje egzistirali u društvu prava Europske unije i izbjegli etiketu 'žrtve'“ (Sokhi-Bulley 2013:240).

Postupci jedne od institucija za zaštitu ljudskih prava kojima se Sokhi-Bulley bavi, anticipiraju nastajanje aktivnih subjekata ljudskih prava, ujedno odgovornih za njihovu upotrebu i za vlastitu zaštitu. U tom kontekstu Miller i Rose općenito ukazuju kako u suvremenoj organizaciji života, građani/ke bivaju stvarani kao samo-autoriteti, kao oni/e koji/e umiju uputiti informirana traženja prema državnim vlastima za poboljšanje vlastitog položaja. Stoga govore o pojedincima/kama kao o novim stručnim figurama (usp. Miller i Rose 2013:213-215). Naime, smatraju kako suvremeni subjekti političke moći postaju: „'stručnjaci za sebe', usvajaju obrazovan i znalački odnos samo-skrbi o vlastitim tijelima, svojim umovima, svojim oblicima ponašanja i onima članova svojih obitelji.“ (Miller i Rose 2013:215).

Političku proizvodnju građana/ki kako bi mogli biti samo-autoriteti koju zamjećuju Miller i Rose te o kojoj u vezi sa suvremenim diskursom ljudskih prava govori Sokhi-Bulley, možemo vidjeti i kao postupke s ciljem prebacivanja odgovornosti na individualnu razinu. Načelo minimalne intervencije u upravljačkim praksama suvremenosti nije se pokazalo kao manje djelovanja državnih vlasti, već kao reorganizirano ekonomično djelovanje - intervencionističko, sveobuhvatno i sveprisutno, ali koje ne djeluje izravno nego osigurava. Upravo se zbog toga politička moć usmjerava i na individualnu razinu te se upravljanje na liberalan način oslanja na samostalno djelovanje pojedinaca/ki, što se očituje u tehnikama prebacivanja odgovornosti na građane/ke. Briga za vlastito zdravlje, obrazovanje, socijalnu sigurnost, kako tvrde teoretičari/ke governmentaliteta, transferira se na građane/ke u načinu na koji su oblikovane javne politike, a oslanja se na samoregulativne kapacitete pojedinaca/ki za koje se preusmjeravanje usluga na slobodno tržište ispostavlja kao mogućnost za više

slobodnog postupanja, no u njegovom reduciranom značenju kao više slobode izbora (usp. Miller i Rose 2013:98-102, 213-215, Nadesan 2008:67-68, 86-89, Dean:185-187, 196-197, Douzinas 2009:170-177, Lemke 2001, Read 2009). Riječ je o djelovanju usmjerenom na internalizaciju normi potrebnih kako bi upravljanje moglo biti liberalno i kako bi kao takvo bilo poželjno.

Činjenica kako se informiranje o pravima koje podrazumijeva kako će građani/ke biti kapacitirani prepoznati povrede i znati štititi sebe pozivanjem na jamstvo prava, danas smatra ključnim preduvjetom njihove realizacije, također govori o smjeru konceptualiziranja značenja ostvarivanja prava kompatibilnom s liberalnim upravljanjem. Ova metoda s ciljem transfera znanja, naime, ima učinak prebacivanja dijela odgovornosti za zaštitu prava na one koje se štiti. Valja se stoga dodatno osvrnuti na ovakvu konceptualizaciju, odnosno na njen sadržaj, posebice u kontekstu prethodno iznesenih tvrdnji kako suvremena ljudska prava predstavljaju poticaj za djelovanje jednoj drugoj instanci, onoj političkih autoriteta.

Rezultat informiranja i obrazovanja o pravima je uključivanje onih koji mogu doživjeti povredu u navodnu poziciju autoriteta i utoliko omogućuje političkim autoritetima da postupaju kao da su pojedinci/ke odgovorni za samo-zaštitu. No, ovo tumačenje koje možemo pronaći kod Sokhi-Bulley je potrebno preraditi i dopuniti kako bismo adekvatno razumjeli kakve učinke u suvremenom kontekstu proizvodi prebacivanje odgovornosti kroz stvaranje informiranih građana/ki. Naime, spomenuta autorica primjećuje učinak transfera, ali propušta dalje razmotriti za što se točno građani/ke počinju smatrati odgovornima te kakav potencijal ima prebacivanje odgovornosti za liberalno upravljanje.

Na tragu zaključaka Sokhi-Bulley, no proširujući analizu koju iznosi, primijetit ćemo kako konceptualizacija odgovornog/e građanina/ke kroz informiranje, neće umanjiti ulogu političkih autoriteta, već će je transformirati. Ako informiranje o pravima tumačimo kao strategiju 'vladanja vladanjima' u liberalnom governmentality za osiguravanje postojanja političkih subjekata sposobnih zaštititi svoja prava, primjećuje se kako ovim radnjama aktivni angažman državnih vlasti (i drugih autoriteta) nije osporavan niti se dovodi u pitanje. Odnosno, u danas promoviranom razumijevanju zaštite, možemo vidjeti kako državne vlasti nisu izostavljene iz nje. No, one djeluju neizravno (naime informiraju i obrazuju), a izravno djelovanje tek se treba zahtijevati i to od strane građana/ki. Specifične aspekte ovog pomaka dobro ilustrira izjava nekadašnje glavne tajnice *Amnesty Internationala* Irene Khan koja upitana o odgovornostima za realizaciju ljudskih prava iznosi sljedeći stav: „Postoji također i

vrlo važna odgovornost običnih ljudi *da ustanu* za ljudska prava“ (Khan 2006:73, moj kurziv). Osim što govori u prilog tomu da se odgovornost za vlastita prava sada očekuje od građana/ki, citirana izjava pokazuje i kakva se točno odgovornost očekuje, odnosno kako su građani/ke dužni/e ukazati na kršenje prava ili 'ustati' za njih. Istovremeno, to ne znači kako se prebacivanjem (dijela) odgovornosti za ostvarenje vlastitih ljudskih prava, zadatak njihova ostvarivanja i osiguravanja u cijelosti daje građanima/kama, niti kako im se omogućuje artikuliranje novih, drugačijih zahtjeva od onih predviđenih u dominantnom diskursu. Obrazovanje ili informiranje kako se odvija u suvremenosti (i kada ga provode državne vlasti i kada ga vrše drugi autoriteti) ne rezultira u stvaranju drugačijih vrsta zahtjeva niti u prestanku djelovanja državnih vlasti na *osiguravanju* ovih prava. Stvaranje prostora za uključivanje građana/ki u ostvarivanje pravednosti koje vidimo, ostavlja i dalje odgovornost na državnim vlastima, ali se ona tiče stvaranja normi i provedbenih dokumenta te osiguravanja procesa i okolnosti u kojima se (smatra se) univerzalna prava mogu realizirati. Drugim riječima, jednako su i dalje odgovorne za uspostavu institucionalnog i zakonodavnog okruženja kao i za šira, manje izravna, djelovanja u cilju implementacije prava, među ostalima i za informiranje građana/ki o njima. Stoga prebacivanje odgovornosti treba shvatiti kao dužnost primjećivanja kršenja prava i dužnost obraćanja političkim autoritetima koji će potom djelovati. Na ovaj način transferirana odgovornost za ostvarivanje prava, omogućuje daljnje upravljanje državnih vlasti populacijama i društvom, ali i konkretnim/om tražiteljem/icom zaštite. Istovremeno, odgovornost građana/ki shvaćena kao dužnost primjećivanja kršenja prava te potom traženja zaštite, političke autoritete lišava jednog dijela šire odgovornosti kao i dužnosti samostalnog ispravljanja ili prestanka vršenja nepravednih postupanja. Tako državne vlasti mogu biti ekonomične i kada je riječ o ljudskim pravima, budući da ne postoji permanentna obveza pravednog postupanja, nego je ono putem informiranja građana/ki *osigurano* u onoj količini koja neće biti financijski skupa. Naime, ostvarivanje pravednosti sada više ne zahtjeva reorganizaciju sustava u cjelini, kakvu bi za državne vlasti mogla iziskivati obuhvatna obveza kontinuiranog jamstva pravednog postupanja.

Zaključno stoga valja reći kako se i kroz primjer danas raširenih praksi za ostvarivanje ljudskih prava pokazuje veza dominantnog diskursa s liberalnim governmentalitetom. Naime, njih možemo vidjeti kao strateške postupke za reguliranje individualnog postupanja ili 'vladanje vladanjem' na razini pojedinca/ke s učincima omogućavanja daljnjeg liberalnog upravljanja. Stoga se u vezi emancipatornog potencijala i kapaciteta za destabilizaciju odnosa

moći i na ovoj razini potvrđuje gledište kako predviđene i jedino moguće upotrebe ovih prava, u suvremenosti, ne smjeraju izazvati sveobuhvatno i intenzivno upravljanje za dobrobit stanovništva. U ovom je poglavlju dodatno prikazano i kako su one produktivne za suvremenu tehnologiju moći, budući da podrazumijevaju zaštitničku ulogu političkih autoriteta, no u obliku koji im omogućuje upravljanje s minimalnim troškovima kao osiguravanje okruženja za realizaciju univerzalnih prava. Tako možemo ponoviti kako je konceptualizacija ostvarivanja ljudskih prava u danas dominantom diskursu, strategija unutar šire tehnologije moći, nasuprot viđenju kako je izvan 'nje' ili kako može biti alatom borbe 'protiv moći'.

Zaključak

Diskurs ljudskih prava u suvremenosti predstavlja jedini vokabular na raspolaganju građanima/kama za osporavanje nepravde, postupanja i nejednakosti, a kada su ova prava formalno zajamčena, drže se mehanizmima koji pojedincima/kama osiguravaju slobodu, pravednost i jednakost. Za one koji ih još uvijek 'nemaju', univerzalna prava postoje kao proglašene vrijednosti u međunarodnim normama, čiju primjenu mogu tražiti i vrste zahtjeva pomoću kojih međunarodna zajednica može prepoznati nepravde kojima su izloženi. S druge strane, građani/ke koji/e imaju na raspolaganju nacionalne pravne instrumente s jamstvima ljudskih prava, ispravljanje nepravdi i nejednakosti mogu zahtijevati neposredno pred institucijama države nadležnima za 'administriranje pravednosti'. Nadalje, uspostavljeni sustav zaštite na međunarodnoj razini osigurava provjeru i nadzor djelovanja nacionalnih vlada te u okviru ovih procedura one mogu biti prozване kao kršitelji i mogu im se preporučiti potrebna korektivna postupanja. Sva navedena djelovanja za zaštitu ljudskih prava predviđena su kroz dominantni diskurs, u kojemu univerzalna prava figuriraju kao borba 'protiv moći' te kao neutralno i apolitično sredstvo za osiguravanje slobode, pravednosti i jednakosti. Činjenica kako od donošenja međunarodnih pravnih normi sredinom prošlog stoljeća, ugrožavajućih, eksploatacijskih i nepravde postupanja nema manje, u ovom diskursu se tumači kao izostanak implementacije pravom zajamčenih univerzalnih prava. No, raširenom shvaćanju kako je jedini 'problem' s današnjim ljudskim pravima nedostatna provedba, suprotstavljaju se rijetki kritičari/ke, postavljajući pitanja o njihovom potencijalu za ovako formuliranu vrst borbe. Ukazujući na mnogostruke i kontradiktorne učinke postojanja pravno zajamčenih prava i njihovih suvremenih upotreba, oni/e pokazuju kako su im sadržaj i predviđene forme realizacije ovisni o širem političkom i ekonomskom kontekstu te kako pravno jamstvo ljudskih prava nije ekvivalentno ostvarivanju pravednosti, jednakosti i slobode. Ove kritike, kao pregled do sada provedenih ispitivanja konceptualizacije i provedbe univerzalnih prava u dominantnom diskursu, izložene su u prvom dijelu rada.

Na tragu postojećih kritika, u ovome radu preuzet je drugačiji smjer interpretacije nego što se može pronaći u mnogim politološkim, sociološkim, pravnim pa čak i filozofskim radovima o ljudskim pravima te posebice u pristupu međunarodnih i nacionalnih tijela uspostavljenih za njihovu zaštitu i promicanje. Naime, ljudskim se pravima nije pristupalo kao transhistorijskoj ideji koja je u suvremenosti dobila i svoje normativno utemeljenje. Stoga se kritičko preispitivanje nije ticalo procjenjivanja mjere do koje su implementirane postojeće međunarodne ili nacionalne norme u konkretnim političkim i društvenim kontekstima ili

koliko se ljudska prava poštuju. Različito od toga, pristupalo im se kao diskursu u kojemu se aktivno i kontekstualno određeno, oblikuje značenje ostvarivanja prava. Sintagmom ljudska prava referiralo se na danas postojeće pravne i druge narativne forme te ih se analiziralo polazeći od pretpostavke kako nisu neovisne od šireg političkog konteksta. Utoliko rad nije kritika koncepta ljudskih prava kao da ima neutralno značenje izvan političkog prostora suvremenosti, već interpretacija pojedinih elemenata dominantnog razumijevanja njihova ostvarivanja ovisnog o širem okviru. Kako je danas konceptualizirano postizanje njihove zaštite, odnosno koja se djelovanja smatraju uobičajenim i valjanim metodama postizanja vrijednosti izraženih u pravnim normama? Čak i kada ne polemiziramo s mišljenjem kako se pravednost, jednakost i sloboda mogu ostvariti putem prava ili kako su postojeća priznata prava za to dostatna (kao što to čine pojedini/e kritičari/ke), može se postaviti pitanje o tome kako se operacionaliziraju kroz dominantni diskurs. Osim toga, ova se operacionalizacija dodatno može sagledati unutar tehnologije moći u suvremenosti, razmatrajući koliko joj je u opoziciji, posebice stoga što se u dominantnom diskursu univerzalna prava drže alatom za borbu 'protiv moći'.

Analitički okvir za tumačenje odnosa moći karakterističnih za politički i društveni poredak suvremenosti korišten u radu, preuzet je od Foucaulta, koji ih vidi kao manifestacije liberalnog governmentaliteta. Ova, danas dominantna, tehnologija moći podrazumijeva 'vladanje vladanjima' koje informira postupanje političkih autoriteta, no jednako tako i onih instanci uobičajeno smatranih nepovezanim s političkim prostorom. Kada djeluju upravljajući, politički autoriteti na sebe preuzimaju široku zadaću organizacije života u okvirima država pa vršenje političke moći u suvremenosti možemo vidjeti kao upravljanje mnogim stvarima. Informirano liberalnom političkom racionalnošću, ono uključuje osiguravanje nesmetanog odvijanja prirodnih procesa i dobrobiti stanovništva, no ograničenog je dosega u odnosu spram tržišta, zbog čega je usmjereno intervencijama na populacije i društvo. Za razliku od drugih odnosa moći, upravljanje ne podrazumijeva zabranu, ograničavanje, prisilu, cenzuru ili propisivanje, već oblikovanje postupanja reguliranjem okolnosti u kojima se može odviti. Shvaćena na ovaj način, dominantna tehnologija moći u suvremenosti, odvija se manje izravno i iziskuje slobodu onih kojima se upravlja pa perspektiva governmentaliteta omogućuje ispitivanje složenih strategija odnošenja političkih i drugih autoriteta prema građanima/kama kao da su slobodni/e, paralelnih izvršenju njihovih spomenutih zadaća.

U naznačenom metodološkom okviru, problematiziran je status ljudskih prava kao diskursa emancipacije i alata za borbu 'protiv moći'. Kao što je navedeno u samom uvodu rada, ovaj status im je nesporno pridano u dominantnom diskursu, a iz njega proizlaze i očekivana djelovanja u vidu ekstenzivne kodifikacije i izrade planova/strategija/programa za njihovu primjenu te zagovaračke akcije za implementaciju (ali i kritike usmjerene isključivo na neimplementaciju). Interpretacijom pojedinih aspekata konceptualiziranja ostvarivanja prava u dominantnom diskursu u okviru liberalnog governmentaliteta, suprotno uobičajenom razumijevanju, pokazala se produktivnost ovog diskursa za djelovanje moći u suvremenosti. Ispitivanje je uključilo problematizaciju podrazumijevane uloge države i njenih zadataka, odnosa između države i pojedinca/ke te relevantnih znanja o ljudskim pravima, kroz čija se suvremena značenja moglo zaključiti o učinku legitimiranja zadaće upravljanja za državne vlasti. Produktivnost se pokazala i na razini individualnih upotreba gdje su pojedinci/ke omogućeni upotrebljavati ograničeni vokabular za izražavanje nepravdi te pozvani sudjelovati u zaštiti vlastitih prava.

U zaključku stoga valja izdvojiti kako se anticipirano djelovanje za ostvarivanje ljudskih prava tumačilo kao kompatibilno djelovanjima karakterističnima za liberalni governmentalitet. Prije svega, zaštita ljudskih prava u političkom poretku suvremenosti, predstavlja jedan od zadataka koje su na sebe preuzeli politički autoriteti u okviru šireg cilja osiguravanja dobrobiti stanovništva, a ovim se preuzimanjem legitimira mogućnost njihova interveniranja u sva područja ljudskog života. Ljudska prava daju nacionalnim vladama poticaj za daljnja legislativna, ali i šira organizacijska i proaktivna djelovanja, a pozicija države kao neupitnog okvira za organizaciju ljudskog života se dodatno afirmira putem predviđenih mogućnosti traženja zaštite prava (od države i prema državi). Budući da državne vlasti moraju aktivno osiguravati ljudska prava one planiraju različita djelovanja, fokusom usmjerena na ljudska bića u kolektivnoj formi, odnosno na populacije i na društvo. Dodatno, primjećuju se regulativni učinci diskursa ljudskih prava na mogućnost iskazivanja nepravdi posredstvom usmjeravanja zahtjeva u pravni registar te kroz uspostavu valjanih procedura za traženje obeštećenja. Regulativnost koju ovdje možemo vidjeti ujedno je produktivna za liberalni governmentalitet, budući da predviđa ostvarivanje prava pomoću daljnjeg upravljanja organizacijom života.

Nadalje, kada gledamo diskurzivnu proizvodnju znanja o stanju ljudskih prava iz kojih proizlaze planovi za djelovanje državnih vlasti, vidimo kako relevantna postaju ona statistička. Pitanje ostvarivanja pravednosti (i druga supstancijalna pitanja) na ovaj se način

predstavlja kao tehničko i mjerljivo te se izmiješta u administrativne forme koje omogućuju upravljanje nekim aspektima 'problema'. S druge strane, ovim metodama nije moguće artikulirati strukturalne nepravde niti uzroke postojećim nepravednim postupanjima i nejednakostima. Umreženost s liberalnim governmentalityom možemo uočiti također i u načinu uključivanja drugih aktera u kreiranje i provedbu državnih politika za ostvarivanje univerzalnih prava. Premda se instance koje ne držimo povezanima s političkim prostorom sve više uključuju u ovaj diskurs kao relevantni sugovornici i potencijalni provoditelji, zbog čega bi se njihovu novu poziciju moglo smatrati demokratizacijom samog diskursa, ovdje također vidimo učinke regulacije. Naime, uključujući se, istovremeno se pridružuju uspostavljenom sustavu te prihvaćaju postojeće metode i uvriježene procedure artikuliranja zahtjeva za zaštitom prava. Dodatno, njihovim sudjelovanjem, državne vlasti dobivaju novi zadatak osiguravanja participativnosti ne-državnih aktera kod ostvarivanja ljudskih prava.

Naposljetku, budući da diskurs ljudskih prava sve više postaje jednim politički relevantnim vokabularom za izražavanje nepravdi, u radu se tvrdilo kako su i pojedinci/ke regulirani kada njime traže zaštitu od nepravednih postupanja. Naime, njihovi su zahtjevi regulirani prevođenjem u dostupne priznate pravne norme, a država se ponovno potvrđuje kao nužni okvir za osiguravanje pravednosti i kao moralni akter, budući da se svi zahtjevi za zaštitu moraju upućivati njoj i odnositi na njena postupanja. Dodatno, osiguravajući ostvarivanje prava, politički (i drugi) autoriteti djeluju prema pojedincima/kama informirajući ih i poučavajući o njihovim pravima čime se stvaraju uvjeti za razumijevanje građana/ki kao suodgovornih u zaštiti vlastitih prava. Tako se posredstvom stvaranja informiranih nositelja/ica prava, konstruira politička stvarnost u kojoj državne vlasti i dalje mogu te trebaju djelovati, osiguravajući ostvarivanje prava (sada također i znanje o pravima), no nemaju permanentnu odgovornost za postojeća nepravedna postupanja jer se građani/ke smatraju kapacitiranima primijetiti ih i potom zatražiti zaštitu.

Na nekoliko razina je stoga potvrđena teza rada kako su danas dominantne konceptualizacije ostvarivanja prava strategije unutar liberalnog governmentalitya. Kroz njih je omogućeno široko djelovanje na način upravljanja za državne vlasti, legitimno upravljanje populacijama i društvom te prebacivanje dijela odgovornosti za zaštitu prava na same građane/ke.

Premda su ljudska prava dominantno poimana kao ahistorična ideja koja se razvijala kroz povijest, a danas se kodificirana primjenjuje u praksi, ona su nesumnjivo zavisna od šireg društveno-političko-ekonomskog konteksta. Uvjerljivost ove tvrdnje pokazale su kritike

koncepta u kojima se argumentiralo kako su im učinci mnogostruki, upravo onda kada se primjenjuju na stvarnost. Na tom tragu bilo je opravdano i ponovno pobliže razmotriti suvremena značenja i upotrebe ljudskih prava, točnije narativne forme u kojima se oblikuju kao i postupke za ostvarivanje prava, kada postupke političkih i drugih autoriteta vidimo kao liberalno upravljanje. Posebno je bilo važno razmotriti ih u ovom kontekstu, budući da su u dominantnom diskursu smatrana alatom za borbu 'protiv moći'. Kao što je u radu više puta isticano, dominantno razumijevanje univerzalnih prava polazi od stajališta kako je njima moguće izazvati 'moć' te kako su pravnim jamstvom i implementacijom ljudskih prava, manifestacije moći ograničene, a nepravedna postupanja i nejednakosti onemogućene. No, smještanjem suvremenog diskursa u okvir liberalnog governmentality, suprotno uvriježenom razumijevanju, pokazalo se kako je značenje ostvarivanja prava usklađeno sa suvremenom tehnologijom moći. Pristupom u kojemu se ljudska prava nisu mislila kao ideja, već kao dominirajući diskurs pravednosti, a moć ne kao zabrana već kao upravljanje postupanjem, pokazalo se kako odnosi podrazumijevani dominantnim diskursom i forme provedbe prava, podupiru liberalno upravljanje te kako o suvremenim ljudskim pravima ne bismo trebali misliti samo kao o alatima za borbu 'protiv moći'. Naime, suvremeno djelovanje moći ne pojavljuje se isključivo kao sprječavanje, zabrana ili oduzimanje koje bi adekvatno formulirano pravo moglo osporiti ili obešteti. Djelovanja političkih (i drugih) autoriteta sve više se vrše kao neizravno uređivanje različitih elemenata stvarnosti putem osiguravanja njihova prirodnog odvijanja. U perspektivi liberalnog governmentality ova djelovanja vidimo u postupcima usmjerenim na osiguravanje dobrobiti stanovništva, no informirana specifičnim značenjima stanovništva i tržišta te determinirana načelom kako upravljanje ne smije biti preintenzivno. Utoliko se odnosi moći konstruiraju i u onim praksama koje imaju za cilj strukturirati uvjete i okolnosti za mogućnost djelovanja drugih, a ostvarivanje ljudskih prava, kako je danas dano u nadležnost političkim autoritetima, unutar istog okvira legitimira izvršenje ovako mišljenih zadaća. Jednako tako, pojedini aktualni načini ostvarivanja ljudskih prava strateški su oblikovani tako da liberalno upravljanje kao takvo čine mogućim. Stoga, preuzimajući razumijevanje ljudskih prava iz dominantnog diskursa, možemo zaključiti kako njihova suvremena značenja i provedbe nisu 'protiv moći', već su strategije upravljanja umrežene sa provedbom liberalnog governmentality.

Literatura:

Agamben, Giorgio. *Homo sacer: Suverena moć i goli život*. Zagreb: Multimedijalni institut. 2006. Print.

--- *Means without end: Notes on politics*. Minneapolis, London: University of Minnesota Press. 2000. Print.

Anghie, Antony. *Imperialism, Sovereignty and the Making of International Law*. Cambridge: Cambridge UP. 2004. Print.

Arendt, Hannah. „The Perplexities of the Rights of Man.“ *The Origins of Totalitarianism*. Cleveland: The World Publishing Company. 1962. 290-302. Print.

Ashworth, Lucian M.. *A History of International Thought: From the origins of the modern state to academic international relations*. Oxon: Routledge, 2014. Print.

Baynes, Kenneth. „Toward a political conception of human rights.“ *Philosophy and Social Criticism* Vol.35 (2009): 371-390. SAGE. Web. Pristupljeno 15.04.2009.

Barker, Isabelle i Jasbir Kaur Puar. „Feminist problematizations of rights language and universal conceptualizations of human rights.“ *Concilium International Journal of Theology* 5 (2002): 608-616. Jasbir Puar. <http://www.jasbirpuar.com/>. Web. Pristupljeno 16.04.2013.

Baxi, Upendra. *The future of human rights*. Oxford: Oxford UP: 2006. Print.

Bevir, Mark. „Rethinking Governmentality: Towards Genealogies of Governance“. *European Journal of Social theory*. 13(4). (2010): 423-438. SAGE. Web. Pristupljeno 19.11.2010.
--- „Foucault, power and institutions.“ *Political studies* XLVII (1999): 345-359. Academic Search Complete. Web. Pristupljeno 14.04.2014.

Berlin, Isaiah. *Četiri eseja o slobodi*. Split: Feral Tribune. 2000. Print.

Brown, Wendy. *Regulating Aversion: Tolerance in the Age of Identity and Empire*. Princeton: Princeton UP: 2008. Print.

--- „The Most We Can Hope for...!: Human Rights and the Politics of Fatalism“. *The South Atlantic Quarterly*. 103:2/3 (2004): 357-374. Print.

--- „Suffering Rights as Paradoxes“. *Left legalism/Left critique*. Ur. Wendy Brown i Janet Halley. Durham: Duke University Press, 2002. 420-434. Print.

--- *States of Injury: Power and Freedom in Late Modernity*. Princeton: Princeton UP: 1995. Print.

Burchell, David „'Liberalism' and Government: Political Philosophy and the Liberal Art of Rule“. *Foucault: The Legacy*. Ur. Clare O'Farrell. Kelvin Grove, Qld: Queensland University of Technology. 1997. 374-384. Print.

Burchell, Graham. „Liberal Government and techniques of the self“. *Foucault and political reason: Liberalism, neo-liberalism and rationalities of government*. Ur. Andrew Barry, Thomas Osborne, Nikolas Rose. Chicago: The University of Chicago Press, 1996. 19-36. Print.

--- „Peculiar Interests: Civil Society and Governing 'The System of Natural Liberty'“. *The Foucault Effect: Studies in Governmentality*. Ur. Graham Burchell, Colin Gordon i Peter Miller. Chicago: The University of Chicago Press, 1991. 119-150. Print.

- Chandler, David. *From Kosovo to Kabul: Human Rights and International Intervention*. London: Pluto. 2006. Press. Print.
- „The Limits of Human Rights and Cosmopolitan Citizenship“ *Rethinking Human Rights: Critical Approaches to International Politics*. Ur. David Chandler. New York: Palgrave Macmillan. 2002. 115-135. Print.
- Chamallas, Martha. *Introduction to feminist legal theory*. New York: Aspen Publishers. 2003. Print.
- Chimni, B. S. „International Institutions Today: An Imperial Global State in the Making.“ *European Journal of International Law* Vol.15. No.1 (2004): 1-37. Academic Search Complete. Web. Pristupljeno 14.04.2014.
- Cingranelli, David L. i David L. Richards. „Respect for Human Rights after the End of the Cold War.“ *Journal of Peace Research* Vol. 36. No.5 (1999): 511-534. SAGE. Web. Pristupljeno 11.03.2014.
- Cole, Wade M. „Sovereignty relinquished? Explaining commitment to international human rights covenants, 1966-1999.“ *American Sociological Review* Vol. 70 (2005): 472-494. SAGE. Web. Pristupljeno 06.09.2010.
- Coomaraswamy, Radhika. „Women’s Rights as Human Rights in the International Community.“ *Debating human rights: Critical essays from the United States and Asia*. Ur. Peter van Ness. London: Routledge, Taylor & Francis e-Library, 2003. 167-183. Print.
- Cranston, Maurice. „Human rights, real and supposed.“ *The Philosophy of Human Rights*. Ur. Patrick Hayden. SAD, St. Paule: Paragon House. 2001. 163-173. Print.
- Cruikshank, Barbara. *The Will to Empower: Democratic Citizens and Other Subjects*. Ithaca i London: Cornell UP. 1999. Print.
- Davies, Margaret. „Feminism and the idea of law.“ *feminists@law* Vol 1. No 1. (2011) n.pag. Web. Pristupljeno 22.4.2014.
- Dean, Mitchell. *Governmentality: Power and Rule in Modern Society*. London: SAGE Publications, 2010. Print.
- „What is Society? Social Thought and the Arts of Government.“ *The British Journal of Sociology*. Vol 61/4 (2010a): 677-695. Academic Search Complete. Web. Pristupljeno 14.04.2014.
- „Powers of Life and Death Beyond Governmentality.“ *Cultural Values*, Vol. 6, Nos. 1 & 2 (2002): 119-138. Academic Search Complete. Web. Pristupljeno 14.04.2014.
- Derrida, Jacques. „Wears and Tears (Tableau of an Ageless Word)“. *The Philosophy of Human Rights*. Ur. Patrick Hayden. SAD, St. Paule: Paragon House, 2001. 258-267. Print.
- Dewey, John. *Liberalizam i društvena akcija*. Zagreb: KruZak. 2004. Print.
- Donnelly Jack. *Universal Human Rights in Theory and Practice*. New York: Cornell University Press. 2003. Print.
- Donzelot, Jacques. „The promotion of the social“. *Foucault’s new domain*. Ur. Mike Gane i Terry Johnson. London i New York: Routledge, 2003. 106-137. Print.
- „Pleasure in work“ *The Foucault Effect: Studies in Governmentality*. Ur. Graham Burchell, Colin Gordon i Peter Miller. Chicago: The University of Chicago Press, 1991. 251-280. Print.

Donzelot, Jacques i Colin Gordon. „Governing Liberal Societies – the Foucault Effect in the English-speaking World“. *Foucault Studies*, No 5 (2008): 48-62. Web. Pristupljeno 12.07.2014.

Dreyfus L. Hubert i Paul Rabinow. „Genealogija modernog pojedinca kao subjekta“. *Tvrđa* 1/2 (2014): 25-33. Print.

Duzinas, Kostas. *Ljudska prava i imperija: Politička filozofija kozmopolitizma*. Beograd: Službeni glasnik. 2009. Print.

Elliott, Michael A. „The institutional expansion of human rights, 1863-2003: A comprehensive dataset of international instruments.“ *Journal of Peace Research* 48(4) (2011): 537-546. SAGE. Web. Pristupljeno 11.03.2014.

Englehart, Neil A. „State Capacity, State Failure, and Human Rights.“ *Journal of Peace Research* Vol. 46. No. 2 (2009): 163-180. SAGE. Web. Pristupljeno 11.03.2014.

Erni, John Nguyet. (2009): „Human rights in the neo-liberal imagination“. *Cultural Studies* 23:3 (2009): 417-436. Stanford. The Center on Democracy, Development, and the Rule of Law

https://cddrl.fsi.stanford.edu/sites/default/files/evnts/media//Erni_Human_Rights_in_the_Neo-liberal_Imagination.pdf. Web. Pristupljeno 15.12.2015.

Evans, Tony. „International human rights law as power/knowledge.“ *Human Rights Quarterly* Vol. 27. No. 3 (2005): 1046-1068. Project Muse. Web. Pristupljeno 07.05.2015.
--- *The Politics of Human Rights: A Global Perspective*. London: Pluto Press, 2005a. Print.
--- „Citizenship and human rights in the age of globalization.“ *Alternatives: Global, Local, Political* 25.4 (2000): 415-438. Academic Search Complete. Web. Pristupljeno 27.09.2015.

Ewald, François. „Norms, Discipline, and the Law.“ *Representations, Special Issue: Law and the Order of Culture* No. 30 (1990): 138-161. JSTOR. Web. Pristupljeno 01.06.2015.

Ferguson, James i Akhil Gupta. „Spatializing States: Toward an Ethnography of Neoliberal Governmentality.“ *American Ethnologist* Vol. 29. No. 4. (2002): 981-1002. JSTOR. Web. Pristupljeno 01.06.2015.

Foucault, Michel. *Rođenje biopolitike: Predavanja na Collège de France (1978/79.)*. Zagreb: Sandorf&Mizantrop, 2016. Print.

--- „Rođenje biopolitike – predavanje održano 28. ožujka 1979. godine“. *Tvrđa* 1/2 (2014): 6-13. Print.

--- *Povijest seksualnosti: Volja za znanjem*. Zagreb: Domino, 2013. Print

--- *Povijest seksualnosti: Upotreba zadovoljstava*. Zagreb: Domino, 2013a. print.

--- „Howison Lectures“, 1. Predavanje na UC Berkley. (2013b). Open Culture. Web. Pristupljeno 10.02.2015.

--- *Moć/Znanje: Odabrani spisi i razgovori 1972-1977*. Novi Sad: Mediterran Publishing, 2012. Print.

--- *Vladanje sobom i drugima*. Zagreb: Antibarbarus, 2011. Print.

--- *The Birth of Biopolitics: Lectures at the Collège de France, 1978–79*. Hampshire and New York: Palgrave Macmillan, 2010. Print.

--- *Security, Territory, Population: Lectures at the Collège de France, 1977-78*. Hampshire and New York: Palgrave Macmillan, 2009. Print.

--- „Politička tehnologija individua“. *Zarez* br. 251 (2009a): 22–24. Web. Pristupljeno

01.08.2015.

--- *Poredak diskursa. Pristupno predavanje na Kolež de Fransu, održano 2. decembra 1970. godine.* Loznica: Karpos, 2007. Print.

--- *Rađanje biopolitike: Predavanja na Kolež de Fransu 1978-1979.* Novi Sad: Svetovi. 2005. Print.

--- *Society Must be Defended: Lectures at the College de France 1975-76.* New York: Picador, 2003. Print.

--- „Gouvernementalitet“. *Zarez* III/54 (2001): 19-26. Print.

--- „"Omnes et Singulatim": Toward a Critique of Political Reason“. *Essential Works of Foucault 1954-1984: Power.* Ur. James D. Faubion. New York: The New Press, 2001a. 298-325. Print.

--- „Governmentality“. *Essential Works of Foucault 1954-1984: Power.* Ur. James D. Faubion. New York: The New Press, 2001b. 201-222. Print.

--- „Questions of method“. *Essential Works of Foucault 1954-1984: Power.* Ur. James D. Faubion. New York: The New Press, 2001c. 223-238. Print.

--- „Truth and Juridical Forms“. *Essential Works of Foucault 1954-1984: Power.* Ur. James D. Faubion. New York: The New Press, 2001d. 1-89. Print.

--- „The Subject and Power“. *Essential Works of Foucault 1954-1984: Power.* Ur. James D. Faubion. New York: The New Press, 2001e. 226-348. Print.

--- „Useless to Revolt?“. *Essential works of Foucault 1954-1984: Power.* Ur. James D. Faubion. New York: The New Press, 2001f. 449-453. Print.

--- „Confronting Governments: Human Rights“. *Essential Works of Foucault 1954-1984: Power.* Ur. James D. Faubion. New York: The New Press, 2001g. 474-476. Print.

--- „The Political Technology of Individuals“. *Essential Works of Foucault 1954-1984: Power.* Ur. James D. Faubion. New York: The New Press, 2001h. 403-419. Print.

--- „The Risks of Security“. *Essential Works of Foucault 1954-1984: Power.* Ur. James D. Faubion. New York: The New Press, 2001i. 365-381. Print.

--- „Što je prosvjetiteljstvo?“. *Čemu* Vol. IV No. 10. (1997): 481-491. Web. Hrčak. Pristupljeno 15.10.2015.

--- „On the government of the living“. *The Essential Works of Michel Foucault 1954-1984: Ethics: Subjectivity and truth.* Ur. Paul Rabinow. New York: The New Press, 1997a. 81-85. Print.

--- „Sex, power, and the politics of identity“. *The Essential Works of Michel Foucault 1954-1984: Ethics: Subjectivity and truth.* Ur. Paul Rabinow. New York: The New Press, 1997b. 163-173. Print.

--- „Subjectivity and truth“. *The Essential Works of Michel Foucault 1954-1984: Ethics: Subjectivity and truth.* Ur. Paul Rabinow. New York: The New Press, 1997c. 87-92. Print.

--- „Technologies of the Self“. *The Essential Works of Michel Foucault 1954-1984: Ethics: Subjectivity and truth.* Ur. Paul Rabinow. New York: The New Press, 1997d. 223-251. Print.

--- „The Ethics of the Concern of the Self as a Practice of Freedom“. *The Essential Works of Michel Foucault 1954-1984: Ethics: Subjectivity and truth.* Ur. Paul Rabinow. New York: The New Press, 1997e. 281-301. Print.

--- „The Hermeneutic of the Subject“. *The Essential Works of Michel Foucault 1954-1984: Ethics: Subjectivity and truth.* Ur. Paul Rabinow. New York: The New Press, 1997f. 93-106. Print.

--- „The Will to Knowledge“. *The Essential Works of Michel Foucault 1954-1984: Ethics: Subjectivity and truth.* Ur. Paul Rabinow. New York: The New Press, 1997g. 11-16. print.

--- *Znanje i moć.* Zagreb: Nakladni zavod Globus, 1994. Print.

--- *Nadzor i kazna: Rađanje zatvora.* Zagreb: Informator, 1994a. Print.

- „Politics and the Study of Discourse“. *The Foucault Effect: Studies in Governmentality*. Ur. Graham Burchell, Colin Gordon i Peter Miller. Chicago: The University of Chicago Press, 1991. 53-72. Print.
- *Predavanja (kratki sadržaj) 1970-1982*. Bratsvo jedinstvo: Novi sad. 1990. Print.
- “On Power“. *Politics, philosophy, culture: interviews and other writings of Michel Foucault, 1977-1984*. Ur. Lawrence D.Kritzman. New York: Routledge, 1990a. 96-109. Print.
- “The Return of Morality“. *Politics, philosophy, culture: interviews and other writings of Michel Foucault, 1977-1984*. Ur. Lawrence D.Kritzman. New York: Routledge, 1990b. 242-254. Print.
- „Technologies of the Self“. *Technologies of the Self: A seminar with Michel Foucault*. Ur. Luther H. Martin, Huck Gutman, Patrick H. Hutton. London: Tavistock Publications, 1988. 16-49. Print.
- Garland, David. „What is a “history of the present””? On Foucault’s genealogies and their critical preconditions“. *Punishment & Society*. Vol. 16(4) (2014): 365–384. SAGE. Web. Pristupljeno 17.06.2016.
- Gaus, Gerald, Courtland, Shane D. and Schmidtz, David, „Liberalism“, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (2015). n.pag. Web. Pristupljeno 14.05.2016.
- Gewirth, Alan. *The Community of Rights*. Chicago: The University of Chicago Press, 1996. Print.
- Gill, Stephen. „Constitutionalizing inequality and the clash of globalizations.“ *International Studies Review* Vol 4:3 (2002): 47-65. JSTOR. Web. Pristupljeno 6.11.2016.
- Gilligan, Chris. „Devolving Power? Human Rights and State Regulation in Northern Ireland.“ *Rethinking Human Rights: Critical Approaches to International Politics*. Ur. David Chandler. New York: Palgrave Macmillan. 2002. 79-96. Print.
- Gledhill, John. „Rights and the poor“. *Human rights in global perspective: anthropological studies of rights, claims and entitlements*. Ur. Richard Ashby Wilson i Jon P. Mitchell. Taylor and Francis e-library, 2004. 209-228. Print.
- Golder, Ben (ur). *Re-reading Foucault: On Law, Power and Rights*. Oxon i New York: Routledge, 2013. Print.
- „Foucault's Critical (Yet Ambivalent) Affirmation: Three Figures of Rights.“ *Social and Legal studies* 20(3) (2011): 283-312. SAGE. Web. Pristupljeno 14.04.2014.
- „Foucault and the Unfinished Human of Rights“. *Law, Culture and the Humanities*. Vol. 6 (2010): 354-374. SAGE. Web. Pristupljeno 25.10.2012.
- „Foucault, anti-humanism and human rights.“ *Social Science Research Network*. (2009): n.pag. Web. Pristupljeno 14.04.2014.
- Golder, Ben i Peter Fitzpatrick. *Foucault's Law*. Oxon i New York: Taylor & Francis Routledge. 2000. Print.
- Gordon, Colin. „Introduction“. *Essential works of Foucault 1954-1984: Power*. Ur. James D. Faubion. New York: The New Press, 2001. XI-XLI. Print.
- „Governmental rationality: An introduction“. *The Foucault Effect: Studies in Governmentality*. Ur. Graham Burchell, Colin Gordon i Peter Miller. Chicago: The University of Chicago Press. 1991. 1-51. Print.

Goodhart, Michael. „Human Rights and Non-State Actors: Theoretical Puzzles.“ *Non-State Actors in the Human Rights Universe*. Ur. George Andreopoulos, Zehra F. Kabasakal Arat i Peter Juviler. Bloomfield: Kumarian Press. 2006. 23-41. Print.

Griffin, James. *On human rights*. New York: Oxford University Press. 2008. Print.

Hafner-Burton, Emilie M. „A social science of human rights.“ *Journal of Peace Research* Vol. 51(2) (2014): 273–286. SAGE. Web. Pristupljeno 03.07.2015.

Hafner-Burton, Emilie M. i James Ron. „Human Rights Institutions: Rhetoric and Efficacy.“ *Journal of Peace Research*. Vol. 44 No. 4 (2007): 379–383. SAGE. Web. Pristupljeno 24.10.2012.

Hafner-Burton, Emilie M., Kiyoteru Tsutsui i John W. Meyer. „International Human Rights Law and the Politics of Legitimation: Repressive States and Human Rights Treaties.“ *International Sociology* Vol. 23 (2008): 115-141. SAGE. Web. Pristupljeno 24.10.2012.

Hafner-Burton, Emilie M. i Kiyoteru Tsutsui. „Justice Lost! The Failure of International Human Rights Law To Matter Where Needed Most.“ *Journal of Peace Research* Vol. 44. No. 4. Special Issue on Protecting Human Rights. (2007): 407-425. SAGE. Web. Pristupljeno 24.10.2012.

---, „Human Rights in a Globalizing World: The Paradox of Empty Promises.“ *American Journal of Sociology* Vol 110 (2005): 1373–1411. Academic Search Complete. Web. Pristupljeno 27.09.2015.

Hardt, Michael i Antonio Negri. *Imperij*. Zagreb: Multimedijalni institut. 2010. Print.

Hart, H.L.A. „Are there any natural rights?.“ *The Philosophy of Human Rights*. Ur. Patrick Hayden. St. Paul: Paragon House, 2001. 151-162. Print.

Hathaway, Oona. „Why Do Countries Commit to Human Rights Treaties?“ *Journal of Conflict Resolution* Vol. 51.No4 (2007): 588-621. SAGE. Web. Pristupljeno 24.10.2012.

Hayden, Patrick. *The Philosophy of Human Rights*. St. Paul: Paragon House. 2001. Print.

Held, Virginia. „Rights“. *A Companion to feminist philosophy*. Ur. Alison Jaggar i Iris Marion Young. Blackwell Reference Online. (1999). n.pag. Web.

Heyes, Cressida J. „Subjectivity and power. Michel Foucault“ *Michel Foucault: Key Concepts*. Ur. Dianna Taylor. Durham: Acumen Publishing Limited, 2011. 159-172. Print.

Hill Maher, Kristen. „Who Has a Right to Rights? Citizenship’s Exclusions in an Age of Migration.“ *Globalization and Human Rights*. Ur. Alison Brysk. Berkeley, Los Angeles i London: University of California Press, 2002. 19-43. Print.

Hindess, Barry. „Politics as Government: Michel Foucault's Analysis of Political Reason“ *Alternatives: Global, Local, Political* 30 (2005): 389-413. Academic Search Complete. Web. Pristupljeno 13.07.2015.

---, „Liberalism – What's in a name?“ *Global governmentality: Governing international spaces*. Ur. Wendy Larner i William Walters. London i New York: Routledge, 2004. 23-38. Print.

---, „The Liberal Government Of Unfreedom.“ *Alternatives: Global, Local, Political* 26.2 (2001): 93. Academic Search Complete. Web. Pristupljeno 13.07.2015.

- „Citizenship in the international management of populations.“ *American behavioral scientist* 43. (2000): 1486-1497. SAGE. Web. Pristupljeno 03.09.2010.
- „Liberalism, socialism and democracy: variations on a governmental theme.“ *Foucault and political reason: Liberalism, neo-liberalism and rationalities of government*. Ur. Andrew Barry, Thomas Osborne, Nikolas Rose. Chicago: The University of Chicago Press, 1996. 65-80. Print.
- Hoffman, Marcelo. „Disciplinary power“. *Michel Foucault: Key Concepts*. Ur. Dianna Taylor. Durham: Acumen Publishing Limited, 2011. 27-39. Print.
- Howard, Rhoda E. i Jack Donnelly. „Liberalism and Human Rights: A Necessary Connection“. *The Human Rights Reader*. Ur. Ishay Micheline R. New York: Routledge. 2007. 404-410. Print.
- Hunt, Alan. „Foucault's Expulsion of Law: Toward a Retrieval.“ *Law & Social Inquiry* Vol. 17 No. 1 (1992): 1-38. JSTOR. Web. Pristupljeno 08.04.2014.
- Hunt, Lynn. *Inventing human rights: A history*. New York i London: W.W. Norton and Company. 2007. Print.
- Ignatieff, Michael. „Is the Human Rights Era Ending?“ *New York Times*. (2002) n.pag. Web. Pristupljeno 10.09.2015.
- *Human Rights as Politics and Idolatry*. Princeton, New Jersey: Princeton UP. 2003. Print.
- Inda, Jonathan Xavier (ur.). *Anthropologies of Modernity - Foucault, Governmentality, and Life Politics*. Oxford: Blackwell Publishing Ltd. 2005. Print.
- Jaggar, Alison. „Sexual Difference and Sexual Equality.“ *Living with contradictions: controversies in feminist social ethics*. Ur. Alison M. Jaggar. Boulder, Colorado: Westview Press, 1994. 18-27. Print.
- Jaeger, Hans-Martin. „UN reform, biopolitics and global governmentality.“ *International Theory* 2:1. (2010): 50-86. Cambridge Journals. Web. Pristupljeno 15.02.2013.
- Johnson, Terry. „Expertise and the state.“ *Foucault's New Domain*. Ur. Mike Gane i Terry Johnson. London i New York: Routledge, 2003. 139-152. Print.
- Joseph, Jonathan. „Poverty reduction and the new global governmentality.“ *Alternatives* 35 (2010): 29-51. Academic Search Complete. Web. Pristupljeno 10.09.2015.
- Kalny, Eva. „Against Superciliousness: Revisiting the Debate 60 Years after the Adoption of the Universal Declaration of Human Rights.“ *Critique of Anthropology* Vol. 29 (2009): 371-395. SAGE. Web. Pristupljeno 04.09.2010.
- Kelly, Mark G. E. „International Biopolitics: Foucault, Globalization and Imperialism“ *Theoria: A Journal of Social & Political Theory*. Vol. 57/123 (2010): 1-26. Academic Search Complete. Web. Pristupljeno 10.09.2015.
- *The political philosophy of Michel Foucault*. New York i Oxon: Routledg, 2009. Print.
- Khan, Irene. „The Rights Idea: Knowledge, Human Rights, and Change.“ *Harvard International Review*, Vol. 28, No. 2 (2006): 70-73. JSTOR. Web. Pristupljeno 10.09.2015.

Kirkup Alex i Tony Evans. „The myth of Western opposition to economic, social and cultural rights? A reply to Whelan and Donnelly.“ *Human rights quarterly* Vol 31.No1 (2009): 221-238. MUSE. Web. Pristupljeno 09.03. 2010.

Koenig, Matthias. „Institutional Change in the World Polity International Human Rights and the Construction of Collective Identities.“ *International Sociology*. Vol 23(1) (2008): 95-114. SAGE. Web. Pristupljeno 10.09.2015.

Koskenniemi, Martti. „International law and hegemony:A Reconfiguration.“ Erik Castrén Institute of International Law and Human Rights (2004): n.pag. Web. Pristupljeno 10.09.2015.

Krivak, Marijan. *Biopolitika: Nova politička filozofija*. Zagreb: Antibarbarus. 2008. Print.

Larner, Wendy. „Neoliberalism: Policy, Ideology, Governmentality.“ *Studies in political Economy* Vol. 63 (2000): 5-25. Academic Serch Complete. Web. Pristupljeno 21.11.2014.

Larner, Wendy i William Walters. „Introduction: Global governmentality: governing international spaces.“ *Global governmentality: governing international spaces*. Ur. Wendy Larner i William Walters. London i New York: Routledge, 2004. 1-20. Print.

Larner, Wendy i Richard Le Heron. „Global benchmarking: Participating ‘at a distance’ in the globalizing economy.“ *Global governmentality: governing international spaces*. Ur. Wendy Larner i William Walters. London i New York: Routledge, 2004. 212-232. Print.

Lauren, Paul Gordon. *The evolution of international human rights: Visions seen*. Pennsylvania: University of Pennsylvania Press. 2003. Print.

Lemke, Thomas. „From state biology to the government of life: Historical dimensions and contemporary perspectives of 'biopolitics'.“ *Journal of Classical Sociology* 10(4) (2010): 421–438. SAGE. Web. Pristupljeno 25.10.2012.

--- „Foucault, governmentality and critique.“ *Rethinking Marxism Conference*, 14. Jg., No. 3 (2000): 1-17. Thomas Lemke . Web. Pristupljeno 10.07.2015.

--- "The Birth of Bio-Politics" – Michel Foucault's Lecture at the Collège de France on Neo-Liberal Governmentality“. *Economy & Society* Vol. 30, No. 2 (2001): 190-207. Thomas Lemke. Web. Pristupljeno 10.07.2015.

--- „Biopolitics and beyond. On the reception of a vital Foucauldian notion.“ *Biopolitica*. 1-15. Web. Pristupljeno 10.09.2015.

Lindroth, Marjo. „Indigenous rights as tactics of neoliberal governance: Practices of expertise in the United nations.“ *Social & Legal Studies*. Vol 23(3) (2014): 341-360. SAGE. Web. Pristupljeno 10.09.2015.

Li Murray, Tany. „Governmentality.“ *Anthropologica* 49 (2007): 275-294. Academic Search Complete. Web. Pristupljeno 08.06.2015.

Littleton, Christine, A. „Recostructing Sexual Equality“. *Living with contradictions: controversies in feminist social ethics*. Ur. Alison M. Jaggar. Boulder, Colorado: Westview Press, 1994. 28-33. Print.

Locke, John. *Dvije rasprave o vladi*. Zagreb: Naklada Jurčić. 2013. Print.

Lošonc, Alpar. „Problematizacija politike sadašnjosti: od liberalizma do neoliberalizma (kritička rekonstrukcija Foucaultovog opisa neoliberalizma)“. *Holon* 4(2) (2014): 259-285. Hrčak. Web. Pristupljeno 10.03.2015.

Lynch, Richard A. „Foucault's Theory of Power“. *Michel Foucault: Key Concepts*. Ur. Dianna Taylor. Durham: Acumen Publishing Limited, 2011. 13-26. Print.

Machiavelli, Niccolò. *Vladar*. Zagreb: Nakladni zavod Globus. 1998. Print.

MacKinnon, Catharine. A. „Towards Feminist Jurisprudence“. *Living with contradictions: Controversies in Feminist Social Ethics*. Ur. Alison M. Jaggar. Boulder, Colorado: Westview Press, 1994. 34-38. Print.

--- „Crimes of war, crimes of peace.“ *On Human Right: The Oxford Amnesty Lectures 1993*, Ur. Shute Stephen i Susan Hurley. New York: BasicBooks, 1993. 84-109. Print.

Manokha, Ivan. „Foucault's concept of power and the global discourse on human rights.“ *Global society* Vol. 23. No.4 (2009): 429-453. Print.

Mansell, Samuel. „Liberalism and the governance of populations.“ *Ephemera Theory and politics in organization* Vol.11(1) (2011): 86-92. Web. . Pristupljeno 15.07.2016.

Maritain, Jacques. The grounds for an international declaration of human rights. *The Human Rights Reader*. Ur. Ishay Micheline R. New York: Routledge. 2007. 2-6. Print.

Mazower, Mark. „The Strange Triumph of Human Rights“ *Historical Journal* 47:2 (2004): 379-398. Mark Mazower. Web. Pristupljeno 10.10.2012.

Marx, Karl. „Prilog Jevrejskom pitanju.“ *Rani Radovi*. Karl Marx i Fridrich Engels. Zagreb: Naprijed. 1978. 54-89. Print.

McGushin, Edward. „Foucault's theory and practice of subjectivity.“ *Michel Foucault: Key Concepts*. Ur. Dianna Taylor. Durham: Acumen Publishing Limited, 2011. 127-142. Print.

Merry, Sally Engle. „Measuring the World: Indicators, Human Rights, and Global Governance: with CA comment by John M. Conley.“ *Current Anthropology*, Vol. 52, No. 53 (2011): S83-S95. JSTOR. Web. Pristupljeno 01.11.2012.

Mill, Džon Stuart. *O slobodi*. Beograd: Filip Višnjić. 1988. Print.

Miller, Peter. i Nikolas Rose. *Governing the Present: Administrating Economic, Social and Personal Life*. Cambridge: Polity Press. 2013. Print

Morris, Christopher W. *An Essay on the Modern State*. Cambridge: Cambridge University Press. 2002. Print.

Munro, Vanessa E. „Legal Feminism and Foucault: A Critique of the Expulsion of Law.“ *Journal of Law and Society* Vol. 28, No. 4 (2001): 546-567. JSTOR. Web. Pristupljeno 08.04.2014.

Mutua, Makau. „Standard setting in humana rights: critique and prognosis“. *Human Rights Quarterly* Vol.29 No.3. (2007): 547-630. MUSE. Web. Pristupljeno 15.09.2015. ---*Human Rights: A Political and Cultural Critique*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press. 2002. Print.

Nadesan, Majia Holmer. *Governmentality, Biopower, and Everyday Life*. Oxon i New York: Routledge. 2008. Print.

Nash, Kate. „Between citizenship and human rights“. *Sociology* 43 (6) (2009): 1067-1083. SAGE. Web. Pristupljeno 30.10.2012.

Neumayer, Eric. (2005). „Do International Human Rights Treaties Improve Respect for Human Rights?“ *Journal of Conflict Resolution* 49 (6) (2005): 925-953. SAGE. Web. Pristupljeno 24.10.2012.

Nickel, James. „Human Rights“ *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Ur. Edward N. Zalta. SEP.(2014) n.pag. Web. pristupljeno 10.07.2015.

Nussbaum, Martha. C. „Capabilities and Human Rights“. *The Philosophy of Human Rights*. Ur. Patrich Hayden. St. Paul: Paragon House, 2001. 212-240. Print.

Odysseos, Louiza. (2010). „Human rights, liberal ontogenesis and freedom: Producing a subject for neoliberalism?“ *Milenium Journal of International Studies* Vol.38 No.3. (2010): 747-772. SAGE. Web. Pristupljeno 29.12.2015.

Okin, Susan Moller. „Feminism, Women's Human Rights and Culural Difference.“ *Hypathia* Vol.13. No.2 (1998): 32-52. Print.

O'Neill, Onora. „The dark side of human rights.“ *International affairs* 81 (2005): 427-439. Academic Search Complete. Web. Pristupljeno 16.10.2015.

--- „Rights, Obligations, Priorities.“ *Studies in Christian Ethics* 23(2) (2005a): 163–171. SAGE. Web. Pristupljeno 29.12.2015.

--- „'Ethical Foreign Policy': Where Does the Ethics Come From?“ *European Journal of Political Theory* Vol.2(2) (2003): 227-234. SAGE. Web. Pristupljeno 29.12.2015.

Orford, Anne. *Reading Humanitarian Intervention: Human Rights and the Use of Force in International Law*. Cambridge i New York: Cambridge University Press, 2003. Print.

Padgen, Anthony. „Human Rights, Natural Rights, And Europe's Imperial Legacy“. *Political Theory* Vol. 31 No.2 (2003): 171-199. Academic Search Complete. Web. Pristupljeno 14.04.2013.

Pasquale, Pasquino, „Criminology: The Birth of a Special Knowledge.“ *The Foucault Effect: Studies in Governmentality*. Ur. Graham Burchell, Colin Gordon i Peter Miller. Chicago: The University of Chicago Press, 1991. 235-250. Print.

Patton, Paul. „Life, Legitimation and Government“. *Constellations* Vol. 11, No. 1. (2011): 35-45. Academic Search Complete. Web. Pristupljeno 17.03.2015.

--- „Foucault, Critique and Rights.“ *Critical Horizons* 6:1.(2005): 267-287. Academic Search Complete. Web. Pristupljeno 01.08.2014.

Perry, Michael J. *The Idea of Human Rights*. New York: Oxford University Press, 1998. Print.

Petković, Krešimir. *Država i zločin: politika i nasilje u Hrvatskoj 1990-2012*. Zagreb: Disput, 2013. Print.

Phillips, Anne. *(O)rađanje demokracije*. Zagreb: Ženska infoteka. 2001. Print.

Pickett, Brent L. „Foucaultian rights?“ *The Social Science Journal* Vol. 37. No 3 (2000): 403-421. Academic Search Complete. Web. Pristupljeno 17.03.2015.

Pogge, Thomas. „Moral universalism and global economic justice.“ *Politics, philosophy and Economics* 1:29 (2002): 29-58. SAGE. Web. Pristupljeno 17.03.2015.
--- „Human rights and human responsibilities“. *Global Justice and Transnational Politics: Essays on the Moral and Political Challenges of Globalization*. Ur. Pablo De Greiff and Ciaran Cronin. Cambridge i London: The MIT Press, 2002a. 152-195. Print.
---. „How Should Human Rights be Conceived“, *The Philosophy of Human Rights*.“ Ur. Patrick Hayden. SAD, St. Paule: Paragon House, 2001. 187-211. Print.

Protevi, John. „What does Foucault think is new about neo-liberalism?“ John Protevi. (2009). n.pag. Web. Pristupljeno 29.12.2015.

Radačić, Ivana (ur.). *Žene i pravo: Feminističke pravne teorije*. Zagreb: Centar za ženske studije. 2009. Print.

Rajkovic, Nikolas M. „'Global law' and governmentality: Reconceptualizing the 'rule of law' as rule 'through' law“. *European Journal of International Relations* 18(1) (2010). 29–52. SAGE. Web. Pristupljeno 29.12.2015.

Ramcharan, Bertrand G. *Contemporary Human Rights Ideas*. Oxon, New York: Routledge. 2008. Print.

Rancière, Jacques. „Who is the subject of the rights of man?“ *The South Atlantic Quarterly* 103:2/3 (2004): 297-310. Muse. Web. Pristupljeno 13.01.2009.

Rawls, John. „The Law of Peoples“ *On Human Right: The Oxford Amnesty Lectures 1993*. Ur. Shute Stephen i Susan Hurley. New York: BasicBooks, 1993. 42-82. Print.

Read, Jason. (2009). „A Genealogy of Homo-Economicus: Neoliberalism and the Production of Subjectivity.“ *Foucault Studies*. No 6 (2000): 25-36. Web. Pristupljeno 12.07.2014.

Roberstson, A.H. i J.G. Merrills. *Human rights in the world: An introduction to the study of the international protection of human rights*. Manchester i New York: Manchester University Press. 1996. Print.

Rojas, Cristina. „Governing through the social: Representations of poverty and global governmentality.“ *Global governmentality: governing international spaces*. Ur. Wendy Larner i William Walters. London i New York: Routledge, 2004. 97-115. Print.

Rols, Džon. *Teorija pravde*. Beograd: JP Službeni list SRJ. 1998. Print.

Rorty, Richard. *Kontingencija, ironija i solidarnost*. Zagreb: Naklada „Naprijed“. 1995. Print.
---. „Human Rights, Rationality and Sentimentality“. *On Human Right: The Oxford Amnesty Lectures 1993*. Ur. Shute Stephen i Susan Hurley. New York: BasicBooks, 1993. 112-134. Print.

Rose, Nikolas. *Powers of Freedom: Reframing Political Thought*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004. Print.

Rosga, Ann Janette i Margaret L. Satterthwaie. „The Trust in Indicators: Measuring Human Rights.“ *Berkeley Journal of International Law*. Vol 27(2). (2009): 253-315. Berkley Journal of International Law. Web. Pristupljeno 29.12.2015.

Roth, Michael S. „Foucault's 'History of the Present'“. *History and Theory* Vol. 20, No. 1 (1981): 32-46. JSTOR. Web. Pritupljeno 17.06.2016.

Rousseau, Jean-Jacques. *Politički spisi*. Zagreb: Informator. 1993. Print.

Scott, Shirley V. „International law as ideology: Theorizing and relationship between international law and international politics.“ *European journal of international law*. (1994): 313-325. EJIL. Web. Pritupljeno 29.12.2015.

Sending, Ole Jacob i Iver B. Neumann. „Governance to Governmentality: Analyzing NGOs, States, and Power.“ *International Studies Quarterly*, Vol. 50, No. 3 (2006): 651-672. JSTOR. Web. Pritupljeno 01.08.2015.

Smart, Carol. *Feminism and the Power of Law*. Taylor & Francis e-Library. 2002. Print

Smith, Patricia. „Feminist Jurisprudence.“ *A Companion to Philosophy of Law and Legal Theory*. Ur. Dennis Patterson. Sussex: Blackwell Publishing, 2010. 290-298. Print.
--- „Four themes in feminist legal theory: Difference, Dominance, Domesticity and Denial.“ *The Blackwell guide to the philosophy of law and legal theory*. Ur. Martin P. Golding i William A. Edmundson. MA, Oxford, Victoria: Blackwell Publishing, 2005. 90-104. Print.

Sokhi-Bulley, Bal. „Human Rights as Technologies of the Self: Creating the European Governmentable Subject of Rights.“ *Re-reading Foucault: On Law, Power and Rights*. Ur. Golder, Ben. Oxon: Routledge, 2013. 229-247. Print.
--- „Governing (through) rights: Statistics as technologies of governmentality.“ *Social and Legal Studies* 20(2) (2011): 139-155. SAGE. Web. Pritupljeno 29.12.2015.

Stammers, Neil. „Social movement and the social construction of human rights“. *Human Rights Quarterly* No 21. Vol 4 (1999): 980-1008. JSTOR. Web. Pritupljeno 09.08.2014.
--- „A critique of social approaches to human rights.“ *Human rights Quarterly*. Vol. 17. No. 3 (1995): 488-508. JSTOR. Web. Pritupljeno 09.08.2014.
--- „Human rights and power.“ *Political studies* XLI (1993): 70-82. JSTOR. Web. Pritupljeno 09.08.2014.

Steiner H.J, Philip Alston i Ryan Goodman. *International human rights in context: Law, politics, morals*. Oxford, New York: Oxford University Press. 2008. Print.

Tadros, Victor. „Between Governance and Discipline: The Law and Michel Foucault“. *Oxford Journal of Legal Studies* Vol. 18, No. 1 (1998): 75-103. JSTOR. Pritupljeno 24.02.2013.

Taylor, Chloë. „Biopower“. *Michel Foucault: Key Concepts*. Ur. Dianna Taylor. Durham: Acumen Publishing Limited, 2011. 41-54. Print.

Teeple, Gary. *The Riddle of Human Rights*. Ontario: Garmond Press. 2005. Print.

Weede, Erich. „Human Rights, Limited Government, and Capitalism.“ *Cato Journal*, Vol. 28, No. 1 (2008): 35-52. Academic Search Complete. Web. Pritupljeno 09.09.2010.

Welling, Judith V. „International Indicators and Economic, Social, and Cultural Rights.“ *Human Rights Quarterly* Vol. 30, No. 4 (2008): 933-958. JSTOR. Web. Pritupljeno 18.10.2015.

Wickham, Gary. „Foucault, Law and Power: A Reassessment“. *Journal of Law and Society* 33:4. (2006): 596-614. JSTOR. Web. Pristupljeno 08.04.2014.

Young, Iris Marion. *Pravednost i politika razlike*. Zagreb: Jesenski i Turk. 2005. Print.

Zanotti, Laura. „Governmentalizing the post-cold War international regime: The UN debate on democratization and good governance.“ *Alternatives* 30 (2005): 461-487. SAGE. Web. Pristupljeno 29.12.2015

Žižek, Slavoj. (2005). „Against human rights“. *New left review* 34 (2005) n.pag. libcom.org. Web. Pristupljeno 29.12.2015. <http://libcom.org/library/against-human-rights-zizek>

Dokumenti, priručnici, službene web stranice:

Achiron, Marilyn. *Državljanstvo i Apatridnost: Priručnik za parlamentarce*. Interparlamentarna unija i UNHCR. 2005. Ujedinjeni narodi. Ured Visokog povjerenika za izbjeglice. Službene web stranice.

Convention on the reduction of statelessness. Ujedinjeni narodi. Ured Visokog povjerenika za izbjeglice. Službene web stranice.

Convention relating to the status of stateless persons. Ujedinjeni narodi. Ured Visokog povjerenika za izbjeglice. Službene web stranice. <http://www.unhcr.org/protection/statelessness/3bbb25729/convention-relating-status-stateless-persons.html>

The International Bill of Human Rights, Fact Sheet No.2 (Rev.1). (1996). Ujedinjeni narodi. Ured Visokog povjerenika za ljudska prava. Službene web stranice <http://www.ohchr.org/Documents/Publications/FactSheet2Rev.1en.pdf>

Free&Equal. United Nations campaign for lesbian, gay, bisexual, and transgender equality Ujedinjeni narodi. Službene web stranice kampanje.

Freedom in the World, Global country status overview 1973-2015. Freedom House. n.pag. Web. Pristupljeno 1.10.2015.

Human rights indicators: A Guide to Measurement and Implementation. (2012). Ujedinjeni narodi. Ured Visokog povjerenika za ljudska prava. Službene web stranice.

Individual Complaint Procedures under the United Nations Human Rights Treaties. Fact Sheet No. 7/Rev.2. (2013). Ujedinjeni narodi. Ured Visokog povjerenika za ljudska prava. Službene web stranice.

McLean, Iain i Alistair McMillan. *The concise Oxford dictionary of politics*. Oxford i New York: Oxford University Press. 2003. Print.

Međunarodni pakt o gospodarskim, socijalnim i kulturnim pravima. Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina Vlade Republike Hrvatske.

Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima. Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina Vlade Republike Hrvatske.

Nacionalna strategija stvaranja poticajnog okruženja za razvoj civilnoga društva od 2012. do 2016. godine. Ured za udruge Vlade Republike Hrvatske.

Opća deklaracija o ljudskim pravima, Narodne novine, Međunarodni ugovori (12/09)

Povelja Ujedinjenih naroda. Ministarstvo vanjskih i europskih poslova. Službene web stranice.

UN Konvencija o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena. Ured za ravnopravnost spolova Vlade Republike Hrvatske

Ured Visokog povjerenika za ljudska prava. Službene web stranice.

Using numbers to achieve human rights goals. Ujedinjeni narodi. Ured Visokog povjerenika za ljudska prava. Službene web stranice.

Vienna Declaration and Programme of Action. Ujedinjeni narodi. Ured Visokog povjerenika za ljudska prava. Službene web stranice.

ŽIVOTOPIS

Nikolina Patalen rođena je u Zagrebu gdje je završila opću gimnaziju. U akademskoj godini 2006/2007. na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu diplomirala je filozofiju i antropologiju. Na istom Fakultetu tijekom studija pohađa Sveučilišni program za ljudska prava i demokratsko građanstvo. Znanstveni magisterij iz Gender/Rodnih studija stekla je 2008. godine na Centru za interdisciplinarnе postdiplomske studije Univerziteta u Sarajevu magistriravši s temom Feminističke (re)konstrukcije političkog: etika skrbi kao temelj za stvaranje političke teorije.

U periodu od 2008. do 2010. radila je kao stručna suradnica u Uredu za ljudska prava i prava nacionalnih manjina Vlade Republike Hrvatske, a 2010. se zapošljava u Uredu pučkog pravobranitelja gdje i trenutno radi kao savjetnica za zaštitu ljudskih prava pučke pravobraniteljice.

Objavljeni radovi:

Patalen, N. „Contemporary political rationality and the multiple effects of human rights“, *Engaging Foucault Vol.2*, ur. Marjan Ivković, Gazela Pudar Draško i Srđan Prodanović. Beograd: Institut za filozofiju i socijalnu teoriju, 2016: 13-21.

Patalen, N. „Diskriminacija“, *Imam pravo (bilten)* br. 2 (2014): 18-20.

Patalen, N. (ur.). „Istraživanje o stavovima i razini svijesti o diskriminaciji i pojavnim oblicima diskriminacije 2012.“ Zagreb: Pučki pravobranitelj. 2013.

Patalen, N. i Tena Šimonović Einwalter. „Kako prepoznati diskriminaciju u području rada i zapošljavanja.“ Zagreb: Ured za ljudska prava Vlade RH. 2011.

Patalen, N. „Feminizam (je) u pravu“ (prikaz), *Treća* br. 13 Vol.2 (2011): 119-123.